

AURÉL A KÉKESRE MEGY.

IX.

Az autó csak négyüléses, de a visszaülés is kényelmes, párnázott. Aliz az édesanyja és Feri közt szorong. Szemben velük Aurél és a tréner. Aliz bal térde Aurél lábát éri, a jobb a trénerét. A bal térd mozdulatlan, de a jobb, mint halálraítélt rab, segélyért kopogtat. De Halász Tóni érzéketlen, ő nem is ismeri az S. O. S. jeleket. Sőt, hogy fitogtassa a maga semlegességét, Kesserűné felé húzódik. Aliz széjjelebb teszi a lábát. De a tréner ma a mama kedvence lesz, mentegetődzik, hogy szűk a hely s egészen oldalt rakodik.

Aurél nézi az Aliz bájos kis arcát, amely megint egészen új. Mintha váratlan mélységek nyilatkoznának rajta. Szürke szemeit összehúzza, mintha a szembefúvó szél ellen védekezne. De Kesserűné is széllel szemben ül s mégsem húzza össze a szemét. Az autó a gyöngyösi úton kapaszkodik, lassít és berreg, igazán nincs mit hunyorgatni.

Milyen gyönyörű is ez a gyermekarc! Egy-egy izmocska meg-megvonaglik rajta. Hogy került ez az izmocska oda. Az ember nem is hinné, hogy ez alatt a patyolatsíma, egybeöntött arc mögött valami különálló és különélő is rugódozhat. Az a bőr mintha közvetlenül a lélekre lenne vonva. Piros hullámok kergetőznek rajta, alig észrevehető borzongások. Lám-lám, már meg egy porszem esett a szemünkbe. Pedig az autó csaknem áll, a motorja berreg, de annál lassabban halad. Ez a gyöngyösi út legmeredekebbje. De Aurél udvarias. Ő nem veszi észre, mi megy végbe a kis Alizban. Vigyáznia kell a szemére. Ő tízéves korában az Északi-tengeren nyaralt a szüleivel, a vasúton egy égő szikra ment a szemébe, majdnem megvakult. Aliz Aurélra néz s kimondhatatlanul szomorú. Aurél legszívesebben leszállna és megírná élete legszebb versét, a címe ez volna: Ó, szűz szemek árulkodó szomorúsága.

De a trénernek nincs érzéke a szűz szemek árulkodó szomorúsága iránt. Megértően és megértetően mosolyog vissza a Kesserűné fürkésző tekintetébe s iparkodik olyasmit mondani, ami az anyának és Gerendaynak egyaránt kellemes.

— Ugy érzem, mester, hogy az ön mámor-versei mélyén egy családszomjas szív kiált segítségért. Ne gondoljon valami kispolgári nyálkásságra. A legönállóbb lélekben is ott dorombol a kivert ember boldogság-éhsége.

Milyen lángvörös lesz Aliz. Fölegyenesedik az ülésben s kiáltani akar. Az ember azt hinné, megátalkodott düh lobbant föl benne. De

Aurél érti : az elevenére tapintottak. Szegény kicsike, aki a felszínt nézi, azt mondhatná frivol. A terraszon talán ebbe a látszólagos frivolságba akadt bele a szeme. Pedig milyen mélyről jön a lelke minden hullámverése !

— Lehet, hogy igaza van, feleli szerényen. Sokszor én is úgy érzem, hogy a mostani életem belémfojtja legjava erőimet. Roppant lehetőségek zsúfolódtak belém. De nincs égboltja az életemnek, nincs Sarkcsillaga.

— A mesternek lapot kellene alapítani.

— Épp énnekem — mosolyog Aurél, mint akinek a szíve pedáljára léptek.

— Igen mester. Én sajtófőiskolai hallgató is vagyok, gyakran latolgatjuk a kollégáimmal, hogy nincs olyan revünk, amely a fiatalságot fejezi ki. Törjük a fejünket, ki lenne a legalkalmasabb ilyen lap szerkesztésére, s újra s újra mesterben állapodunk meg.

— Én is hallottam ilyen véleményt — kockáztatja meg a cserkésztiszt.

Aurél nem tartja lehetetlennek, hogy annak is eljön az ideje. Ő is vette észre, hogy kezdik méltányolni. Aliz fölkacag. Kissé fátyolozott ez a kacagás. Van valami erőltetett benne, ahogy Aurélra néz s azt mondja :

— Remélem, szerkesztő úr, felfogad titkárnőül.

Aurél csak a jövendő titkárnő párás szemét látja. Gondolhat-e rá, hogy ezt a párát nem az ő napja szívta föl azokból a tószemekből. S hogy e kacagás mögül dühös kétségbeesés kartácsa röpül egy közömbös fiatalember szenvtelen arcába.

Kesserűné a sarokba húzódik és néz. Talán nem is bánja már, hogy a tréner is közébük tolakodott. S talán Feri is elkerülte, ezuttal másodszor, az anyai pofonokat. Ó Kesserűné sok mindent észrevesz, amint az autó sarkába gubózva, barátságos arca mögül kikémlel a fiatalokra. Tétova fiatalok, akik fölött csak egy bizonyos van, az ő akarata.

Aurél azonban semmit sem lát, csak Alizt, a jövendő lapot s az útra hajló tölgyfák cifra és réteges levélzetét. Az autó fölért az első hullám ormára s nekiereszt. Száz méternyire alattuk buja hegyi legelő, a pillangósok lilájába a boglárkák sárgája ír szeszélyes cikk-cakkokat. Egy botot faragó fiú körül húsz-harminc tarka svájci cselleng. Aurél nem bírja tovább. Föláll, lekapja a sipkáját, kilóbálja a tehenek felé s elhurrázza magát.

A meglepett soffőr fékez, hátranéz. De nincs semmi baj. A méltóságos asszony a sarokba húzódik és mosolyog. A cserkésztiszt alázatosan hehetéz. A kisasszony ül s a tréner urat nézi. Csak a bolondos Gerenday lengeti a sipkáját s kiabál a teheneknek.

X.

Negyedegy. Kékesi kaparóház. Tízpercnyire szépen kikövezett forrás körül csinos körönd, öt-hat pad. A kultúra a Kékest is megmássza.

Feri kufferjéből egy sonkás-zsemlyés stanicli kerül elő, öt percnyi csámcsogással elegy tohonya diskurzus következik. Még Kesserűné is vidáman nyeli a nyolcvan filléres pilulákat. Egy zsemlye két menű haszna, de haj, befektetés nélkül nincs vállalkozás. Aliz csillogó szemekkel vadul harapja a sonkát, mint egy kis ragadozó, mintha a nyakát harapná valakinek. Aurél most megint egész másnak láthatná, ha nem a maga kiszabadult ifjúságával volna elfoglalva. Fölugrik a padokra, a támlájukon egyensúlyoz, noha azt gyermekkorában is csak a síneken merte megtenni. A forráshoz guggolnak, isznak s ő beüti a Feri összenyomható poharát. A cserkész kalapot helyettesítő vászonsapka, a zöld nyakkendő csuromvíz, az alig serkedő bajuszkán fényes gyöngyöcskék ülnek. Szegény Feri alig győz elég széleset vigyorogni: ezt a kitüntetést honorálni kell. Kesserűné is ezt tartja a kirándulás legjobb élcének, gyönyörködő szemei elnézően mosolyognak. A tréner is elért valamit: Aurél letegezte.

A kilátó innét másfél óra, de ha Kesserű mama tempót lassít, kettő. S mért ne lenne kettő? Gyönyörű bükkös mélyén kanyarognak fölfelé. A földben kivágott törzsek félig friss tönkjei. A lombok óriás mozaikjából kiesett kockák helyén ujjongó fénynyalábok törnek a tavalyi haraszttól aranyos földre. Sárga csipkét vernek a levélzet zöld csipkéire s hirtelen fölnyúló oblongumokkal ragyogják be a fák világos sudarát. A lejt elég meredek. A mátrai esők kimosták a százados fák gyökérzetét fedő talajt s karvastagságú, messzefutó gyökerek kínálkoznak a kapaszkodók elé lépcsőfokul. Itt-ott szokatlanul sötétszínű csengetyűkék himbálják harangjaikat s kócos ágak közt a kecskerágó vörös termése mutatja a sebzett nyár vérnyomát.

Kesserűnének kevés a fia ehhez a kapaszkodóhoz s a tréner tudja, mi a kötelessége. Aurél is odanyujtja a turistabotját, Aliz zergelábainak ugyan egy szökés ez a kapaszkodó, de elfogadja a botot, nagyokat kacag s a magassarkú cipőjének a sarka ki-kibicsaklik. Csupa tűz ez a lány. Fecseg, hahotáz, együtt hahóz Auréllal. Izzik, mintha valakinek a szívét akarná megszakajtani. Előreszöknek, egy mohos sziklára telepszenek. Aliz a mécsvirág szírmait szaggatja, Aurél a tökéletes térdeket nézi, a fulárd ruhába vesző merész idomokat. Igy várják be a többieket.

Kesserű mama előre-előre szól a fiatalokhoz s a kis társaság megint egybeverődik, hogy egy új kapaszkodónál megint szétszakadjanak. A diskurzus is szeszélyesen öltődik, oldódik. Aurél elemében van. Alizzal az olaszországi útjáról beszél, a trénernek a verseit magyarázza, Feritől a botanikát tudakolja. Gerenday angyalian nem ért a botanikához. A fagombát a fák kinövéseinek nézi, az eperlevelet nem ismeri meg. Pedig a Szatírszarvakban a természetleírások üdeségét dicsérte meg a

kritika. Feri észreveszi a Szatírszarvak Achilles-sarkát, de a világért nem szól. Inkább a mester ellenségeiről mond gyöngéden megrovó véleményeket, amelyeket a tréner a gyilkos szatira bő levére ereszt. Aurél szívesen beszélne ezekről a dolgokról, de Aliz ott fönn áll, húsz méternyire fölöttük egy sziklaperemen, s nem tud lejönni szegényke. Le kell segíteni, s vajjon ki hozhatná le a megriadt őzikét, ha nem Aurél.

Végtelen kapós ő máma. Hogy nem találkozhatott előbb ezekkel a kedves emberekkel. Elfeledkezett Radicsnéről, élete gondketrecéről, az egész ember a jövő felé kilőtt nyíl. Már a hegygerincen járnak. Innét nem igen emelkedik az út, sőt helyenként hullámokat vet. Délre tőlük Gyöngyös palatetői csillognak, s a lanka táncoló levegőjén át távoli falvak imbolyognak. Az út egy nagyobbacska vápájánál Aliz megfogja Aurél kezét, szaladjunk mondja s ők szaladnak édesen és vadul. Gyermekkora óta nem volt ilyen könnyű a szíve. Talán az Északi-tenger mellett, amikor a kis Helgával épített alagutat a strand-homokba.

Hopp, kiáltja Aliz és hirtelen megáll, de Aurél tovább rántja s csaknem felbukfenceznek. Ezen mindaketten kacagnak. Aliz visszanéz, az öregek még messze jönnek. Ni, mintha a trénernek is elkomorult volna egy pillanatra az arca. Aliz jókedvével senkisem bir. Vad és szilaj. Munkás asszonyokkal találkoznak a hónuk alatt szakajtó, a szakajtóban málna. Hát málna is terem a kékesen ? S csakugyan a fák alatt érdesszárú, nagylevelű málnabokrok. De letarolt kocsányaikon csak itt-ott akad egy-egy szem éretlen, fehér és kemény bogyó. De Aliz málnát akar szedni. Egyre beljebb csörtetnek, helyenként gázolni kell a sűrűt. Feri is velük tart s a három csengő torok megállítja a fütyörésző rigót. Szorgalmas madár, csak akkor venni észre, amikor elhallgat !

Kesserűné és a tréner az út partjáról figyelik a fiatalokat s közben egymást kémlelik.

— A fiam hívta magát ? — kérdi Kesserűné.

De a tréner a tárgyra tér :

— Nem szeretném, ha félreértenők egymást, asszonyom. Iró vagyok és Gerenday úr lapot alapít.

— Iró is ? — kérdi Kesserűné s befelé azt gondolja, majd adok én tinektek lapot. Ezt a vejit nem ereszti ki a karmai közül.

A kilátótól két-háromszáz lépésnyire ütöttek tanyát. Feri, a főszállásmester, nagy lapos követ választott asztalul. A mama egy öreg bükk kivájt gyökerei közt talált karosszéket, Feri és a tréner törökülésből is elérik az asztalt, de Aliz és Aurél egy vízmosás alacsony partján kényeskednek. Feri kufferjéből tojással töltött borjúhús, sült tyuk, sajt, s egy szétnyomott puncstorta vándorol elő. Aurél minden új fogáshoz új kannibáltáncot jár. Kesserűné elégedetten állapítja meg, hogy jó helyre fordította a pénzét : Aurél, mint minden férfi, a gyomrán át is megközelíthető. Pedig különösen a tyúk nagyon sokba került. A töltött borjú a tegnapi vacsorától maradt, de a gyors tyúksütésért meg kellett kenni a szakácsokat.

— Sokat gondolkoztam, mi lehetne az új lap neve — szólt Aurél, miután egy csirkecombot szétízesített. — Szabad Szó, ez lenne a legmegfelelőbb.

— Igen Szabad Szó, ez az, amit belénkfojtanak, — lelkesül Feri.

De a tréner valami hangzatosabbat javasol. Budapesten sok a sváb s ezeknek egy idegen szó jobban megfelelne. Mondjuk Tusculanum vagy Boreas, böki ki hirtelen, mert ezek a szavak ragadtak meg benne középiskolai latin olvasmányaiból. De Aurélnak a Boreasról nagyszerű ötlete támad. Cyklon, ez lesz az igazi. Cyklon, amely végigsöpör ezen a korrupt országon és összedönti a hazugságok ingó pagodáit.

Ezt a gondolatot Kesserűné is gyönyörűnek találja s a tréner egy üveg bikavért szed elő a Feri kufferjából. A társalgás egyre lelkesebb lesz. Gerenday egy gyöngéd ellenvetést kockáztat meg, ő igazán nem tudja, mikorra teremtheti elő a kellő összeget. De a tréner megnyugtatja : potom ötvenezer pengő, garantálom, barátom. Kijelölik a fő és almunkatársakat. Aurél nagy örömmel hallja, hogy Feri is költő, bizonyosra veszi, hogy ügyes dolgokat ír. Különben ép nála van a Szatírszarvak egy kötete, nagyon szívesen felolvasna. Kesserűné, sőt Aliz is ép kérni akarták a mestert.

A bükfa gallyán egy cinke cseveg, a kilátótorony felől kirándulók sivítozása hallik, de a kis társaság mozdulatlanul hallgatja végig az első, második, tizedik verset. Szonettek és szabad versek. Aurél ezt a két formát kedveli. A szonettet, mert nem csak szabadverset tud írni, a szabadverset, mert ha akarja, korlátlan lélek ő, nem mint egyes rimötvözők. Amióta él, ilyen figyelemmel sohasem hallgatták. Öreg hölgyek nem fogékonyak az új magyar frazeológia iránt, de Kesserűné lehunyt szemekkel hallgat, a versek végén fölsóhajt s meghatottan rebegi :

— Ez nagyon szép volt, kedves Aurél. Igazán hálás vagyok, kedves fiam.

Aliz vet véget a felolvasásnak. Elég az irodalomból, Aurélnak nincs minden délutánra egy kötete. Fogócskázzunk s már rá is üt Gerendayra s elszalad. Feri és a tréner buzgón statisztálnak ehhez a játékhoz, melynek egyetlen törvénye, hogy Aurélnak Alizt s Aliznak csak Aurélt szabad megfognia. Egyetlen egyszer kerül a tréner Aliz kezei közé.

— Uttállak — súgja villogó szemekkel — utállak és ellöki magától a fiút.

De Kesserűné szikratáviró szeme új botanikai érdeklődésre ösztönzi Ferit. Eszébe jut a Saxifrage aizoon, amely Jávorka határozója szerint a Mátra erdeiben honos. Halász Tóni is megkedvelte ezen a kiránduláson a botanikát, ő is elindul a lassan árnyakat bocsátó erdőbe, hogy az érdekes növényt megkeresse.

Aliznak eszébe jut, hogy még nem voltak ott fönn a toronyban. Nemsokára beesteledik s Aliz szereti a kilátást. A torony Istenkísértő szálfaalkotmány, szédítő lépcsőkön ér az ember a tetejébe. Aurél voltaképen fél a magasban ; ha valaki kihajol egy emeleti ablakon, ő a szoba

másik sarkában legugyorodik. De megtagadhatja-e Aliz kívánságát? S ni, ez az út nem is olyan félelmetes. Aliz megy elől, Aurél néhány fokkal mögötte. Aliz minden lépése új kinyilatkoztatás: a kurta szoknyácska harangjában csodálatos harangnyelvek himbálnak előre-hátra. Aurél nem szédül már. Vagy ha igen, más dimenzióban.

Egész bátran áll a legfelső emelet alacsony párkányához. Nem az élet tornya ez, ahonnét a világ gyönyörűségét mutatja meg az ő kedvesének? Kár, hogy nem tud tájékozódni. Az a nagy, tömör hegysziget talán a Bükk. S komolyan magyaráz, mint akinek a kisujjában a geográfia. De a magasban csipős szelek lökdösődnek, Aliz közelebb kerül Aurélhoz. Csak egy ponton érzi a leányka testét, a csipője ér egész halványan hozzá, de ott mintha titkos bőrlebeny feszülne az ő teste s a lány teste közé, híd, amelyen annak az egész csodálatos élete az övébe árad.

— Mintha nem is a Mátra csúcsán állnék, hanem az életén — kiáltja s egyszerre csak átölelte Alizt. De Aliz eltolja magától, ez az eltolás heves, mondhatnók lökés, de a hangban hirtelen megbánás reszket, azt is mondhatnók engesztelő megszeppenés. Aliz szemben áll a feljáróval s egyszerre csoda történik, ő borul Aurél mellére, zokogva szinte, mint aki heves tusa után győzte le szemérmét.

Amikorra kibontakoznak, Aurél meghökkenve érzi, hogy hárman vannak. Kesserűné gondos garde, s a beteg szívét is fölhozta a fiatalok után. Aurél megzavarodik ezek előtt a csendes, dióbarna leckéztető szemek előtt s ilyesmit hebeg:

— Én természetesen...

A fiúk is szedelőzködnek. A tréner a boros üvegeket csomagolja s egy árnyalattal sötétebb az arca. Amint lehajol, meglöki Alizt.

— Bocsánat — mondja és fölugrik.

— Én megbocsátok — mondja Aliz és különösen kacag. Ez a kacagás egy temetéssel ér föl. De mintha valami új kezdődne benne.

XI.

A tréner megy legelől, százlépésnyire a többiek előtt. Feri gallyat, köveket dobál, fütyörészik. Aurél és Aliz immár anyai engedelemmel simulnak egymáshoz. A fák közé bocsátkozó este hideg ujjakkal nyúlkál a kis fulárd ruha alá. Aliz melle meglúdbőrzik, Aurél odaadja a lódenköpenyét.

— De mi marad akkor magának? — kérdi a lány s különös bágyadtsággal néz a fiúra s a vállára teríti a köpeny egy sarkát. Igy mennek és érzik egymás lépéseit. Darabvást mögöttük Feri támogatja az anyját. Kesserűné a zalamegyei birtokra, Feri a Cyklon nevű folyóiratra gondol.

A megcsendesedett erdő avara izgatottan tiltakozik a lépések ellen. Apró rovarok trillázzák a csöndet. Az alföld fölött dekorációszerű kék és piros, mozdulatlan felhők állnak. Aurél úgy érzi, hogy ma született s

királyfivá. Mintha egy kimondhatatlan bőségű forrást elzáró kő lett volna az eddigi élete, amelyet ma emelt félre a sors. Váratlan mélységek nyilnak meg benne, szégyenkezik a multjáért. Hangja, amelyben van valami izgatott tetszelgő és hatásoskodó, most komoly és egyenletes. Szegény hegedűs, milyen rég nyikorgatja a fáját s most váratlan divinációval fölfedezi a hegedű lelkét, s úgy érzi, jól játszik önmagán.

— A mai naptól számítom az időt. Ha a francia köztársaság megtehette, én is megteszem. Hogy röstelem a multamat. Ki voltam én még tegnap is! Mindent el fogok mondani, de ma nem akarom bepiszkítani az erdőt Aliz; kis Aliz, ugy-e minden másképen lesz. Ha legalább gonosz lettem volna. De csak kárbament, hulladék ember voltam. S váratlanul egy horgony száll elém. Szép, virágos horgony, akit az ég bárányfelhői közül engedett fölém egy drága kéz. Én hiszek a Gondviselésben. Van erre a napra másféle magyarázat ? Huszonhat éves vagyok s nem találtam embert. S most egy napon négyen, négy drága ember, akik úgy látnak, ahogy talán csak a természet elgondolásában élek. Nem csodálatos ? Az apám csak a birtokkal törődött. Olyan volt, mint egy felemelt nádpálca, lecsapott, ha a nevelőim bevádoltak. Az anyámra alig emlékszem, a feje fájt s egy szófán feküdt. A nevelők csinálták lelkem. Húsz éves koromig azt se tudtam mi a világ, cselédek hizelgéssel elegy gyűlöletén át ért hozzám minden. S akkor elveszett alólam a föld. Nem volt tető fölöttem, jött ez az asszony és fölvett. Ó ez a művészi elragadtatással kendőzött cédaság, ez a legundorítóbb . . .

Aliz csodálkozva hallgatja ezt az ifjúsága árnyékában panaszkodóvá nyíló gyermeket. Mintha egy óceán másik partjáról verődne hozzá a hang, de mégis csak van benne valami, ami megindítja a lappangó anyát. Elfelejti az egész komédiát : a sürgönyt, az anyja parancsát, a kétezer holdat, a tréner közönyének belétört tüskéjét s csak az estét érzi s ezt az este mélyiből fölsiránkozó gyermekpanaszt, amely fölé oda kell hajtania a szívét. Megcirógatja a fiú homlokát s együgyű virágszavakat hullajt. Hogy ezután minden másképen lesz. Ő, ő tudja már, hogy Aurél élete forduló előtt áll. Nem kell soká gyötrődnie. Kis angyalokkal találkozott, azok sugták meg neki. Nem hiszi ? No fogadjanak, egy hét mulva olyan nagy úr lesz, hogy még szóba sem fog Alizzal állni.

Aurél mosolyog, mint egy csecsemő, akit gonosz cselédek összeráztak s most anyukája veszi a karjára s dudol-duruzsol neki. Csak félig érti a szavakat, de megtapintja a szavak mögött a szívet.

— Az amerikai nagybácsi hagyja rám a petróleumfinomítóit ? — kérdi mosolyogva.

— Ki tudja — feleli Aliz titokzatosan, mint akit beavattak a Gondviselés szűkebb titkaiba.

Az alkony üstjében lassan szénné feketedett a parázs. Hátuk mögött anya és fiú halk beszélgetése hallik, tördelt szavak s anya és fiú mögé harmadik kisérőül odaszegődik a hold. Előbb csak az ég lesz egy árnyalattal teljesebb. De hirtelen kibontja a haját s a bükkös sötétjiből arany-

gallyak válnak ki. Egy lapos kő vályujából a tegnapi zápor vize tart tükröt a ráhajló vadkomló alá. Ez a délelőtti erdő s mégis egészen más. Mintha fehér és arany fáklyák vezetnék őket egy gótikus csarnok kincsrejtő mélyei felé.

A tréner messze elől jár, siet, hogy a soffőr ott ne hagyja őket. Nyolc óra már, hétre beszélték meg, de ezek a fiatalok hihetetlen lassan járnak. Talán az ő szívébe is beletört valami. Az ember mégsem lehet egészen gyakorlati, különösen ilyen szép augusztusi estén, amikor a csillagok is belekontárkodnak az életünkbe. Nótára gyújt s a hang útjába álló bükkfagallyak s az elsúlyosodó levélzet csodálatosan elszűrik a dalt.

Aurél úgy érzi, hogy a feszes izmokat játszató csípő s a határozottan emelkedő és sülyedő mellecske sokkal önkéntelenebbül adja magát az ő oldalának, mint elébb. A leány dereka köré fonja a karját és fogadkozik. Azonnal hozzáfog a jognak, hisz abszolvált, félév, nem, két hónap alatt lerakja valamennyi vizsgáját s majd csak kap valami állást. Kilincsel, ha kell, gyilkol, ha kell, de boldogok lesznek. Aliz kacag s egy csókkal tapasztja le a száját. Sose tanúlj — te kis öreg, majd megélünk úgyis. Aurél azt hiszi, elértette a célzást és tiltakozik. Nem, ő nem akar senki kegyelméből élni. Elég volt. Nem mondja, élhetetlen volt idáig, Istenem, költő, de most megmutatja, mit tud. Dolgozni fog s nincs az a vaksors, amelyik elgáncsolja. Különben ne féljen Aliz, az állás csak provizórikus. Regényt fog írni s egy regényen rengeteget lehet keresni. Ó, azt a regényt nem adja száz millió alatt. S beszél hihetetlen példányszámokról. Egy spanyol író egyetlen kötete százhúszezer példányszámot ért. S csak Spanyolországban! De a jó könyveket a világ minden nyelvére lefordítják. S ő tudja, mihez tartsa magát. Majd meglátja Aliz, becsapja ő a világ valamennyi könyvkiadóját. De Aliz csak kacag s azt mondja: Mi szükséged van neked erre butikám. S már nem haragszik Kesserűnére.

Negyed kilenc, amikorra az országútra érnek. Keresik az autót, de az autó a forduló mögött vár. Aurél kiáll az útra és hahóz. A tréner visszahahóz. Aurél a hölgyeknek kiabál s ebben a pillanatban pöf-pöf, egy motorbicikli ront ki a kanyarból. Aurél ugrik balra, ugrik jobbra, a motorbicikli fékez s a két férfi ott áll halálsápadtan. A motorbiciklis káromkodik, az oldalülésből egy ijedt női hang: Jesszus, Aurél, mi az? Semmi, feleli a férfi, ez az úr elmamlászkodott. Még egy mérges pillantást vet a névrokonára, megindítja a motort s elrobog Csatád felé.

— Ha babonás volnék, azt mondanám, van ebben valami sorsintésszerű, mondja Aurél kényszeredetten a köréseregló társaságnak. Nem is lett volna rossz tréfa, hogy életem legboldogabb estéjén egy másik Aurél elgázoljon.

Aliz kacag, de a kacagásában van valami csalódottság. Egy férfi, akit a Mátra tetején üt el egy bicikli. Mégis csak furcsa férj lesz ez. Mintha elillant volna valami a gyönyörű séta hangulatából. De Kesserűné

vígasztalhatatlan s miközben az autóba helyezkednek, háromszor is megkérdi a jövendőbeli vejét:

— Igazán nem történt baja.

Aurél megilletődik ennyi szívjóság előtt. Kesserűné csuklójára hajol:

— Méltóságos asszonyom olyan jó, mintha az édes anyám volna.

— Szereti az édes anyját? kérdezi mosolyogva Kesserűné, mint aki a családi viszonyokkal is tisztába óhajt jönni.

— Az édesanyám meghalt. Tizenkét éve halt meg, alig emlékszem rá.

Kesserűné a sürgönyre gondol s elzsibbad a szíve. Tizenkét éve s még kérdezni akar valamit, de a soffőr gyorsít s csak kiabálva értethetné meg magát.

XII.

Emmának rossz napja volt. Rosszabb, mint valaha. Aurél nem volt ott a Halastónál. Várt egy negyedórát, várt egy félórát. Talán a környéken kószál, nem számított rá, hogy ilyen friss lesz. De féltizenkettő s Aurél még nem került elő. Pedig úgy megörült az üzenetének. Este kibékültek ugyan, de azért nem hunyta le a szemét. Millió aggodalom sanyargatta. Találgatta, mi van a fiúban, de nem ment semmire. Eh mit törődöm vele; az enyém! hördült föl, csakhogy a szívét elhallgattassa. De nem tudott ebbe a nyers hatalmi szóba belenyugodni. Ezer apróság szívárgott elő az emlékezetéből. Mégis csak vonzódik hozzám, motyogta, párnáján fölkönyökölve; Aurél egy nyájas mozdulatára gondolt s elmosolyodott. Nem engesztelte-e őt az este is. Visszaidézte az esti vihar minden mozzanatát s nem volt megelégedve. Máskor meggyőzőbb volt, mert csak a kötelességét teljesítette. Ó, odaadná mindenét, csak igazán szeretné. Mit tudja ez, mi a szerelem. Kis kölyök, aki elmegy minden cukrosstanicli után.

A kis bojt majdnem összecsókolta. Hát mégis csak hiányzik Aurélnak? Látni akarja, visszaemlékszik rá, hogy kíméletlen volt. Voltakép nem is csinált semmit. De mért ült Kesserűék mellé. S mért dicsekedett? Igaz, ő kezdte. De az más, ő önmagát gyötörte. De mit akar Aurél? Mindegy, megbánta. Nem a lány után futkos, hanem őt hívja. Gondosan kiöltözött, valamivel több parfümöt löttyentett magára, csakhogy Aurél fiatalnak érezze.

De ki nincs a Halastónál? Aurél. Bekukkantott a tótól szétágazó utakra. Megtett kétszáz lépést, de Aurél talán a tónál áll s türelmetlenkedik. Visszafutott. Senki. S egyszerre egész határozottsággal érezte, hogy elkerülték egymást. Szegény fiú, tűvé teszi érte az egész telepet s ő itt lézeng. Lélekszakadva rohant vissza, a szálló elé. A lelke emeletén, egy makacs hang kattogta: Szegény fiú, biztosan türelmetlenkedik, de lenn kétségbeesett gyanusítások marakodtak. A sétányra rohant. Aurél sehol. Talán a boj csacsiskodott. Talán nem is a Halas-tónál, hanem a Szent László forrásnál kell találkozniok.

A boj a szálló oldalkapujánál áll s a jégkirakodásra ügyel.

— Mit mondott neked a Gerenday úr ?

— Hogy a Halas-tónál várja a nagyságos asszonyt.

— A Halas-tónál. Biztos ? Mást nem mondott ?

— A fiú megzavarodik. Nem. Csakhogy mondjam azt, hogy ő még reggel beszélt velem.

— Hát nem akkor beszélt? Nem közvetlen azelőtt, hogy fölmentem.

Az emelet hangja elhallgat. Radicsné a gyanú ördögeié. Kicsalt a Halas-tóhoz s ő itt lebzsel a szálló körül. Zavartalanul akarnak találkozni. De mit gondol ez rólam ? A kis pincsi ! Lerohan a tenniszhez. Ó, ha most együtt tenniszeznek, rögtön összekarmolja. De a pályák üresek. merőlegesen tűz beléjük az augusztus déli nap.

Kesserűék sincsenek sehol. Legalább őket látná, rögtön nyugodtabb lenne. De nincsenek. Kitépték a kezei közül, elrabolták. Mit akarhatnak vele ? A karórájára néz : fél kettő. Az ebédhez sétáló szívbajos nénik megbotránkozva nézik a loholó, magában beszélő asszonyt. Fuzsitos, fuzsitos, mondja egy nyugalmazott őrnagy. Más neve van annak, bólint vissza a felesége.

Mit tegyen, ő is behúzódik a vendéglőbe. A húslevesben sok a bors, a rántott csirkén olyan a prézli, mint a homok, a forgókban véres a hús. Pincér, ez ehetetlen. Hoz másikat ? Neki ennyi is elég volt. Sose fárassza magát. Ő tisztában van ezzel a hellyel. Különben is nem enni jött ide. Ezt már magának mondja s századszor is megfordul, hátha ők léptek be. Feketét hozat, kavarja, kavargatja. A fekete rég kihült, a teteje piszkosan opaleszkál s ő még mindig kavarja. Az utolsó fürdővendég is megebédelt. Csak egy elkésett kiránduló körül sürgölődik a kedvetlen pincér. Mit keres ő itt ? Valahonnan előbilleg a főúr, fizet s már kinn áll a vendéglő előtt.

Beszélni, beszélni valakivel ! De nem ismer senkit a telepen. Ezek a vén hivatalnoknék csak a rendezetlen viszonyát látják. Hopp, a póstáskisasszony ! Kisasszony nem jött pénzem ? kérdi, noha nem is jöhetett, s ha jön, azonnal értesítik. De ha nem beszélhet, megbolondul.

— Ismeri Kesserűéket ? böki ki kereken s oly rekedten, hogy a kisasszony visszahőköl.

— Azt a göndör, koraősz úriasszonyt gondolja ?

— Azt. Képzelje el . . . De maga sem érti, mit kell elképzeltetnie. Csak azt tudnám, hol vannak, mondja inkább magának.

— Kesserűék ? A Kékesen. A tréner is velük ment, beszaladt bélyegért mielőtt indultak.

— A Kékesen, üvölt föl Radicsné, úgy hogy a kisasszony segítség után néz. Tudtam, tudtam. Megszöktették tőlem, a piszkosok.

A kisasszony körülbelül tudja, ki az, akit megszöktettek s ő is a szökevények ellen hangolódik. Ki gondolta volna, hogy ilyen erőszakos népek. Egy nap jönnek, s a másikon megszöktetik Gerendayt. Az ember sosem tudja, kivel van dolga. Volt itt egy hölgy. A legfényesebb toalett-

jei voltak az egész telepen. De minden héten kapott egy csomagot, a csomagon ez állt : ruhanemű, de a papir átzsírosodott . . .

— Hagyjon engem a sületlen históriáival, ordítja Radicsné. Hogy micsoda emberek vannak s kirohan a hivatalból.

Nem néz sem Istent sem embert, a melléből nagy, nehéz, zokogással vegyes böffenések szaladnak föl. Vonítva, hörögve rohan föl a szobájába, azután a szomszéd szobába. A szoba üres, az ágyon Aurél sötétkék ruhája. Beleveti magát arccal az ágyba s rángatódzik, az ágy remeg s az ablak is belerezzen a ritmikus rángatódzásba. Egyszer csak eszébe jut a mellény, végigtapogatja. Már egy hete fölfedezte ezt az alattomos kis rejtekhelyet. Egy hete gyötörte a szívét ezekkel az elhúzó versekkel. Hiszen nem is voltak olyan bűnös versek ! De egy-egy halovány panasz, elégedettlenség elég ahhoz, hogy Radicsnét megőrjítse. Megint egy s reszketve bontja ki a papirt. Borzasztó, borzasztó. Összegyűri, a fogával is tépi. Az ágy remeg s a remegésnek nem akar vége szakadni.

Besötétedik amikorra magához tér. Nem akarja, hogy Aurél itt találja. Átmegy a szobájába, megmosdik, puder-kéreg alá temeti vörösfoltos bőrét s lemegy a szálló elé. Még nem tudja, mit fog csinálni, de valami retteneteset. Hogy nincs nála semmi, amivel megölhesse őket, egyszerre mind a hármat ! Idegesen sétálgat a Kékesre vivő úton. Legjobb volna, ha az autó elé vetné magát. Látja magát, amint kihúzzák a kerekek alól s ő megátkozza a lányt. Most szeresd, ha tudod nyomorult. Ez a kép meghatja egy percre, de már megint magánkívül van. Nem, nem adom olyan könnyen.

A fasor nyirt bokorsövényéből tücskök ciripelnek, az égről sok millió éves csillagok hirdetik a szenvedés viszonylagos voltát. De Radicsné egyedül van a lelkével s ez a lélek megállapodástalan kataklizma, minden tárgy elvesztette régi formáját, s minden anyag új, megjósolhatatlan formák felé zuhan.

Egy autó reflektora csap az arcába, megvakul, támolyog. Elébe akar ugrani, de a gép elrobogott már. Nem ők voltak, de ők is lehettek volna. Hogy röhögnének rajta. Megfordult, szalad, bukdácsol, csakhogy előbb érjen a szálló elé. Az egész világ hallatára mocskolja le őket. Megint egy autó, de ezek ők. S megint elkerülték. Féltérdre esik, föltápászkodik, tovább rohan. Az autó lassít, harminc lépésnyire tőle megáll, a kocsik és autók fészere előtt. Előbb egy testesebb nő száll ki, azután sorra három fürge fiatal. Aurél, kiáltja kétségbeesetten.

Aurél visszafordul. A hold fényinél is látni, hogy pipacsvörös.

— Asszonyom, mondja csendesen, a mi ügyünknek vége.

— Aurél, hörgi az asszony s közel van az ájuláshoz.

Aurél örül ennek a gyengeségnek, ő egészen mást várt. A szívtöréses hang meghatja kissé, de nem tért-e jó útra, s nem kell-e megvédenie a boldogságát ?

— Értse meg asszonyom, nekünk nincs beszélni valónk.

— Nincs! Horkan föl Radicsné s elnyujtott kiáltása kettémetszi az eget. A kerítők. Megetették a kerítők!

De Aurél műdühbe gurul: Nem tűröm, hogy így beszéljen. Érti! A kisasszony a menyasszonyom.

— A menyasszonyod? A te menyasszonyod. Te öleb.

— Nem tudom, mi jogon beszél így, fejlődik csatavonalba Kesserűné is... Nem tudod? Te kerítő, nem tudod? S ki tudja, mit vijjogna a türelmes éjtszakába, ha egy kar hátulról át nem fogja s egy kéz a szájára nem tapad. Szegény Radicsnét férfi izmok tanítják szendeségre. Ugy sétál ki, ki, a szállóval ellentétes irányban, mintha csak egy szerelmes asszonyka volna. A tréner az. Ez a legnagyobb szolgálat, amit a barátjának tehet. De Radicsné nem tűri, hogy lefogják, összeszedi magát, kiugrik a férfi öleléseiből s nekizuhan az útszéli kavicskúpnak.

XIII.

Radicsnét lassan magához térítették. A tréner kísérte föl a szobájába. A nagy roham kimerítette, engedelmesen, szédölögve követte az erős férfikart, egy áruló mozdulatot, egy hevesebb megjegyzést se tett. Fölvánszorgott a szobájába, beleesett az ágyába s elaludt.

A fiatalok átszaladtak a vendéglőbe, tíz óra volt, de talán haraphatnak még valamit. Kesserűné nem ment velük, kifárasztotta a kirándulás, s a gondolatai is rendezetlenek. Hihetetlen, mi minden történhetik egy nap alatt. Szegény Aliz, vele is mi minden történt s milyen okosan viselkedett. Alapjában sekélyke lány ez az övé, kedves, nagyon kedves, de próbálták volna meg őt az urától eltéríteni: ölt volna s mégsem enged. Ilyenek ezek a pesti csitrik. Olyanok az érzéseik, mint a homok, mint a víz, minden edénybe betölthetők.

Voltakép boldognak kellene lennie, hisz Radicsnét is elintézték. Ez ugyan telekürtöli a telepet, de ki törődik vele, különben is elutaznak. Szóljon-e Aurélnak? Nem, majd csak ráakadnak; az anyjának is eszébe jut a költői neve. Az anyjának? De hisz az anyja meghalt. Mi van e mögött? Nem Bóna Aurél állt a sürgönyön. S van-e még egy Bóna Aurél Csatádon. Nevetséges! Különben nem találtak egyet sem. De mi van akkor az anyjával? Mostohája van? Mit érdekel egy mostohát Aurél örökösödése? Valamelyik anyai pózokban tetszelgő nagynéni becézteti magát így. Családban talán, de sürgönyön? Még ma este megkérdi. Talán él az anyja. Egy hízelkedő ötlet volt, csakhogy Kesserűné szabadabban anyáskodhasson rajta. Egyik megoldás sem kielégítő. Mi lappang e mögött? Bánta már, hogy nem ment le a vendéglőbe, a vacsora fölött megkérdezhette volna, most már joga van hozzá. De legalább Alizt figyelmeztette volna. Nem, haszontalanul rémíti magát. Rossz tréfa lett volna a sürgöny? De kit akartak megtréfálni. Túl skrupulózus vagy, Sarolta. S föl akart állni, hogy megsétáltassa előérzeteit.

De mégis csak ülve maradt.

— Szervusz, szólalt meg valaki közvetlenül a háta mögött. Te is itt vagy. Vontatott, hanyag orrhangján is átütött némi meglepetés.

— Amint látod.

— Mikor érkeztél?

— Másfél órája.

— Nagyszerű. Egyedül?

— Nem. Lili is itt van.

— Meddig maradtok?

— Lili a színházi évad kezdetéig. Csöndre van szüksége. Én meg ma éjjel utazom.

— Nono.

— Az öregem hivat.

— Hát kibékültetek?

— Az öreget két hete megütötte a szél s az ember ilyenkor nem ér rá haragot tartani.

— Szóval az Izraelita Árvaház hoppon marad.

— Ugyse volt komoly az egész kitagadás. Megtámadtam volna a végrendeletet. Szegény mama kerített nagy kázust belőle. Éjjel-nappal ott sírdogált az öreg ágyfejénél, azt szerette volna, ha én a szomszéd szobában várom az atyai áldást. De ki tudja, mikor gondolja meg magát az ilyen öreg. S Lili idegei nem bírták Pestet. Szegény mama, úgy látszik, még az elutazásom estéjén kicsikarta a döntést, mert engem reggel már itt várt a sürgöny. Ugy volt, hogy mink is tegnap este érkezünk, de Hatvanon neki mentünk a báró kerítésének, a motor behorpadt s ott rostokoltunk egy napot. Koromsötétben érkeztünk ide. Lili nem győzött sopánkodni. Különben a kaparóháznál majdnem elütöttünk egy marhát. Képzeld, kiáll az út közepére, s ott monológizál. Hogy micsoda pasasok vannak!

— Szóval az öregek nem harapnak.

— Nem. Soha ennyi apanázsom nem volt, a mama nem győzött tömni. Lili tehát szalmaözvegy.

— Talán egy hétig is. Udvarolhatsz neki.

— Dohány kell oda, fiam. No, nem tartalak.

— Szervusz.

Kesserűné ott ült a karosszékben, hallgatja ezt a cinikusan halálosítéletet, hirtelen föláll és megfordul. Egy sportruhába öltözött, kissé hanyag, de elegáns huszonötév körüli zsidó fiatalembert lát. Mit törődik most az illemtudással és az előkelőséggel. Odaperdül a fiatalember elé, s az izgalomtól bedagadt torokkal kérdi: Hogy hívják önt, uram?

A férfi eltátja a szemét, nem érti, mit akarnak vele, azután köteles udvariassággal:

— Róna Aurél.

— Róna? Nem Bóna?

— Nem, Róna, feleli kissé türelmetlenül a fiú s nem tudja, mit kezdjen ezekkel a rádöbbenő asszonyszemekkel. Szolgálhatok valamivel?

— Nem, semmi, feleli hirtelen Kesserűné és elfordul. Róna! Egész közönséges zsidó név. S most újra látja a fatális címzést. Elébb az Aut, aztán az Aurélt, aztán az egész nevet. Most már ő is tudja, hogy Róna Aurél volt.

De mi lesz akkor Bóna Auréllal ?

XIV.

Az ablak alatt bókoló vadgesztenye és az ablakban virrasztó méltóságos asszony ezt a második éjtszakát is átvitatkozták. Soha ilyen izgatott párbeszédet! A lánya jegyese egy fiatalembernek, akiről most már igazán semmit sem tud. Ha nem volt igaz a sürgöny, igaz-e a Radicsné multkori kijelentése. Csakugyan olyan nagy vagyont hagyott ott a fiú vagy hisztérikus művész-hazugság ez is ? Ha kitagadta az apja, ha volt miből kitagadni, akkor még van remény : befektetés, de kamatozhat.

Igy vigasztalta magát szegény asszony, de nem soká. Az egész ügynek hullaszaga van. Egy fiatalember, akinek kétezer holdat ad össze s von ki, nem ilyen. Nem mondta-e, hogy dolgozni fog, hivatalt vállal ? Viszont az ujjai, a hosszú, keskeny keze : ebben van valami úri. Az egész emberben van valami vattában ápolt, ez volt az első benyomása is. Nem, ez nem egy kis házmester vagy egy tizedik fizetésosztálybeli adótiszt gyermeke. Az Északi tengeren nyaralt s angol nevelője volt; a Bóna-birtok nem mese. De ha mégis az ? Vesztegetheti vele a napjait ? Itt maradhat-e Csatádon, ahol ugyis lehetetlenné tették magukat ? Radicsné nem nyugszik bele a csatavesztésébe. Az az asszony ért hozzá, hogy megkeserítse az életüket. De az igazi Bóna-fiút kiengedheti-e a kezéből ?

Semmi teketória, Auréllal fog beszélni. Egyszerűen megkérdi, miből akarja eltartani a lányát. Félig meddig jegyesek, joga van hozzá.

— Aliz, szól halkan s megrázza a leánya vállát.

Aliz nyujtózik egyet, földobja magát, a paplan lecsúszik, s ő félig kitakarózva esik vissza az összegyürt párnákra. Olyan, mint egy eldobott tulipán.

— Aliz.

— Igen... A szempillák alatt kicsinyke rés nyilik, ép annyi, hogy a tekintet kiszaladhat rajta.

— Mi a holnap délelőtti programmotok ?

Aliz szempillái, mint az alvó babák szeme, hirtelen becsukódik. De az anyja megrázza.

— Programm, programm ? Ehhez fel kell ülni. Aurél érte jön kilencre és tenniszeznek.

— Idejön ?

— Igen.

Beszédem van vele. Amíg vissza nem jövök, itt maradtok, te is, Feri is s a fiára néz, aki a vendég-sezlonon húzza a rókabőrt.

— Szép kis cserkész, mondja Aliz és nevet. Voltakép mi bajod a kis Gerendával. Tudod, hogy fogom őt hívni ? Dudus. Olyan kis szopós.

De Kesserűné még nem tudja, lesz-e alkalma őt akárhogy is hívni. Visszanyomja az ágyba, megveregeti az arcát, aludj még egyet. Ez olyan kedveskedés, amit a kifőzősné évente egyszer enged meg magának. Aliz elkapja a megszelidült kezet, behuzza a párnái közé, ráfekszik és csókolgatja. Te olyan okos vagy mama. S ebben a megnyugtató tudatban elalszik. A mama átsóhajt a kis szőke, nyirott haj fölött s eltünődik, hogy valóban olyan okos-e ő. Vagy nem ő olvasta Bónának a Rónát. Ó végzetes könnyelműség !

A kis pavillon előcsarnokában nehány összehajtott nyugszék áll, kiemel egyet s kiül a gyönyörű trombitás fa alá. Egy munkás hatalmas gummicsövet hurcol, a canaindicás virágágyak fölött megindították az önműködőt. Egy-egy elkapott csepp Kesserűné arcába csap s nedves szellők hozzák felé a reggeli illatnak nem nevezhető frisseséget. Két lökdösődő fenyőfa válla közt a Gallyatető sötét tömege látszik . . .

Aurél izgatottan ébredt, mint kisfiú, aki hosszú nadrágot kapott s minél előbb meg akarja sétáltatni. Végignyargalta már az egész telepet s még mindig csak nyolc óra. Hátha Aliz is fölkelt, milyen kedvesen elfecseghetnének. Lám, kit talál itt. — A méltóságos asszony ilyen friss ? Gyönyörű reggel, nemde. Ő is a reggelt szereti legjobban. Aliz még alszik ?

— Igen. Aliz még alszik.

Ez úgy hangzott, hogy nem igen lehet tovább firtatgatni. Miről beszéljen idősebb hölgyekkel az ember ? Hja igen, a reggel. Amikor még szegény huga élt, ó, akkor még nagyon kis gyerekek voltak, minden reggel megfürödtek. Volt a parkban egy tó, nem tó, inkább csak medence, abban fürödtek. Igazán pompás volt.

— Szép a parkjuk ?

— Igen, a kápolnási park nagyon szép volt.

Kesserűné gondolkozik ezen a volton. Mért volt ? Neki volt, vagy az egész Bóna családnak volt.

— Sajnálja, hogy nem látogathatja meg az apját ?

— Nem. Furcsán hangzik, de sosem szivelték egymást.

— De a birtokot csak szeretné látni. Ott nőtt föl, ugye ?

— A birtokot ? A birtok már nincs meg.

— Nincs ?

— Elúszott. Még a tőzsdei bessz idején. Az Oszkár bátyja a hibás. Nem volt állása és bankot alapított, a papa nyolc milliárddal ragadt a kisérletben. Egészen tönkrementek.

— S ön miből él azóta, kérdi Kesserűné s ez az «ön» olyan, mint egy szívnek fordított szurony.

— Én, hebegi zavartan Aurél. Őszre az államvizsgát is leteszem s állásba megyek. Különben is egy nagy regényen dolgozom.

— Ugy? mondja taglózó gúnnyal Kesserűné, s nem érez semmi szá-

nalmat ez iránt a szerencsétlen flótás iránt, akit még ki sem tagadhattak. De csak nem gondolja, hogy az irkálásból fog megélni ?

— Nem, rebegi Aurél. Azaz hogy mellékkeresetről is fog gondolkozni. Ő most már mindenre képes. Tegnap óta óriások erejét érzi . . . De Kesserűné homloka könyörületlen. Aurél végkép megzavarodik s másodszor is megkérdi : Aliz még alszik ?

— Igen, Aliz alszik. Aludni is fog, amíg ön el nem megy.

— Hogyan, a tegnapiak után ?

— A tegnapiak után nem így kellene beszélnem. Ön volt olyan könnyelmű, hogy facér létire a lányomat megcsókolta. Ugy viselkedett, mint akinek fedezete van. Csak nem képzeli, hogy én egy ilyen senkit az én Alizom közelébe engedek.

De erre Aurélt is elborítja a méltatlankodás. Hát nem Gerenday Aurél ő ?

— Asszonyom, ön durva materialista.

— Lehet. Egyelőre azonban nincs több beszélni valónk . . .

Kell-e mondanom, hogy ezen a délelőttön Feri is megkapta a hátralékos két pofonját. Az egyiket, mert Csatádfürdőre bolondította a mamát, a másikat, mert a trénernek mindent kikotyogott. Csatád a legutolsó hely, csak vén banyák kuruzsoltatják itt az elnyütt szívbillentyüiket. A tréner sötét alak, aki tőkét kovácsol a felsülésükből.

— Ennek a kisdedósnak pedig megmondd a magadét. De úgy, hogy a nevedet se merje az ujságban elolvasni.

— Igenis mama, feleli az engedelmes Aliz és semmi kifogása sincs a megbizás ellen. Hol van a tegnapesti meghatottsága? . . . Talán nem is a kis Dudus hatotta meg. Talán az erdő, talán az este, talán a maga szerelmi bánata.

— Reggel utazunk.

XV.

Aurél és Radicsné kibékültek. Gerendaynak nem is kellett sokat könyörögnie. Ó, ő kiábrándult az emberekből, mégis csak Emma az egyetlen, aki jószívvel van hozzá. Radicsnét megtörte az utolsó két nap, öngyilkosságra gondolt s Aurél első bűnbánó szavára a nyakába borult. Mért is olyan vak az ő kis fia ? Hát nem tudja megkülönböztetni a szerelmet az otromba kalandorok érdekhajhászásától ?

S a révbeért Aurél elgondolkozik az élet fölött. Látja a tényeket s nem látja a motivumokat. Látja a tetteket s nem látja az okokat. Mi volt ez a csodálatos nap ? Ugy szökött föl az életéből, mint egy gejzir és nincs tovább. Kesserűné anyai önzése előtt csak dühbe jött, de Aliz lebunkózta. A kékesi tündér komisz kis vipera. Hogy beléharapta a maga alattomos nyálát ! Mit akar, masnit a nyakába, maga kis pincsi, ezt mondta s ez bizonyosan nem az ő kérdésére volt válasz, de azért szíven találta. Mi történt ebben a leányban ? Hát ennyire ezerféle az ember ? Az oldalában még ott volt a tegnapelőtti séta, a testivel ingerkedő izmok csodálatos

játéka s azok az édes macskavállak a karjai alatt. Minden jó lesz, beszéltem az angyalokkal. S ugyanez a száj harapott az ő kiegyenesedő ifjúságába. Radicsné miatt ? De a vacsoránál nem pihent-e Aliz lába szorosan az ő lábai mellett. Ó, elinalt boldogság. Futsz, de otthagyod árnyékodat a szíven.

S a rajongó fiatalok ! Ez az, ami talán még jobban fáj. Hát az egész nap tréfa volt ? Az ellene dolgozó erők pokoli csinye. Bánatában a trénerhez futott, szívet keresett, akiben legalább nagynak tükröződhet. S mit mondott az a szörnyeteg ? A revű ? A maga revűjéhez venni kell az előfizetőket. S hogy ő csak bámult, még ezt is : Tudja mit, ha új kötetet ad ki, annak már csak Szarvak legyen a címe. Nem Szatírszarvak, csak Szarvak.

S csakugyan, szegény Gerenday Aurélban nem sok szatirság maradt. Itt kószál a tölgyes alatt, a réten vadvirágokat szed : kerepet, cickórót, katángot. Emma örülni fog s eggyel kevesebb zokogásrohamot produkál. Szegény Emma, mennyit szenvedett érte s mily förtelmes volt azon az estén. Mennyi szenvedés s az ember egyre förtelmesebb !

Kesserűék is elutaztak. Ki tudja mit visznek magukkal. Miféle emberi szorongás lappang az ő förtelmességük mögött. A tréner azt mondja, nem is méltóságos asszony, csak kifőzősné. Ki ismeri ki magát ? Ki ismeri ki magát az egész életben ? Aurél nem. Valaki lekaszálta egy darabvást a mezőt, de nem hordta még be. Aurél odaöl a hűvös szénarendre. Az arca kipirul, az ujjai izgatottan járnak, ajkai közül meg-meghibbanó és újra kiegyenesedő mondatok erednek : «Ó tettek, ti harapó véres ajkak. Mely titkos okok marnak veletek.»

A gyöngyösi uton egy autó tülköl. Vajjon kit visz az Kékesre.

Lelkes László.

A BETHESDA PARTJÁN.

«Vala pedig ott egy ember, ki harmincnyolc esztendőtől fogva való betegségben fekszik.»
János ev. V. 5.

Harmincnyolc esztendeig volt beteg . . .
Harmincnyolc év . . . ó idő-rengeteg,
Ó csigalassan kúszó nappalok,
Ó végevárhatatlan éjjelek!
Ó zaj, mely őrjít, ó csend, mely gyötör,
Ó tehetetlen kín, maró csömör,
Ó nagy alkalmak örökre múlása,
Kis, édes percek tovasuhanása
Hasztalanul, megfoghatatlanul, —
Hiába termett datolyát a pálma
S hajtott ki az olajfa vigaszul.
Harmincnyolc esztendeig volt beteg,
Mindenki terhe, magának teher, —
Harmincnyolc ólomlábú év alatt
A fátum mindent elcserél-kever
A lélekben, a mély műhely-homályban.
Ez a szív kővé keményedhetett,
Túlcsordulhatott alázatosságban,
Harmincnyolc esztendeig volt beteg:
Ha ártatlan volt, bűnössé lett tőle,
Ha bűnös volt, kitisztult hófehérre,
Ha volt önérzet benne: ronggyá vált,
Ha volt szikla-dac: finom porrá állott.
Feküdt a tóparton, s a tóba nézett . . .

A Tó, ez volt az egyetlen igézet.
A Tó, a Bethesda, a gyógyulás:
Leszállani szent, megszállott vizébe,
Mikor rájön a nagy «háborodás»,
Mikor rászáll az Isten angyala,
Súlyos szárnyával sujtja a habot,
S gyöngybuborékokként a titkos mélyből
Fakadnak a megmentő balzsamok.
A Tó . . . közel volt, s mégis messze volt,
Elérhetetlen, mint a csillagok.
A többiek mégis csak lejutottak,
Lejutottak a bénák, a vakok,
Valaki vitte, támogatta őket,
Hadd lépjenek a vízbe legelsőnek,

S ki soká tűrt, sokáig vérezett,
Egyszer mégis elsőnek érkezett.
Csak ő, csak ő nem érkezett oda . . .
Nem volt, ki támogassa, levigye,
Talán oly súlyos volt, oly tehetetlen,
Oly bűnös élő-halott teteme,
Hogy ember-erő el nem bírta többé.
Elmúlt megint a szent háborodás,
A nagy alkalom, a boldog varázs,
Elszállt megint az Isten angyala.
A halott öröm utolsó leánya:
A halványzöldfürtű tündér-remény,
Az is a világ végére szökött.
Éj lett, ragyogtak irgalmatlanul
A csillagok a Bethesda fölött.

De másnap reggel Jézus arra jött.

Reményik Sándor.

TISZTÁS FELÉ.

Mióta járok ebben a rémteli erdőben?
Én nem is számlálom már a napokat,
Sem a hetek, hónapok, évek keserves gördülését,
Úgy nyikorognak kenetlen kerékkel tovább,
Mint éjféli úton, felázott, sáros úton rozoga szekér.
Én félig ülök, félig fekszem a rozoga szekérben,
Leszállanék már, de hová, merre, mi végre menjek gyalog?
Nem tudom már, micsoda évszak van: tél-e vagy tavasz,
Nem tudom, nappal van-e vagy éjszaka,
Nem tudom, élek-e még,
Ébren vagyok-e vagy csak álmodom.
Ha ébren vagyok, mikor jön már a boldog elalvás?
Ha álmodom, hol vár rám végre egy igazi hajnal?
Kalapomat rég elvitte a szél,
Köntösömet összetépték az ágak,
Fázom nagyon és nem lelem sehol helyemet,
Sebeim fájnak iszonyún, s mikor nem fájnak, még rosszabb nekem.
S a rémek, a rémek, a rémek az erdőn ! !

Tisztást keresek, tisztást várok, tisztást remélek,
Kicsi, egynapos, egyhetes, hónapos tisztást,
Pillanat-tisztást az évek rengetegében,
Ahol megáll a szekér, le lehet szállani róla,
Ahol mintha egyszerre elmult volna az erdő,
Megszűnt, elmaradt volna a világ,
Csak hold süt, csak vadvirágok hajladoznak alig-éledő szélben.
Tisztást keresek, ahová kijön
Békességem rég-látott őzikéje,
S szelíd szeméből enyhén rámvetül
Valami másvilági ragyogás.

Nyomorúságom roppant erdejében,
Emlékeim tüskés fái között
Keresem, keresem a tisztást.

Reményik Sándor.

ÚJ DIOGENESKÉNT.

Új Diogenesként én nem az embert,
Hanem a boldog embert kutatom.
Kis lámpa helyett roppant reflektorral
Világítom be az egész világot,
Valahol hátha van még valaki . . .
S mert nyár van most, — túristák nyomát
Világítom be a legszivesebben,
Kiknek vonatja mellé állt a sors,
Minden napjuknak szürke állomását
Misztikus bíborfénnyel vonta be,
Aztán harsányan kiáltott: Mehet!
Várakozások, vágyak fellegében:
Nagy gőzfelhőben indult a vonat,
Mögötte megszépült az állomás,
Valami búcsú-patinát kapott
A legmegúntabb kép-reklám is rajta.
Ők: színes pillék, világgá röpültek.

Nyomukba szegzem most reflektorom,
Kutatok boldog emberek után,
Szeretném látni harsány örömük
Kitűzött zászlaját a gleccseren;
Szeretném látni, hogy vonódik fel
Lassan, lassan az árboctetőre
Tenger-békéjük tükrén a csend.
Erdők örök kupolája alatt,
Szakadékok ijesztő peremén
Világítok, világítok nekik,
Lelkükbe vágyom világítani.
Lássam őket magasan, magasan,
Magasan a nyomorúság felett,
Mindent szeretve, semmitől se félve,
Nem aggodalmaskodva semmiért.

Isten látja: az irígységem is
Simogatás volna a fejükön.

Reményik Sándor.

ID. GRÓF TELEKI JÓZSEF HÁZASSÁGA.

A József név és a tudomány szeretete örökletes a Teleki-nemzetségben. Ha tehát csak annyit mondunk, hogy a tudós Teleki Józsefről van szó, még nem tudhatjuk, melyikről. Legjobb ezzel jelölnünk meg: Rousseau barátjáról, az «Essai sur la Foiblesse des Esprits-Forts» szerzőjéről akarunk megemlékezni. Jobban mondva tulajdon magának tulajdon magáról való emlékeztetőjét akarjuk fölelevenïteni.

1738 végén született s 1759 derekától 1761 tavaszáig idegen országokat, akadémiákat járt. Az alig húsz éves mult ifjú főnemes érett ésszel és erkölcsel megtett útjáról diariumot folytatott. Ezt évekkel ezelőtt sajtó alá rendeztem; hadd közlöm itt a végét, tanulmányútnak és naplónak befejezését, melyben az író hazatérte után lett házasságának történetét jegyzi föl egyszerű szavakkal, teljes őszinteséggel. Nemes emléke a régi magyar családi életnek.

* * *

LE JÖVÉN Idegen Országokra való utazásomból meg érkeztem Bétsbe 11ª Aprilis 1761, Istennek hálá egésségben. Ott találtam akkor Kedves Szüléimet, fel jövén az édes Atyám G. Teleki Károly Bátyám Urammal Familia dolgában, Kedves Asszonyom Anyám pedig az Atyám Uram kedviért. Idegen országokon létemben Diariumot tartottam, abban mindennap rajtam történtt dolgaimat fel jegyzettem, egészen Pestről lett el indulásomtól fogva a fenn meg nevezett Bétsbe lett meg érkezésem napjáig, sőt még ottis egynéhány napokig azután ; azért azt most itt mind el halgatom. Hanem mivel azután sokféle bajoskodásaimra nézve az a Diariumom félben szakadtt és naponként dolgaimat fel irni se nem igen érkeztem se pedig igen kedvem nem vólt, most már sok Holnapokkal azután nagyobb ürességem 's több kedvemis lévén, ismét elébbeni szokásomra akartam magamat fogni ; és minthogy naponként fel irni el mulattam, legalább nevezetesebb történeteimet ide fel jegyezni igyekeztem ; hasznosnak tartván sok tekéntetekbül az embernek maga dolgainak fel irása körül való szorgalmatosságát, kiváltt ha azt álhatatosan fel tészi magában hogy semmit ne irjon oda a mi nem igaz. Mert használ ez arra 1ször hogy a több motivumok között a jóra, vagyon itt is egy, mely a szégyentől vétetett ; szégyenli tudniillik az ember az utánna élő világtól ha az ilyetén könyvekben olyat fog látni, a mely az ő életét valamely motsokkal bé keveri, és a jó lelki esméretit gyanussá tészi ; fel tészem pedig azt, mint már felyebbis, hogy az efféle könyvek minden magunknak való kedvezés nélkül irattassanak, ha tsak lehet, és a menyire lehet, mely külömben igen nagy győzedelmet kiván az embertől a maga indulatin, a midőn a leg kedvessebb indulaton kivánja hogy erőt végyen. 2szor. Használ az oeconomiára nézveis, mert gyakran sok tudni igen szükséges dolgokat magának nagy hátra maradásával el felejt, melyet itt fel talál. 3szor. Annak a nagy mesterségnek, az embernek maga meg esmerésinek egy utya ezis, mert itt az ember magát az el multt dolgaiban (fel tévén mindenkor hogy igazán ir) mint valami tükörben meg láthatya, azokban vagy a jót, vagy a roszszat meg visgálhatya, bolondságait meg tanulja katzagni, és egy szoval az el multt hibáibul okosodik. Ugyanis tapasztaltt dolog az, hogy az ember a jelen való tselekedeteit mindenkor nagyobb kedvezéssel visgálja,

mint az el multtakat ; azoknak örökké fogja pártyát, ezekre néha felettébbis irigykedik. 4-szer Gyönyörűségeis vagyon az efféle jegyzéseknek, mert a régi de már el töltt dolgokban a szerentsétlenségeket épen olyan édes olvasni, valamint a szélveszek között hánykodó hajót a partrul veszedelmen kivül nézni ; A szerentsés történeteinek pedig olvasása, egy kis enyhitésére lehet a jelen való kedvetlenségeknek, 's látván az ember a szerentsének magán való változását, meg tanulja ezt a világ bálványát felyebb nem tisztelni, mint a mint érdemli, és másokhoz, gyakran a maga itélete szerint, néha valósággalis magánál érdemetlenebb emberekhez valo mosolygását kevesebb irigységgel nézi, mert tsak ugy kell az embert venni a mint van, és néha mérgetis adni bé a méreg ellen.

Mind ezen el mondott okokbul ismét reá vettem magamat hogy elebbeni szokásom szerint, le jövetelemtől fogva eddig valo dolgaimat, és azokban életemnek leg nevezetesebb történeteit, azokat tudniillik melyek házasságomat illetik, egy Summában elé adjam, és az után Bétsbe valo utambanis nevezetessebb dolgaimat fel jegyezzem. Minthogy pedig a házasságom állapotya környül állo dolgai öszve vagynak köttetve a fel menetelemet meg előző némely dolgokkalis, minekelőtte annak mostani follyamatyában valo irásához fognék, szollok egy két szóval fel menetelem előtt való dolgokrul.

Még gyermekségemtől fogva azzal ketsegtetvén magamat, hogy én idegen országra ki mehessek, mikor már az az idő eljött volna, kéredzettem Kedves Szüleimtől, de mind egyébb okokbul először, mind pedig a dolog folyamatyába meg halván Anclamba Pomeraniába szegény maga veszedelmére sietö Bátyám Pál, abbul az okbul hogy már tsak egyedül maradtam, ki botsátani nem akartak, és kiváltt az édes Anyám telyeséggel hallani sem akartt felölle. Ugyan tsak mind mások által mind magam addig addig kértem a Szüleimet mig osztán réáállottak. Fel menvén azért Kedves Szüléim Bétsbe énis fel mentem vala edgyütt, ki mehetésemet a Felséges Udvartul instálni 1759-be Januáriusba. Bajos dolog volt ez ebben az időben, mivel a hadakozás kezdetitől fogva, mely 1756-ban vólt mind ekkoráig sokan probálták ugyan de telyeséggel Senkit ki nem botsátottak, se Urat, se a szokás szerint, Deákokat. Ugyan tsak sok bajoskodás és utánna valo járás után, Felséges Aszszonyunktol a ki menetelre szabadságot nyertem, és Passust. Azután végezvén Kedves Szüléim dólgokat, le mentünk Martiusba Magyar-Országra. Javaslották ez előtt még esztendővel sokan a Roth Thamás Uram Kis Aszszonyát nékem, de nem lévén kedvem a házassági élethez nem vettem az ilyetén beszédeket szivemre. Ekkor azért látván Kedves Szüléim az ilyen élet nemétől való idegenségemet, mindenképen igyekeztek arra inditani, hogy a Házassági életre szányam magamat, de végyem magamnak azt a kit szeretek, melyet Kedves Aszszonyom Anyám kiváltt sirásávalis hathatósabbá tett, azt kivánván tőllem, hogy addig telyességgel ki nem botsát idegen országokra, mig fel nem fogadom, hogy le jövet meg házasodom, 's ezen fogadásomat pedig ha az alatt Kedves Szüléim meg találnánakis halni, meg tartom. Engedtem azért ilyen Szüleim kivánságának, mert bizony külömben tsak nehezen vettem vólna magamat ezen élet nemire, nem azért mintha bennemis meg aludtt vólna a vér, mert azt nem tagadhatom, hogy én eleitől fogva igen hajlandó vóltam arra az indulatra a melyet szerelemnek hivnak, jóllehet azt zabolján igyekeztem tartani ; hanem azzal az élettel egybe köttetett sok alkalmatlanságok irtóztattak meg. Mert, először, száz házasság közöttis alig vagyon egy, a melynek egészen jó kimenetele légyen ; már pediglen mi egyébb az embernek rosz Társsal meg nyomorodni, mint magának poklot épiteni szántt szándékkal. Nagy mesterség kivántatik arra, hogy az ember a maga Társát ugy

meg ösmérje, a mint ösmérni kell azt akit az Ember ilyen szoros és állandó barátságra akar kötelezni, de néha e nagy mesterségis tsak meg tsal, kiváltt ha ez igaz, a mit sokan az embereket visgálók közzül tapasztalttnak mondanak, hogy gyakorta két olyan természetis a melynek mindenike külön-külön jó, összve nem fér edgyütt. Már azért tsak ezen a felinis a dolognak mely nagy veszedelemre veti a fejit a házasságra igyekező ember. De a más részitis ha nézi az ember a dolognak ottis más természetű ugyan de még bizonyosabb bajra kell el szánni az ilyen embernek magát. Mert ha jó Társra kap, azt minden kis változástól félti ; mentűl nagyobb kintsinek gondolja a Társát, annál nyughatatlanabb leg kissebb árnyékárais a veszedelemnek. Feles magzatokat kiván minden házas pár ; de mitsoda kivánság ez egyébb hanem hogy a gondja, kedvetlensége, nyughatatlansága mindennap nőjjön, ugy hogy majd olyannak tartottam a házasulandó embert, mint azt a kit meg Sententziáznak ; a halál bizonyos, a halálnak neme bizonytalan. A rosz Társnakis van alkalmatlansága, de a jó sints a nélkül. Mind ezen erősségeknél erőssebb vólt mind azonáltal a Szüléimnek való engedelmesség ; Meg gondoltam e mellett aztis, hogy ha baj, és nyughatatlanság vagyonis kötve a Házassági állapothoz, melytől az ember külömben mentt, vagyon ellenben talán ha az ember jó Társra kap, olyan gyönyörűségis egyben kötve vélle, a melyet az ember azon kivül nem kostoltt vólna. Egy szóval el szántam magamat ezen kotzkára még idegen Országokra való ki menetelem előtt, de hogy le jövetelem előtt probát tégyek, arra nem vólt egész kedvem. Beszéltek sokan előttem Roth Johanna Kis Aszszony felől, mindnyájan javasolták, de hogy magam oly véggel oda menyek, mind az ilyen idegen és nagy következésű dologban az emberekkel közönséges tétovázás és tartózkodás tartoztatott, mind és kiváltt az, hogy én tzélban vett utamtul el állani telyességgel nem akartam, azt pediglen majd nem bizonyosnak tartottam, hogy le jövetelemig más társat választ magának. Mikor azért ilyetén irresolute volnék sőt majd inkább telyességgel az eszembűl ki vetettem vólna azt a dólgot, ilyen történet adja elé magát Májusnak a végin (ha jól jut eszembe). Mi Kedves Szüleimmel edgyütt vóltunk Budán a Feredőbe egy néhány hétig. Ez idő alatt egykor, az édes Atyámnak valami dolga lévén Pesten, némely Uraknál, oda megyen reggel által, 's engemetis el viszen Magával, de ugy mentünk, hogy még ebédre vissza' mennyünk a Feredőbe. De nem szándéka szerint lett Kedves Atyám Uram ő Nagyságának a dolog, mert a mig Pesten mulatoztunk, az alatt oly szél támadott a Dunán, hogy által nem mehetett az ott lévő (ugy nevezett) szárnyos hid[on] telyességgel, azért kéntelenek vóltunk ebéden ott maradni Pesten, és az Aranyos Sasnál ebédelni. Ebéd után Kedves Atyám Uramnak dolga lévén egy 's más Uraknál, oda mentt ; én pedig otthon maradván a Szálláson Pongrátz Boldisár Uram (ki az Atyámnak Magyar Országi joszágaiban Procuratora volt) adig hivott az Ur Roth Thamás Uram szállására, ki akkor az Aszszony, és Kis Aszszonyával edgyütt ott vólt, mig, sok magam mentése után, annak őrvivel oda tsala, hogy bár tsak ismerkedés kedviért, minden egyébb tzél nélkülis, mennyek oda. Oda mentem azért én ekkor az Urak szállására, és ott kapván meg némely más betsületes embereketis a Kis Aszszonyis szememben tünt, és a mit azon egy orátska alatt benne láttam, tetzett, de mondhatom valósággal, hogy ekkor még tsak leg első szikrájátis alig érzettem annak az indulatnak, mely azután bennem hozzá gerjedett ; tsak ugyan ez az első látásis adott egy kevés gondolkodásra alkalmatoságot a jövendők iránt. El menvén ekkor onnan, hivtak az Urak, hogy ha még ottan Pesten mulatok, mászor is jó szivvel fognak látni, 's igérkeztemis. Meg tsendesedvén a szél estve

felé által mentünk Budára a feredőbe, hol ez az én látogatásom sok nyájas tréfára adott alkalmatosságot Szüléimnek, kik az előttis sokszor jó kedvvel emlegették előttem ezt a Kis Aszszonyt, nékem pedig egy kevés gondolkozásra. Harmadnap mulva igéretem szerint ismét által megyek Pestre azon Urakhoz. Ekkor már bővebb alkalmatosságot vévén magamnak az esmeretségre, a minap alig érzett szikra rendes tűzzé kezdett válni. A látogatás hoszszabbis vólt most 's nagyobb ki ereszkedésselis. Az indulatnak nevekedését mind két részről egy iránt vehettük észre, az enyim meg vallom legelőszöris azon kapott lábra, hogy az övét hozzám tapasztaltam. Láttam beszédében, maga viselesiben, 's tekintetiben olyan jeleket, a melyből sok jót igérhettem magamnak. Egy szóval, el butsuzván akkor, már meg jelentem Szüleimnekis hozzá való indulatomat, mely, látom, nékik tetzikis, de hogy magoknakis lehessen módjok meg nézni, egy azután egynéhány nappal Aszodon esendő lakadalomra magok is oda mennek, tudván hogy az Urak Roth Uraimékis hivatalosok. A minthogy itten edgyüttis vóltunk harmad napig, mely mulatás bővebb alkalmatosságotis adott az esmeretségre, és az egymáshoz Pesten gerjedni kezdett indulatot jobban is meg erősitette. Jelentvén azért szándékomat ujobban a Szüléimnek, 's telyes meg nyugovások lévén magoknakis a Személybe, maga Kedves Atyám Uram ő Nagysága meg kérte a Kis Aszszonyt az Atyától ilyen conditiok alatt. Először, várja meg a Kis Aszszony azt, a mig én idegen országokot meg járom, mert ezen utamról le nem mondottam vólna telyeséggel ; Másodszor, hogy a lakás ne légyen Magyar Országon hanem Erdélyben, mindazonáltal a mulatás rész szerint Magyar-Országon, rész szerint Erdélyben légyen ; Harmadszor, mind a két ágon lévő Gyermekek a Reformáta, és nem a Lutherana vallásba neveltessenek. Az Ur Roth Uram feleltt erre, jelentvén leg előszöris személyemben való meg nyugovásokat, azután aztis, hogy a két első Conditiorais reá állanak, de az utólsó olyan lévén, a mely szokáson kivül való vólna, azt kiványák, hogy a Léányok, a kik lésznek, az Evangelica Religio szerint neveltessenek ; de külömbenis végső választ nem adhatnak az Urak mivel le jövetelemig mind a két félnek mostani egymáshoz való indulatya meg változhatik, mindazonáltal azt jelentették, hogy ha ez az egymás szeretete meg marad, és az utolsó punctumot el igazithatyák, az Uraknak magoknak tetzik, de minthogy már a Leányok olyan időben vagyon, hogy a maga javát meg tudja gondolni, ebben a dologban telyeséggel maga hatalmában hadgyák, azért a maga indulatyát magától fogják meg kérdeni. Ezt én ugyan már tsak nem bizonyoson tudtam, mert minekelőtte én az Szüléitől kértem vólna a Leányokat, az előtt ki vettem vala belőlle a hajlandóságát, a midőn tántzból mind ketten nyugodni egymás mellé ültünk, én ott egy álomban való tréfa által az indulatomat leg először fejeztem ki nyilván, melyre való feleletiben ős el árulta a magáét. Esett ez a meg kérés a Podmanyitzki Uraimék Házánál Aszódon bizonyos . . . névű emberséges ember lakadalma alkalmatosságával, melyet Podmanyitzki Uraimék tartottak fen, mely hogy akkor, és a Házoknál esett, rosz névenis vettek a Podmanyitzki Urak, nem tudnám, mint egyébb okbul, hanem, hogy eleitől fogva nagy irigységgel viseltettek ehez a Kis Aszszonyhoz, és az egész Sziráki Házhoz, mint a mely még hajadon Ersébeth nevű Kis Aszszonyoknak némely szerentséjit el huzta. El válván ekkor Aszódon egymástul, tettem a Kis Aszszonynak olyan igéretet, hogy még fel menetelem előtt, ha tsak lehet, magok házoknál Szirákon is meg látogatom. Melyet tsak hamar azután meg is telyesitettem. Töltöttem ott harmad napot. Ez alatt a kevés idő alatt még több alkalmatosságunk vólt egymásnak szeretetünket ki nyilatkoztatni ; a minthogy azt

nem tsak nem titkoltuk már ekkor, hanem annak állandóságátis fogadtuk egymásnak, és hogy fenn tarthassuk jobbanis azt igérte a Kis Aszszony hogy néki irandó leveleimre válaszol. Ez eddig az én szerelmem kezdete, és gyarapodásának Historiája, mely egész kün létembenis változás nélkül meg maradott, haza jövetelemmel pedig a házasság által tökélletességére mentt, melyrűl oda alább bővebben. El jövén ekkor Szirákrul egynéhány nap mulva ugymint 2ª July 1759. Pestről el indultam idegen országokra. Itt már ott kün való történeteimrül semmit sem irok, mivel azokat naponként, mint már felyebbis mondám, szorgalmatosan fel jegyzettem. A levelezés egész fen létembenis meg volt, de meg vallom, hogy tökéletességre mehessen a dolog a fen meg irtt akadályra nézve, nehezen gondoltam. Le jövén Bétsbe Áprilisnek 11dik napján 1761. Májusnak 2dik napjáig ott késtünk Kedves Szüleimmel edgyütt. Ekkor le jövén Gyömrőre Pünköstre, az Innepnek utolsó napján mely . . . May esett, Pongrátz Boldisár Urammal Szirákra mentem. Adtak ekkor Szüléim egy irást oly véggel kezembe hogy azt a Sziráki Urak akaratyábul a Kis Aszszony subscribálja, melyben arra kötelezte vólna magát hogy mind két ágon levő gyermekeknek Reformata Religióban való neveltetések ellen semmit sem mond &c. Ezen irást mi Szirákra el vivén sokáig nem hogy az Urak azt akarták vólna meg engedni hogy subscribálja a Kis Aszszony, sőt attol telyeséggel el nem akartak állani, hogy én adjak arrol kötelező irást, hogy a Leányokot az Evangelica Religioban engedem nevelni &c. Én ugyan meg vallom, hogy ettől se lettem volna felette idegen egyébb okbul, hanem hogy Erdélybe még a Szász Nation kivül minden Uri rend a ki nem Catholicus, Reformata Ecclesiához tart, és igy egy kis alkalmatlanságra adna okot jövendőben, mert különben én a két vallást egynek tartom, és a közöttük levő külömbséget épen nem oly fontosnak, hogy külön Ecclesia nevet érdemelyen. Mindazonáltal a Szüléim, kivánságuktul telyeséggel el állani nem kivánván és látván az Urak, hogy a dologbul semmi sem leszsz, nem akartak a Kis Aszszony hajlandóságán erőszakot tenni, a ki meg mondotta, hogy hozzám ugyan Szüléi tetzése ellen nem jő de ha hozzám nem jöhet, soha férhez semis megyen. Arra mentek azért utolyára, hogy a magok kivánságátul az Urak el állanak az irás kérésben, sőt arrais reá mennek, hogy neveltessenek mind két nembül való gyermekek a Reformata Religioban, de hogy arról irást adassanak a Kis Aszszonynyal, azt, szokás ellen, és Házok kissebbségére nem tselekedhetik. Ezen válaszszal botsátván el az Urak bennűnket, Kedves Aszszonyom Anyám ő Nagysága telyeséggel nem vólt meg elégedve vélle mig nem osztán tsak ugyan meg nyugodott magais benne ilyen formán, először, hogy adjon Pongrátz Uram Testimonialist az Uraknak ilyen forma vállaszokrul, másodszor hogy irjak én (és ezt magam projectáltam) a Kis Aszszonynak egy levelet a melyben irjam meg hogy az Urak válaszát meg hoztam, mely ebből 's ebből áll ('s itt egészen meg irtam miből állott) azért már a szüleimis reá állanak az Urak háza kissebbséginek elkerülésiért, hogy szóval adott válaszokat irásba ne tegyék. Erre a Kis Aszszony annak rendi szerint válaszolt, mely válasz az én Levelemmel edgyütt annyit értt mint a kéz irással való obligatio, ha a formája nem vóltis. Ezt azért mind a kettőt ex originali copiáztatták és vidimáztatták a Szüléim, mind az enyimet mikor el küldöttem, mind pedig a választ mikor jött. Minthogy pedig már tőllem függött a dolog, tőllemis vettek Kedves Szüléim irást az iránt, hogy a Reformata Religioban kivánom minden gyermekeimet nevelni &c. Én ugyan magam részről bizony kevesebb formálitássalis bé értem vólna, de kedves Szüléim akaratyát, valamint egyebekben, ugy ebbenis telyesiteni kötelességemnek tartottam. Történtek ezek

Májusnak közepe táján, 's mikor igy véghez mentt vólna a nagygya a dolognak, Kedves Szüléim Erdélybe bé indultak, sietvén oda Kedves Testvér Hugom Gróf Torotzkai Sigmondné betegedésére nézve, melynek e tájatt kellett esni. (Meg is lett, mig bé értek volna a Szüléim, a Hugomnak Fia, de tsak hamar ismét meg holtt.) Engem pedig elhagytak Gyömrőn, hogy a már meg forrott dolgot tökéletességire vigyem annyiban, hogy a gyűrű váltás, és esketés véghez menyen, a lakadalom iránt pedig terminust kérjek az Uraktul. Véghezis mentt a gyűrű-váltás 21ª Juny, az esketés pedig 28ª ejosdem László napján az Urak Házánál Szirákon, három rendbéli ki hirdetés után az ott való szokás szerint, melynek szükséges képen véghez kell ott menni, hanemha az ember a Catholicuz Püspöktül engedelmet kér, a melyiknek az a hely Diaecesissibe esik; ezt pedig én telyességgel nem akartam 's az Uraknak sem vólt kedvek reá. Esküdtetett meg bennünket a Szügyi Lutheranus Pap, nem tudván a Sziráki Magyarul, és a lévén a szokás Magyar Országon, hogy a Léányos Ház adjon Papot. Ennek vége lévén Terminus iránt kértem az Urakot, melyet adtakis, Sz. Mihály napjára, vagy azt edgynéhány nappal meg előző Máté napjára. Ezt a válaszát vévén az Uraknak, bé indultam Erdélybe, fogván egyenessen Szebennek. Kedves Szüleimet találtam Sorostélyon, ki jövő utyokban Szebenből Gernyeszegre. El kisértem ő Nagyságokot Gernyeszegig; onnat a Szüléim el mentek Radnára a feredőre, én pedig föbbképen a Szállás keresése kedviért Szebenbe, hol maradtam egészen December 12-dik napjáig. Itt való dolgaimat szántt szándékkal el halgatom, melyekrül sokat irhatnék, ha szükség vólna és vétek nélkül meg eshetnék. Tsak azt jegyzem azért meg, hogy mi a Terminusra el nem készültünk koránttis, és igy kéntelenek vóltunk más Terminust kérni az Uraktul Roth Uraiméktul, melyet az Urak minthogy az utak őszszel és télben igen alkalmatlanok, Husvétra projectaltak, a minthogy a mellettis maradott a dolog. Mivel pedig én láttam, hogy ezen Terminus igen meszsze lévén, mind magamnak nehezen esnék, 's kötelességem ellenis, mind pedig, és kiváltt másoknak rosz itéletre adhatna alkalmatosságot, ha addig a Mátkámhoz ki nem mennék, el kéredzettem Kedves Szüléimtül, hogy a Mátkámhoz ki mehessek; kik egyszersmind azt bizták reám, hogy kevés Szirákon való mulatásom után mennék Bétsbe, és ottan Kedves Atyám Uramnak a Tabulae Praesesi hivatalt sollicitálnám, meg parantsolván azt, hogy akár mehetek valamire, akár ne, sokáig Bétsben ne mulatnék, mely különben, tsak a lakodalom terminusára nézve se lehetett vólna. El indultam azért Szebenből 12ª Decembr. délután, az nap mentem Sorostélyra, másnap 13ª a Száraz vám, vendégfogadóhoz, 14ª Meg érkeztem ebédre Sz. Királyra a Sogoromhoz, kiket mindnyájan jó egésségben találtam. 15ª és 16ª is ott vóltam; 17ª Kolosvárra mentem, 18ª Berendre, 19ª M. Egregyre, 20ª ebédre Zilahra, innen nem mentem a Posta uton, hanem Diószegi Sámuel hivatalára Pér felé vettem utamot, azért mentem még az nap estvére Ballára, másnap 21ª Szakátsiba V. Ispány Bőlőnyi Sándor Uramhoz ki igen jó szivvelis látott. 22ª Mentem ebédre Szodoróra Sogor Darvai Uramhoz, ebédután be térvén Notarius Halmágyi Uramhoz és Diószeghi István Bátyámhoz, estvére mentem Pérbe Diószeghi Sámuel Uramhoz. 23ª Mentem ebédre Gálos Petribe, az nap ott marasztott az Oberster Dravetzki Uram. 24ª Mentem ebéd előtt Álmosdra, honnan egy meg követő levelet irtam az Urnak Dobozi Uramnak, hogy most sietségem miatt meg nem látogathatom. Egy keveset itt falatoztam, azután estvére 7 ora felé Debretzenbe értem, szálván ott Szeremlei Sámuel Uramhoz ki igen jó szivvel látott. 25ª Karátson első napján reggel a Nagy Templomban Ur vatsorájával éltem. Vettem Kedves Hugom Torotzkainé

Levelét a Tászlival edgyütt, melyért irtam vala Kolosvárrul. Ebéden az Urnál Biró Uramnál vóltam. 26ª Egész nap Debretzenbe mulattam. Irtam Levelet Kedves Atyám Uram ő Nagyságának, melybe egy, Kedves Hugom G. Torotzkainénak szólló levelet zártam. Irtam vólt mind Gy. Királyrul, mind pedig M. Egregyrűlis Kedves Atyám Uram ő Nagyságának. 27ª Jöttem ebédre az ujj fogadóhoz, estvére a Hortobágyi vendégfogadóba. 28ª Ebédre Füredre, Estvére Poroszlóra. 29ª Ebédre Atányba, onnan estvére Örsre szállottam itt a B. Ortzi fogadójába, de hozzá menvén magam látogatni, meg marasztott 's ott háltam. 30ª Mentem Etsedre ebédre ; ebéd után fel mentem Gyürki Gábor Bátyám Uramhoz, ki hirtelen igen rosszul lett ; a hideg szörnyűképen ki rázta. 31ª Ebédre mentem Héhalomba onnat által estvére Szirákra, hol az Urakot egésségben, a Mátkámat pedig egy kevés változással találtam. Nem lophattam meg reménységem szerint, mert Kedves Atyám Uram ő Nagysága előre a Mátkámnak magának meg irta hogy megyek. Teleki Ádám Ötsémetis itt találtam, kinek még előre meg irtam hogy oda menyen ; B. Balinthitt is véle vólt, a Hadnagy.

JANUARIUS.

1ª 2ª 3ª is ott vóltam ; 4ª Mentem Atsára, az nap ott vóltam 5ª viszszá mentem Szirákra. 6ª El jöttem Szirákrul, hogy Bétsi utamat folytathassam. Az időm igen kellemetesen töltt Szirákon, tapasztalván a Mátkámnak indulatyába, természetibe és mostani magaviselésébenis ujjabb jeleket, a melyek nem tsak a régi felőlle való reménységemet meg erősitették hanem még több reménységreis alkalmatosságot nyujtottak. Meg vallom több fenn el mondott ki jövetelem okai között ezis ottan vólt, hogy lássam, miképen áll már most a szive a Mátkámnak, minek utánna kötelességis vagyon már, nem tsak indulat. Mert gyakorta meg esik, leg alább meg eshetik, hogy az indulat tsak addig tart a mig akadályt lát ; mihelyt azt el éri a mire szándékozott, vagy épen meg változik, és egyébb olyan tzélt keres magának a hol ismét legyen mit dolgozni, vagy leg alább meg lankad. Akármelyiket tapasztaltam vólna pedig, nem igen fért vólna az inyemre ; a ki inkább szerettem, örökké társ nélkül el lenni, mint az ő indulatyán az esküvésbeli köteleség utánis erőszakot tenni, és igy magamnak, a ki a más világon nem hiszem, ezen a világon Purgatoriumot tsinálni. De örömmel tapasztaltam ekkor itt létemben nem tsak azt, hogy indulatya nem változott, hanem még aztis hogy erősödött az irigyek nyelve közöttis, kik semmit el nem mulattak, hogy a tőllem való indulattól el hajthassák, azt gondolván a közelebb való napokban ki és azzal kivánván el tsábitani, hogy én azt mondottam volna : Adnék egynéhány ezer forintot, tsak változtathatnám meg a dolgot. Mitsoda sületlen hazugság ez ! De mégis szerentsére, vagy talán szerentsénkre mind kettőnknek, nem kapott nállais hitelt ez a szó szátyárság.

Mészöly Gedeon.

A BAJ A LEGKOLEKTIVEBB.

MUZÁR PÁL, akarata ellenére foglalkozásnélküli egyén, szétnézett a kávéházban. Jó kis zug tekintett rá a balsarokból, épen az ilyen Muzároknak való, akik nem tartoznak már sehova. Két ötvenfilléres lapult meg némi rezekkel elegyesen mellénye zsebében ; kávé habbal meg egy sütemény, igaz, hogy ez ilyenkor meg se kottyan. Inkább két tojás pohárban, igen ez a végleges programm. Küldje ide kérem a kenyerest.

— Na persze, kétszer ötven az pont egy pengő, mit kérhetnek ezek két tojásért pohárban ? Csak hoznák már, rossz, ha az ember naponta egyszer eszik . . .

— Parancsoljon, az estilapok !

— Köszönöm . . . Hogyne, az estilapok, melyeket a jóllakottaknak írnak a nyomor némi mimikrijével . . . A nemzet, a társadalom, a vezércikk . . . Két tojás naponta elegendő az élet fenntartására valami kalóriaelmélet szerint . . . Közjogilag sérelmes az amnesztia, hát persze... Ki eszi meg azt a sok tésztát meg húst, ami a nők soványodási őrülete folytán megmarad ? . . . Kitünő szociális ötlet : amit a nők naponta elkoplalnak, adják le a foglalkozásnélküliek ellátó központjába, mindenki jóljár . . .

A pincér megjött a két tojással, Muzár Pál befalta az egészet másodpercek alatt s jóérzése kezdett előcsillámlani belülről. Még legalább kétszer két tojás kellett volna a komolyabb előjövetelhez, etetnék holtáig napi két tojáson azt a kalóriaelméletest, pont most esik le ez az utolsó falat kenyér is, le kell érte nyúlni, ha idenéznének is . . .

Lehajolt Muzár Pál, két ujja közé csipte az elugrott falatot ; ám ugyanakkor pénzkiesést és gurulást hallott. Míg balkezével szájába dugta a padlótjárt falatot, jobbkeze mutatóujja szokott mozdulatával a mellényzsebbe síklott. Persze, persze. A baj a legkollektivebb jelensége az életnek.

— Hova a csodába gurulhatott ?

Némileg eltünődött ezen Muzár úr ; bölcseleti dolgozatok nem foglalkoznak ugyan vele, mégis érdekes, miért az ötvenfilléres gurul el az embertől ilyen pillanatokban, nem a mellette lapuló pénzproletár, a kétfilléres? Kétségtelen, hogy az ötvenfilléresnek nagyobb a mozgási ösztöne.

Az estilap harsogó betűkkel hirdette Muzár Pálnak a közjogi sérelmet. Hogy a nemzet nem türheti. Hogy a nemzet így meg amúgy . . .

Muzár Pál, kávéházi vendég elmosolyodott :

— Ragyogó !

Igen, úgy általában ragyogó volt körülötte a világ, szép nők és jól megtermett férfiak, pompás fajta ez a magyar . . . Az egyik ötvenfilléres még megvan, ezt biztonságba kellene helyezni, mielőtt még megindul a másik keresése. De hová tegye az ember ? Az asztalra nem, mert elviszi a pincér. Külső kabátzsebbe ? Lyukas mind. A gyufatartó alá ? Véletlenül felemeli a pincér s akkor azt hiszi, hogy ellopott borravaló.

Visszaemlékezett rá, jogász korában a jókedvű büntetőjogi professzor egyszer ezt a kérdést adta fel neki :

«A kávéházi vendég helyet foglalván egy asztalnál, az ott korábban ült és már eltávozott vendégtől a kiszolgáló pincér részére visszahagyott borravalót akként helyezi el, hogy az összeg általa adott borravalónak tünjék fel. Bűncselekmény-e ez ?»

Boldog és egyensúlyozott jogászidők ott a liceumban. Milyen könnyű volt akkor a felelet :

— Borravalót adni elfogadott szokás ugyan, de erre jogilag senki sem köteles. Az illető tehát, aki ezt a furfangosságot véghezvitte, nem jutott jogtalan vagyoni haszonhoz azzal, hogy egy szokáson alapuló kötelezettséget más pénzén megváltott. Nem is vett el senkitől semmit, mert hiszen végső eredményben a pincér zsebébe jutott a borravaló, aminthogy eredetileg is azt illette. Az eljárás tehát nem bűncselekmény, csak nem gavalléros. Köznyelven szólva : smucig.

Viszont köznyelven szólva, mi az, ha a kávéházi vendég négykézlábra ereszkedve az utolsó ötvenfilléresét keresi? Botrány, nemde kérem ; önérzetes kávéház nem türheti, hogy vendégei négykézláb keressék a pénzüket.

Kicsit remegett Muzár úr, izgatottságának palástolására az ujságot vette kezébe.

— Fasizmus . . . Anglia világhatalma . . . Amerika egyre fokozza a prosperityt . . . Kedves, hogy fokozza . . . Mit kellene azonban itt tenni ? . . . A felsőház visszaküldte a képviselőháznak . . . Letérdeljek ? Bizonytalan tájékai vannak a nadrágomnak . . .

Félrelökte az ujságot. A padlót kutatta szigorú szemmel.

— Mit tetszik keresni ? — kérdezte arramentében a pincér.

— Leejtettem egy ötvenfillérest . . .

A pincér legyintett :

— Jusson a söprőnek is !

Muzár úr beleharapott az ajkába, különben rablónak nyilvánítja a pincért.

Immár kétségtelen, hogy a takarítónőnek fog jutni az ötvenfilléres. Annak is csak abban az esetben, ha lelkiismeretesen takarít és bekotor a párnázott ülések alá. Máskülönben félévig ott fog feküdni az a gonosz pénz, szabadságra ment, kivonta magát a forgalomból.

— Itt ülök a pamlagon, halálos rettegés fojtogat, az az átkozott pénz meg alattam lapul. Talán vigyorog is magában . . .

Izzadt szegény Muzár Pál, terveket szőtt megmenekülésére, noha megállapította már az előbb a szegény emberek reménytelen sarkigazságát. Azt, hogy a baj a legkollektivebb.

Rendbeszedte magát:

— Férfiasan, önérzetesen szemébe kell nézni az ügynek. Volt két ötvenfilléresem kérem, de az egyik elgurult. Engedjék meg, hogy előkeressem. Ezt fogom mondani, mégpedig minél előbb. Záróráig nem ülhetek itt fogyasztás nélkül. (?)

Ebbe a kivitelbe beleerősödött néhány pillanatig. Egyszerű az egész, végre is emberek vagyunk, felebarátok! A szegénység nem szégyen.

Valahol egy nő nevetett. Muzár tekintete keresni kezdte a nevető nőt. Elegáns, magas teremtés volt, mozgó divatkép; idenézett és végigmérte Muzárt. Azzal a bizonyos értéktelennek nyilvánító női tekintettel.

A férfi elpirult. Már a második nagy sarkigazságot találta meg ma:

— Igenis, a szegénység szégyen. Tehetetlenségi bizonyíték. Mit mondana az őszinte beszédre a főpincér? És hogy vigyorogna a kiszolgáló pincér, aki pedig szociáldemokrata és a szegény emberek elvehetetlen morgási jogán acsarog a világrendre?! Ámbár talán... Jó, de nekem ne kegyelmezzenek meg, itt van a pénzem a pamlag alatt! Hacsak ötven fillér is, de az enyém, az én tulajdonom a magántulajdon szentsége alapján! Mit tesz ilyenkor a gentleman?

— Oda kellene egyszerűen lépni valakihez: uram ez és ez vagyok, elgurult a pénzem, szíveskedjék az ötven fillért.... Ez viszont koldulás. Adnak, de... Ezt semmiesetre sem...

Közben, hogy evett valamit, éhség kezdte kínozni s ez türelmetlenné tette. Nem marad más hátra, mint távozás fizetés nélkül. Bár jogellenes kivitele a megoldásnak, de tagadhatatlanabbul a legelegánsabb és a társadalmi szokások vastörvényeinek még leginkább megfelelőbb. Az ember kockáztat valamit, de siker esetén úr lehet továbbra is megszégyenülés nélkül; az egyik ötvenfilléres itt marad az asztalon, a másik a pamlag alatt. Jog szerint rendben van a dolog.

— Irok nekik egy cédulát, hogy hol keressék!

Megnyugodott, így jó lesz. Még többet kapnak, mint amennyit a cekk kitesz.

Az ajtót, a távozási lehetőségeket vette szemügyre. Irni akart, de nem talált zsebében sem ceruzát, sem papirost.

— Pincér, legyen szíves, adjon egy ceruzát!

— Talán tollat-tintát méltóztatik?

— Nem, nem, ceruzát kérek, meg valami számolót!

— Parancsoljon!

Olyan érzés fogta el most Muzár Pált, mintha a végrendeletét írná. Miért kell ennek így lenni, kérdezte keserűen, mikor nem vagyok se jobb, se rosszabb, mint ezek az itt ülő, költekező emberek?! Miért rekeszt ki ez a nemzet magából? Miért von vállat egyszerűen épen

Muzár Pál sorsa felett ? Miért nekem nem jut hely itt, mikor szépen elmentem a háborúba, megfizettem az adómat, nem volt sohasem dolgom a rendőrséggel és még most is a tisztességet érzem inkább, nem a lázadás szükségét ? !

Senki sem sejtette a kávéházban Muzár Pál gondolatait. Ha tudják is, mit nyer vele az ilyen kopott férfi ? Mindenkinek igaza van, elég a maga baja, ma mindenki mártir, ez a korszellem. Azt nézik le, aki nem jajgat. Kősziklák a Muzár Pálok, melyeket a közöny tengere tördel szét a mélybe. Aki elesett, lent van. Pont.

— Jó, jó, — mormogta Muzár úr, — az is érv, hogy akinek csak két ötvenfillérese van, ne üljön kávéházba ! Kávémérés kellett volna, ott az elgurult pénzt is könnyebben meg lehet keresni. Még segítenének is. Hiszen, ha tudom, hogy elgurul ? !

Álmodozni kezdett szokatlan szerencsékről, például a szomszéd asztalnál ülő földbirtokosforma egy pengőt hagy az asztalon, az ember meg odamegy s az ötvenfillérest teszi a pengő helyébe. Lényegileg lopás ugyan, a végszükség azonban nyilvánvalóan fennforog. Szuggerálni kellene ezt az embert . . .

Koncentrálta minden gondolkozási erejét. Tégy egy pengőt az asztalra és menj ! Ne bámulj, fizess, amikor nincs erre a pincér, tégy egy pengőt az asztalra és menj !

A szuggesztiós kísérletek nem jártak sikerrel. Jött egy úr s a földbirtokosformát átvitte egy társasághoz. Nyilvánvaló, hogy a baj a legkollektivebb. Valami rejtett, még felfedezetlen kiáramlás történik a bajbajutott emberből : a bajsugár. Mindenki megérzi ezt és elfordul.

Muzár Pál álmodozott tovább. A pamlag alá utaló cédulát már elfelejtette, pedig ott volt az orra előtt. Vastag erszényre gondolt, mely belecsúszott a pamlag közébe s most kihúzó ujjakra vár. Megpróbálta, egyenesen ült s hátamögött végigfuttatta kezét. Semmi. Hogy is gondolhat az ember ilyen szamárságot ? !

— Ej, mit ! — parancsolta most magának, — bukj le, keresd ! Megtette. Végigsöpörte kezével a pamlag alját. Semmi.

Hanem ni, a másik asztalnál, annak a nőnek a lába előtt, mintha pénz volna . . . Vagy sörösüveg teteje ? . . . Nem, az pénz ! Valóságos pénz !

— Az enyém !

Vert a szíve nagyon Muzár Pálnak, semmi kétség többé, a pénz ott van az idegen nő lába előtt. Kivárja, míg azok elmennek ? Őrültség volna. Még utóbb észreveszik és felemelik, akkor aztán vége igazán mindennek.

— Egy kétfillérest gurítok oda jogcímnek !

Elgurította. A kétfilléres gurult, de nem oda.

Mindegy. Muzár Pál felállt, az asztalhoz lépett.

— Bocsánat, az önök asztalához gurult a pénzem. Szíveskedjék megengedni, hogy felvehessem !

A nő a mellette ülő férfira nézett, a férfi Muzárra.

Nem várt Muzár Pál már semmire. Felkapta a pénzt, köszönömöt morgott s visszasuhant a pamlagra. Ugy fogta a pénzdarabot, mint gyermekkorában a cserebogarat. Marokban, vigyázva, hogy ki ne repüljön.

Ugyis nyitotta ki a markát, szörnyű óvatossággal.

— Egy pengő ! — mondta ijedt, édes megdöbbenéssel.

Valóban. Egy pengő fényeskedett Muzár Pál szemébe, kétségtelen, igazi pengő ; nehéz volt elhinni, valóságos fönyeremény . . .

— Különös . . .

Nem bírta tovább boldogsággal. Összegyűrte a számolót.

— Fizetek ! — ezt kiáltotta harsányan.

— Bal páholy három, fizetni ! — adta tovább a pincér.

Ott volt a bűvös pengő már a fehér abroszon a főpincér előtt.

Még vissza is kapott belőle Muzár úr.

— Csoda volt az egész ! — gondolta át odakint és nagyot szívott a benzinszag és a tavaszi illatok keverékéből.

Kiflit vett a sarkon, vígan ment hazafelé. Kapupénzre is jutott.

Fel-felnevetett, amíg vetkőzött. Mikor a nadrágját lehúzta, a nadrág felhajtásából valami odapottyant elébe. Szépen, laposan. Az ötvenfilléres.

Muzár úr lehajolt érte fejétcsóválva és ünnepélyesen így szólt hozzá :

— A zanyád ? !

Hát igen. Muzár Pál akaratán kívül foglalkozásnélküli egyén világnézete e pillanatban átsuhant a nagy váltón. Rekonstruálni tudta már a szörnyűséges kávéházi est összes titokzatos eseményeit : amikor lehajolt a lepottyant utolsó falatért, akkor esett ki az egyik ötvenfilléres, bele szerencsére a nadrághajtásba ; ugyanekkor azonban, egyazon másodpercben valaki leejtette a pengőt, ennek az esését és gurulását hallotta.

Jól esett végignyujtózni az ágyban. Ha nincs éjtszaka és nem fél a háziasszonytól Muzár Pál, felkiált az égig :

— Hosszban vagyok !

Most már bizonyosan tudta, hogy felfelé fordul az életkereke.

Uj sarkigazságot teremtett még mielőtt elaludt :

— A baj a legkollektivebb jelensége az életnek, de a legeslegkollektivebb mégis a szerencse.

Kilián Zoltán.

METTERNICH.[1]

Ha iskolai példát kellene idézni arra, hogy egy történeti személy megítélése a köztudatban mily kevéssé függ az illető tényleges vonásaitól, s mennyire ki van szolgáltatva a történetírás utólagos jellemzésének, keresve sem lehetne jobbat találni Metternich herceg államkancellárnál. Metternich államférfi volt, egy politikai és társadalmi rendszer elismert képviselője. Ez a rendszer 1848 március 13-án képviselőjével együtt eltűnt a közéletből, csak a beavatottak tudtak még arról, hogy az ifjú I. Ferenc József és befolyásos tanácsadója, Kübeck báró, az új államtanács elnöke, sok lényeges kérdésben megkérdezték a véleményét még az ötvenes években is. A történetírás pedig ahelyett, hogy megérteni igyekezett volna a multat, ítélkezett felette, mégpedig az érvényesülésre törő politikai elvek talaján állva, dogmák magasságából ítélt a letűnt élet felett. Mintha a történetírás nagymestere, Ranke, nem mondotta volna már ki tudománya módszertanának legfontosabb elvét, amely szerint a történetírónak csak egy feladata lehet: az eseményeket úgy előadni, amint megtörténtek.

Metternich elbukott, meghalt, s a legnagyobb szellemek, akik élete művével foglalkoztak, a liberalizmus és a nemzeti gondolat kerékkötőjét, mint egy apokalyptikus fekete állatot állították az utókor elé. Nyugodtan tehették, hiszen győzött mindkét gondolat, amely ellen az államkancellár egész életében küzdött, s a győztes eszmék befolyása alatt feltörekvő nemzedék ezt az értékelést várta tanítóitól. Azóta azonban nagy válságok rázták meg a világot. Az a monarchia, amelyet egykor Metternich méltósággal képviselt, darabokra omlott s a társadalmi nézetek harca alig mérhető veszedelemmel fenyegeti a századok alatt kialakult anyagi és szellemi műveltséget. Határozott jelek mutatnak arra, hogy ilyen csapások súlya alatt a történetírás is több megértéssel tekint vissza arra a férfiúra, aki félszázadon át a tekintély és a rend elvét védelmezte egy nagy monarchiában.

Egy államférfi jellemzésénél főképen azon vonásokra kellene szorítkoznia a történetírásnak, amelyek az egyén és kora társadalmának kölcsönhatásából magyarázhatók. Minden ezen túlmenő lépés, amely az egyéniség jellembeli

[1] Heinrich v. Srbik hatalmas Metternich-életrajza elején kritikai vizsgálat alá vetette az egész eddigi irodalmat, amely a régi Ausztria államkancellárjával foglalkozik. E tanulmány megírása mégis szükségesnek látszott több szempontból. Srbik túlságosan aprólékos előadásában elvesznek azok a vezető gondolatok — világnézetek és politikai változások benyomásai — amelyek Metternich történeti beállításának fejlődését állandóan érzelmi tényezőként kísérik. A régibb irodalomból csupán azokat a műveket emeltem ki, amelyek máig elsőrangú forrásként jelennek meg a magyar történelmi irodalomban is, így Springer és Treitschke műveit. A magyar történetírás új szervezetében előkelő helyet foglal el a reformkorszak történetének kutatása; e kutatások eredményeinek vizsgálatánál talán nem lesz érdektelen ellenőrizni, hogy mely utat tett meg eddig a Metternich-kutatás, amelynek kifejtését — Srbiken túlmenőleg — napjainkig elvégzem.

tulajdonságait boncolja, hogy belőlük hámozza ki közéleti szereplésének rúgóit, csak finom szellemek által és sok mérséklettel tehető meg, mert egy emberi lélek mindig megfoghatatlan marad a külvilág számára. Ezen a ponton kevés támaszt nyujt a lelkiismeretes kritika is. Ki merne ma nyugodt lelkiismerettel arra vállalkozni, hogy másfél század elmultával Pitt államférfiúi működésének rúgói között megfelelően kiemelje kortársai előtt közismert hiúságát, vagy Napoleon világotátalakító szereplésében döntő helyet biztosítson ugyancsak kétségtelen nagyravágyásának. Az első nagy igazságtalanságot akkor követte el Metternichhel a történetírás, amikor főleg az *embert* kereste és kárhoztatta benne, s másodsorban foglalkozott a *politikus és diplomata* megítélésével. Az eddigi Metternich-irodalom, mint új művek forrása, csak tudománytörténeti alapra fektetett forráskritika elvégzése után használható. A lehetőségig pontosan meg kellene határozni azokat az érzelmi és gondolati tényezőket, amelyek a történetírók ítéletét befolyásolták.

A liberalizmus. A német nemzeti gondolat. A polgári erkölcsi felfogás.

A történetírásban egy nagyobbszabású vagy jólértesültnek látszó mű, mint következő művek forrása, évtizedekre elhatározó befolyást gyakorolhat egyes történeti személyek egyéniségének felfogására. Metternich alakját négy kiváló történetíró torzította el csaknem napjainkig.

Joseph Hormayr, aki valamikor mint hivatalos osztrák történetíró élvezte a gyűlölt rendszer kegyét, 1848-ban, rögtön a hatalmas államkancellár bukása után kiadott egy töredéket «Kaiser Franz und Metternich» címen.[1] Ez az ízléstelen hangú pamflet kíméletlenül támadott mindenkit és mindent, ami osztrák volt: a Metternich-családot, feleségei családjait, Kaunitz államkancellárt, a bécsi társadalmat és az egész kormányrendszer évszázados működését. Nem lehet olyan erős jelzőt elképzelni, amelyet ő már fel nem használt Metternich befeketítésére. Az államkancellár elpuhult ember volt, de elég erős egész nemzetek nyomorának előidézésére; tanulatlan és műveletlen, csupán rutinból élő egyén; magánéletében mérhetlenül frivol, úgyannyira, hogy nemcsak a saját, hanem a felesége szerelmi kalandjaival is eldicsekedett; fösvénységében állami pénzeket sikkasztott el s hatalmi állását Rotschilddal közösen végzett pénzspekulációkra használta fel; politikai életében szövetségese volt minden elnyomásnak, hazugságnak és jogtalanságnak; uralmát szívtelenség, tolvaj nepotizmus, a közigazgatásban, a kereskedésben és a hadseregnél bántó fösvénység, míg a diplomáciában és a titkos rendőrségnél őrült pazarlás jellemezte stb.

Mily érzelmi tényezők befolyása alatt jött létre Hormayr ítélete? Könyve megjelenésének dátuma eleget mond. Gyűlölete Ausztria s az ottani rendszer iránt, amely már két évtized óta, mióta bajor szolgálatba lépett, állandóan megnyilatkozott, szabadon tört elő a nagy összeomlás után, táplálva liberális meggyőződésétől. Amellett Hormayr, mint német hazafi is gyűlölte Ferenc és Metternich rendszerét, amely őt 1813-ban egy hazafias tette — a tiroliak fellázítása — miatt több mint egy évig börtönben tartotta. Hormayr tehát a német érzés és a liberalizmus lesujtó ítéletének első kifejezője volt.

Hormayr gyalázkodó irata nem lett volna nagy szerencsétlenség Metternichre, mert előrelátható volt, hogy az igénytelen, zavaros könyvet hamar

[1] Anonym (Josef Hormayr), Kaiser Franz und Metternich. Leipzig, 1848.

elfelejti a világ. Nagyobb baj volt az, hogy G. G. Gervinus pár évvel később megjelent művének, a tizenkilencedik század történetének bevezető részében minden lényeges vonást átvett Hormayr könyvéből az államkancellár lekicsinylésére. Nem kímélte egyéni jellemét sem, megrótta renyhesége és egykedvűsége, felületessége és erkölcstelensége, szívtelensége és élvezetvágya miatt, a fősúlyt azonban arra fektette, hogy kimutassa államférfiúi jelentéktelenségét és bűnös voltát. Nemesebb kifejezésekkel bár, de megismételte ebben a tekintetben is Hormayr jellemzését. Az ő Metternichje is tanulatlan ember volt, de könnyű felfogású, sok természetes ügyességgel és ravaszsággal, s ha élete nagy eseményei élesítették is utóbbi tulajdonságát, a tudás és a belátás hiányzott belőle; a munkától és a nagyobb érzelmi felindulástól félt s épen ezért ellenszenvesek voltak előtte a nagyobbvonalú rendszabályok; végül, az állásához való ragaszkodás meghaladott benne minden más érdeket. Ilyen hírű és életű emberből válhatott ugyan kitűnő udvaronc, de nem nagy államférfi. E kemény ítéletnek megfelelően egy zord jóslattal ijesztette Gervinus a még élő aggastyánt: Hiába nyerte el a legmagasabb állást s hiába kapta meg — egy kivételével — az összes európai rendjeleket, Ausztria történetében nem fogják úgy őrizni az emlékét, mint nagy miniszterét.

Gervinus kiváló történetíró volt, akinek a felfogását korában irányadónak tekintették. Nem kerülte el a figyelmét, hogy Hormayr előadásában sok az alaptalan pletyka és rosszhiszemű rágalmazás, miért vette hát mégis ezt az egy okos mellékmondatban elítélt művet forrásának? Azért, mert ő is megvetendőnek *akarta látni* Metternichet. Ne felejtsük el, hogy 1853-ban vagyunk, amikor a liberalizmus nem vívta ki még a diadalát, s a német közvéleményt a Poroszország megalázkodásával végződő olmützi tárgyalások izgatták. Gervinus pedig liberális volt és német. Dogmatikus szabadelvűségében megvetette Metternich konzervatív társadalmi és állami politikáját, s mint német hazafi nem tudta megbocsátani a kancellár hűvös viselkedését a felszabadító háborúk alatt. Azonban az államkancellár egyéni jelleméről is csak kemény ítéletet mondhatott, mert őt és Metternichet egy egész világ választotta el egymástól. Metternich az ancien régime jellegzetes fia, akinek kötelességérzetét — legalább is fiatalságában — arisztokratikus életelvei befolyásolták, könnyelmű hedonizmusa, asszonytársaságok és szerelmi kalandok keresése, a formák megbecsülése, egyszóval a XVIII. század elfinomult életfelfogása, amelyet a XIX. század polgári erkölcse nem tudott sem megérteni, sem megbocsátani.

Metternich történeti alakjának kialakulásában szinte elhatározó fontosságú volt, hogy az egyetlen nagy mű, amely Ausztria XIX. századbeli történetével foglalkozott, amelyet tehát minden rokonkérdésnél kutató történetírónak napjainkig használnia kell, ugyancsak kedvezőtlen képet rajzolt az államkancellárról.[1] Springer is tagadta, hogy Metternich nagy államférfiú volt, mert a közigazgatás, az alkotmány, a pénzügy kérdései állandóan idegenek maradtak előtte, viszont mestere volt a diplomáciai művészetnek. Amellett megtartotta rajnai jellemét, a könnyű életfelfogást, az általános és elvi dolgok kevésre becsülését, ellenben okosan számolt a kicsinyes és a személyi viszonyokkal. Az 1809—13. évek tapasztalatai, amikor Napoleonnal, fél Európa urával szemben kellett a levert Ausztria érdekeit képviselnie, végképen tönkretették a politikai érzékét; ettől kezdve a halogatás, meg-

[1] Anton Springer, Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809. Leipzig, 1863.

nyugtatás és áltatás politikáját feltétlenül jogosultnak tartotta, elvesztette szellemi mozgékonyságát s idegen véleményeket nem tudott megérteni. Mindig elvekre hivatkozott, bár elvei — eltekintve a nemzetközi rend megbontása miatti örökös rettegéstől — nem voltak. Ez irgalmatlan vonásokkal megrajzolt képet enyhíti azonban Springernek pár okos megjegyzése, amelyekben megtalálhatók egy új értékelés csirái is. Igy elsősorban Metternich egyéni jellemét, ha Stein br., Humboldt s mások szigorú hagyományai alapján kedvezőtlenül ítéli is meg, mégis megtisztítja a legocsmányabb rágalomtól: nem hisz a megvesztegethetőségében s nem hiszi, hogy ez a «pénzügyekben előkelően tudatlan ember» szándékosan csalt volna. Jóval érdekesebb azonban, amit a politikusról mond — néha megrovás alakjában. Nagy nyereség volt például a történettudomány számára Springernek az a megállapítása, hogy Metternich nem egyesítette a kezében az egész osztrák közigazgatás irányítását. Ugyancsak Springer érdeme, hogy felhívta a figyelmet Metternich politikájának *európai* s nem kizárólagosan osztrák vonalára. Ő persze túlozva azt írja még, hogy a kancellár elhatározásaira Ausztria érdeke csekély befolyást gyakorolt. Végül sok vitás kérdés megoldásának egyedül helyes kulcsát adja, amikor kifejti Metternich sikerének titkát: a kor nyugalmat akart a nagy megerőltetések után, s az osztrák kancellár érdeme, hogy e hajlamokat magában egyesítette, azoknak kifejezést adott.

Springer tíz évvel Gervinus után írt és osztrák volt. A régi rendszer elleni vak gyűlölet mintha egy kissé apadni kezdett volna a liberális felfogásban, s ha a megértés távol volt is még, legalább a szenvedély élénk színei kezdettek elhalványulni. Ezért tudott ő Ferenc és V. Ferdinánd korával szemben már némi megérténiakarást nyilvánítani. A német kérdés is kevéssé bántotta, hiszen osztrák voltát nem tudta egészen megtagadni.

A sors azonban úgy akarta, hogy Metternich alakja ne tudjon a napi politika szűk látókörétől megtisztultan bekerülni a történetírásba. Azért, mert konzervatív elvek vallója volt olyan korban, amikor a liberalizmus igyekezett uralkodó helyet elfoglalni az európai politikában, megbüntette már Hormayr, Gervinus, Springer s mások ítélete. Volt azonban egy másik nagy bűne is: Ausztriát nem engedte kiszorítani Németországból s mivel a német egységet a nagyobb részében más nemzetiségű osztrák birodalom nem tudta megvalósítani, ő Ausztria miatt fenntartotta továbbra is a német terület politikai feldaraboltságát. E nagynémet programmot a porosz kisnémet politika vérrel és vassal megbuktatta, s az a porosz történetírónemzedék, amely a birodalom-alapítás nehéz harcait végigszenvedte, minden eddigi hangot felülmúló gyűlölettel fordult a vaskancellárnak simulékonyabb, lágyabb bécsi előde ellen.

Heinrich Treitschke német történelme[1] a legszebb tudományos írói alkotások közé tartozik. Treitschke a szíve vérével írta ezt a remekművet, amelyet haza- és fajszeretete, hősiességének és nagy erényeinek csodálata a németség nagy korszakának megfelelő kifejezésére képesítenek. Lelkiélményévé vált faja nagyszerű küzdelme a világhódító Napoleon ellen, s az ezer nehézséggel dacoló német törekvés a nemzeti állam megvalósítására. Ebből a nagyszerű műből azonban hiányzik a történetírás főkelléke, a tárgyilagosság. Treitschke a német «Machtstaat» gondolatának fanatikusa, mert felfogása szerint csak ez az állam valósíthatja meg azokat a magas erkölcsi és szellemi

[1] Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert. I. k. Leipzig, 1879.

eszméket, amelyeket a német nép tőle elvár. Egész történeti látását ez a gondolat tartja lenyügözve. A kor önmagából való megértésére törekvés helyét ideálok nevében való ítélkezés, s a személyeknek az adott viszonyokból értékelése helyét a német nemzeti eszme iránti odaadás vagy ellenállás által sugallt gyengéd szeretet vagy izzó gyűlölet foglalta el. Humboldt, Schernhorst, a jénai professzorok és a Burschenschaftok rajongója, aki büszke szeretettel ért meg és magyaráz mindent, ami porosz, az osztrák kancellárból inkább nevetségesen kicsiny, mint ördögi alakot csinál. Ez a Metternich, aki a német egységet meghiusította, a szalonok Adonisa, kis eszközök és kicsinyes utak tapasztalt mestere, akinek egész tehetsége a diplomáciai áskálódásokban merül ki, míg a nemzetgazdaság és a beligazgatás kérdéseivel tudatlanul áll szemben. Ez a Metternich egy kicsinyes, gyáva figura, aki gyűlöli a Németországban mozgolódó nemzeti gondolat démoni erejét, de fél az orosz szomszédtól is, amelynek erejét túlbecsüli. A német nemzeti páthosz megvetésével sujtja a kancellárt, aki 1809 után iparkodott Napoleonnal jóban lenni, s aki császári ura leányát adatta a hódító császárhoz nőül ugyanabban az évben, amikor a hű Hofer Andrást kivégezték. Metternich nemzetközi politikai rendszeréről: Németország maradjon örökké szétdarabolva, hogy a kis államok uralkodói Ausztria segítségét keressék a porosz beavatkozás ellen; Olaszország örök tehetetlenségre legyen kárhoztatva; Franciaországot egész sor középeurópai állam, Oroszországot egész Európa tartsa megfigyelés alatt, a forradalmakat pedig zúzza szét az udvarok összetartása, — megvetéssel állapítja meg, hogy az «a lelki aggodalom rendszere volt, egy eszmenélküli fő szörnyszülötte, amelynek halvány sejtelme sem volt a történelem ható erőiről». (I. 604. l.)

És mégis, ez az erkölcsi ideálok nevében szenvedélyesen ítélkező történetíró két helyen is felvet egy gondolatot, amely a következő írónemzedéknek új támaszt nyujtott Metternich megértésére. Treitschke Metternichje is «helyesen» ismerte fel, hogy Ausztria az állvamaradás birodalma, amelynek minden merész újítást el kell utasítania magától. Ennek az államnak nem volt veszedelmesebb ellensége, mint a nemzeteknek egység és szabadság utáni vágya, s mindenfelé csak a dinasztiák udvari érdekeire támaszkodhatott. Egyébként Metternich «eszmenélküli fejéből» fakadt politikájáról azt is el kellett ismernie, hogy az megfelelt Ausztria pillanatnyi érdekeinek és a kimerült világ általános pihenési vágyának.

Metternich alakja feketébb volt, mint valaha s amellett kétségbeejtően nevetséges. A német nemzet bámulva állott Treitschke nagy alkotása előtt s senkiben sem merültek fel még félénk kételyek sem, hogy miképen lehet az államkancellár politikáját kegyetlenül kigúnyolni, mikor az megfelelt Ausztria életszükségleteinek, és végre is Metternich Ausztria s nem Poroszország vagy Németország államférfia volt. Azon sem esett gondolkodóba senki sem, hogy egy ilyen nevetséges báb miként tudta a tisztelettel említett III. Frigyes Vilmos és oly sok porosz államférfi tiszteletét kivívni.

Treitschke nagy munkájának csak az első kötete jelent még meg, amikor Metternich fia megkezdette atyja emlékiratainak és memorandumainak közlését. Ő több igazságot remélt a feltárt becses anyag alapján, de keservesen kellett csalódnia. Treitschke műve második kötetében a végsőkig fokozza szatiráját, mihelyt az államkancellár nevét le kell írnia. Ez a Metternich még siralmasabb alakként derítette vígságra a porosz olvasókat, amikor Napoleon leveretése után mérhetetlen öncsalással a maga érdemének tudja

be az európai dolgok új rendjét s egyhangúlag, kenetesen és öntelten szónokol a béke fenntartása mellett, mivel belsejében remeg minden háborútól, amely Ausztria gyengeségét feltárná a világ előtt.

Egy másik porosz-német író, Paul Baillen, Metternich hátrahagyott írásai első két kötetének bírálatában kimutatja, hogy mennyi tévedés, pontatlanság és tudatos ferdítés van az emlékiratokban. Erre azt a treitschkei mondást kockáztatja meg Metternichről, hogy szellemében farizeusi önelégedettség és mértéktelen dicsekvés utálatosan egyesülnek.[1]

Nem is lehetett ez másként. Königrätz porosz nemzedéke nem tudott még felejteni. Előrelátható volt azonban, hogy az örökké új és örökké más élet lassan eltörli azon érzelmi tényezők hatását, amelyek a két testvérnépet a csatatéren egymással szembeállították, s egy fiatalabb nemzedék tisztább fővel, politikától mentesen iparkodik majd az elődei által eltorzított alakot újraalkotni.

Új európai államrendszer. Német-osztrák-magyar szövetség. Az osztrák parlamentárizmus nehézségei.

Az elhatározó fordulatot Metternich új irányú megítélése felé Ch. de Mazade, tehát egy francia író tette meg.[2] Nem mintha ő egyszerre túlenyhén bírálta volna meg a kancellár alakját, vagy mélyreható kutatásokra és nagy irodalmi ismeretekre támaszkodott volna. Kritikátlanul nézett az államkancellár hátrahagyott irataira s benne nem annyira a tehetséget, mint inkább a szívósságot, hajlékonyságot és ügyességet értékeli, politikájában pedig az előrelátást, a finomság, erő és csel különös keverékét dícséri. Metternich az ő felfogása szerint is könnyelmű, sikerei által elrontott politikus volt, aki másokat lenézett, önmagát csalhatatlannak tartotta. A kancellár Mazade nézete szerint alapjában véve nem volt nagy politikus, mert nem voltak magas szempontjai és merész elhatározásai, s mert nagy eseményeknél is megelégedett a pókpolitikával, megfigyelt, behálózott, de méltó eréllyel nem tudott fellépni. Metternich jellemét azonban megmagyarázza az, hogy ő a *régi Ausztria* és a *régi rendszer* politikusa volt. Szelleme kimerült a számítások művészetében, az emberek és az érdekek türelmes kezelésében.

Springer is rámutatott már arra, hogy Metternich a XVIII. század szellemének gyermeke volt, annak tudta be józanságát a vallási dolgokban, az erkölcsi szabályok konvencionális értékelését s a történeti érzék hiányát; az utóbbit mindenesetre alaptalanul. Mazade azonban Metternich diplomáciai módszeréről és politikai ideáljairól mutatta ki, hogy azok az ancien régime gondolatvilágában gyökereznek. Szerinte Metternich igazi «chancelier d'ancien régime» származása, nevelése és ösztönei bizonysága szerint, de a régi rendszerre utal különös szelleme is, amelyben a szilárdság és a hajlékonyság, a dogmatizmus és a nagyvilági báj harmonikusan egyesülnek. A francia forradalom által szétrombolt világból származik politikai ideálja: az európai társadalom egyensúlyának biztosítása és a belső rend fenntartására való törekvés az érdekelt hatalmak összetartásának alapján. Az osztrák érdeket nem tévesztette ugyan szem elől, de azt mindig univerzális érdeknek is tartotta; ez a meggyőződés vezette társadalmi politikájában, amely egész Európa egységes elvek alá foglalására törekedett.

[1] Die Memoiren Metternichs. Historische Zeitschrift. 1880. 44. kötet.
[2] Un chancelier d'ancien régime. Paris, 1889.

Metternich politikájának szellemi gyökereit Mazade hozta napvilágra, s ezzel megérthetése elől elvonta azt a fátylat, amelyen Gervinus és Treitschke hatalmas szellemei nem tudtak áthatolni.

Mazade után német történetíró is vállalkozni mert arra, hogy alapjában megingassa azt a kedvezőtlen képet, amelyet a német közvélemény Metternichről alkotott. Igaz, hogy jelentékeny író volt, aki ha az elgondolás nagyszerűségében és az előadás szépségében Treitschkével nem veheti is fel a versenyt, de másfelől elegendő eredetiséggel és bátorsággal rendelkezett az igazság meglátásához és kimondásához. Ottokar Lorenz[1] maga is osztrák ember volt, aki a kancellárt volt hazája viszonyainak ismerete alapján sokkal jobban meg tudta érteni, mint a kisnémet történetírók. Treitschke nagyszerű páthosza nem fosztotta meg annyira a józan ítéletétől, hogy fel ne ismerje az addigi Metternich-kutatás elfogult és elhibázott voltát. Látta, hogy ez a kutatás nem törődött azzal, hogy mit parancsolt szükségszerűleg a politikai helyzet, s nem ítélte meg helyesen a lehetőségeket bizonyos adott erőviszonyok határain belül. Lorenz ezzel az egyszerű módszertani megállapítással megdöntötte az addigi értékítéleteket, amelyek Metternich politikájáról elhangzottak. Komoly tárgyilagossággal felismerte, hogy a liberalizmus tette meg évtizedeken át legnagyobb ellenségét «minden európai baj bűnbakjának és történelmi kísértetnek, amellyel azokat a politikai gyermekeket ijesztgették, akiknek véleménye szerint Európa a XIX. század végén az alkotmányos és parlamentáris berendezkedések következtében boldogságban és megelégedettségben fog úszni». Ámde a régi osztrák dinasztikus államot Lorenz felfogása szerint is csak a konzervatív elvek értelmében lehetett kormányozni. Bár Metternich német politikáját elítélte Lorenz is, viszont tárgyilagosan rámutatott, hogy Ausztriát csak a saját érdekei s nem a nagy német érdekek vezethették a politikájában. Van valami megkapóan szép és megható abban a szimbolumban, amellyel Lorenz Metternich nagyságát akarja érzékeltetni: az ellenséges világ közepette hajóroncsát biztonsággal vezető öreg kormányos alakjának különös nagysága előtt ő áll meg először csodálattal.

Már Mazade felismerte, hogy Metternich egész lelki berendezése a XVIII. században gyökerezik, de ebből a felismerésből Lorenz vonta le azt a történetírás számára fontos következtetést, amely a kancellár politikáját hatalmas lépéssel vitte a megértetés felé. Metternich a politikai gyakorlatban rendszerető és dogmatikus volt és maradt, úgyannyira, hogy bármelyik encyclopaedista logikájával felveheti a versenyt. Még Mazade azon a véleményen volt, hogy az alapelvek hangoztatása Metternichnél álarc volna, amely alatt érdekei, mozdulatlanság utáni vágya és gyakorlati kivezető utai húzódtak meg. Lorenz már hitt abban, hogy Metternich politikája alapelvekre épült fel s ő szépnek találta ezeket a társadalomról, rendről és államról elmélkedő gondolatokat, méltóknak arra, hogy egykor épúgy átmenjenek az államtudomány kézikönyveibe, mint Pitt, Burke és mások mondásai.

Lorenz két finom essayében Metternich alakjának fővonásai a napi politika behatásától némileg megtisztulva állottak az utókor előtt. Hormayr és Gervinus frivol sarlatánja, Treitschke romlott és nevetséges figurája helyét egy XVIII. századi műveltségű és lelki beidegzésű diplomata foglalta el, akinek jelleméből, szempontjaiból és akaratából hiányzott a monumentalitás, de aki éles szemmel felismerte kora és állama szükségleteit s politikájában,

[1] Staatsmänner und Geschichtsschreiber des neunzehnten Jahrhunderts. Berlin, 1896. Fürst Metternich és Aus der österreichischen Revolutionszeit.

amelyek szilárd alapelveken nyugodtak, az egyetemes európai vonás mellett sem tévesztette soha szem elől az osztrák érdekeket.

Amint a győztes liberalizmus és a hatalomra került polgári osztály uralmát egy új társadalmi tan kezdette fenyegetni s a nemzetközi politikának a német-osztrák-magyar szövetség — végeredményben Metternich nagynémet politikájának korszerű kiadása — bevált pillére lett, a történetírás mindjobban megtanulta értékelni a kancellár politikáját. Heinrich Friedjung[1] pár lapon igen óvatosan és igen találóan jellemezte Metternich politikáját. Eszméi kialakulásának okait kevésbbé kereste azokban a rossz tapasztalatokban, amelyeket a kancellár fiatalkorában a francia forradalommal tett, mint inkább minisztersége benyomásaiban a fejlődést megállítani akaró Ferenc császár-király mellett, egy olyan birodalomban, amelyet a kor vezető gondolatai, a nemzeti egyesülés és az egyéni szabadság utáni vágy, olasz- és németországi állása elvesztésével, sőt — tekintettel heterogén nemzetiségi elemeire — teljes felborulással fenyegettek. Friedjung megállapítása szerint Metternich a nemzetközi politikában nem doktrinerségből volt a törvényesség gondolatának híve, hanem a nemzetiségi harcot akarta ezen eszközzel is távoltartani Ausztriától. Persze, ezt az alapjában helyes gondolatot Metternich pedánsan túlhajtotta s azt képzelte, hogy egész Európának azon irányvonalak után kell igazodnia, amelyeket ő Ausztriára nézve jónak tartott. Sőt Ausztriának is ártottak a «stabilitás rendszerének» kinövései, mert befolyása alatt a vezető emberek a legszükségesebb reformokat is megakadályozták. Egyébként Metternichet, aki nem volt feltétlenül abszolutisztikus hajlamú, hanem inkább konzervatív, a történeti formák tisztelője, az a felelősség is terheli, hogy elővigyázatos udvari ember lévén, nem szegezte akaratát még a jónak tartott nagy reformok érdekében sem uralkodója akarata ellen. Egyszóval, Metternich kitűnő diplomata volt, de a néplélekbe nem látott be, s vezető államférfinak alkalmatlan volt, mert nem értett a közigazgatáshoz s hiányzott belőle a megfelelő akaraterő.

Ezt a komoly bírálatot annál magasabbra kell értékelni, mert szerzője tudvalevőleg a Schwarzenberg-Bach centralizáló-abszolutisztikus rendszer becsületmentésére vállalkozó liberális történetíró volt. Ha felvetjük azt a gondolatot, hogy Lorenzet és Friedjungot az államkancellár megítélésében politikai szempontok befolyásolták-e, úgy igenlőleg kell válaszolnunk. Azok a nehéz, főleg nemzetiségi természetű küzdelmek, amelyek állandóan zavarták a monarchia belső életét a kiegyezés után, egyes osztrák körökben azt a véleményt segítették elő, hogy a monarchia csak egységesen, sőt, ha kell, abszolutisztikusan, a nemzetiségi harc élességét felszínre vető parlamentarizmus mellőzésével kormányozható és tartható fenn. Az osztrák parlamentarizmus súlyos válságai és a nemzetiségi harc elmérgesedése tették rokonszenvessé nemcsak Lorenz, hanem bizonyos fokig még a teljesen liberális meggyőződésű Friedjung előtt is a kancellár alakját, aki évtizedeken át meg tudta akadályozni, hogy e fenyegető bajok aláássák a monarchia létét.

Kevéssel Friedjung könyvének megjelenése után J. Hansteau kiadta Metternich és legnagyobb szerelme, Lieven hercegnő levelezését. Lieven hercegnő a londoni orosz nagykövet felesége volt, csaknem csúnyának mondható, műveletlen, sőt már nem is fiatal asszony, mikor a kancellár élete magaslatán mély szenvedélyre gyulladt iránta. Minthogy szerelmesével keveset

[1] Österreich von 1848 bis 1860. 1908.

lehetett együtt, elfogta a vágy, hogy legalább írásban tárja fel valóját az előtt, akihez hatalmas érzés vonzotta. Tagadhatatlanul sok nem rokonszenves elem van e levelek hangjában, lapos filozofálás, önszemélyének túlságos kidícsérése, német pedantizmus — s mégis egészükben meghatók, mert minden sorukat átfűti a szerettetni akarás vágya. Tanulmányozásuk után Metternich egyénisége újból előtérbe kezdett nyomulni s Martin Spahn[1] e szerelmi levelezés alapján szeretettel fordult az államkancellár alakja felé. Azt a gondolatot fejtette ki bővebben, amely Mazade-ot közelebb juttatta Metternich megértéséhez: hogy mennyire a XVIII. század második felének világnézetén épült fel a kancellár egész életfelfogása, jelleme és filozófiája. Spahn különben Metternich társadalmi politikájának történeti szerepét a következőkben határozta meg: A forradalom és Napoleon uralmának korszaka után az a veszedelem fenyegetett, hogy a harmadik és a negyedik rend még teljes kifejlődése előtt megteszi magát a jövő hordozójának; Metternich a forradalmi hullámok elé vetette magát s hosszú békés korszak megteremtésével biztosította a haladás egyenletességét; a még éretlen német polgárság, megakadályoztatva abban, hogy a politikára vesse magát s elpazarolja az állam erejét, gazdasági ereje ápolásának szentelhette magát. Kétségkívül túloz Spahn, mikor Metternichben olyan «Weltmeister»-t lát, akit össze lehet hasonlítani Napoleonnal, Stein báróval és XIII. Leóval, de az ő nagy érdeme, hogy Metternich egyéniségének mérésében megszünt a polgári-liberális erkölcsi normák uralma.

Fiedrich Carl Wittichen, Metternich és Gentz levelezésére felépített értekezésében[2] Treitschke ítéletét csak történetileg tudta már megérteni s Metternich működésének nagy honfitársa által legsúlyosabban elítélt korszakát, a bécsi béke és a felszabadító háborúk közötti éveket, egyenesen mesterműnek nyilvánította. Egyébként osztotta Friedjung felfogását Fedor vagy Demelitsch[3] és Ernst Molden,[4] két osztrák író, akik Metternich külpolitikájával foglalkoztak, csak szépet és jót tudtak mondani az államkancellár terveinek nagyságáról, értelmességéről, ügyességéről és bátorságáról.

A világháború kitörésekor eltűnőben volt tehát az a varázs, amely valaha oly gyűlöltté tette a kancellár alakját két nemzedék szemében. A diplomata működésének bírálóit nem zavarta többé a nemzeti államok kialakulási korának emléke, a politikussal higgadtabban állott szemben az uralmát biztosítottnak látó liberalizmus nemzedéke, s a régi rendszer kultúrájának utolsó nagy hordozója a polgári erkölcsök meggyőződéses erejének enyhülésével kárhoztatás helyett megértésre talált. Wittichen kimondotta azt a bölcs módszertani elvet, hogy az utókor ítéletébe nem szabad politikának vegyülnie, hanem kizárólag a történelemre kell támaszkodnia. Hiábavaló beszéd volt! A világháború, majd utána a Habsburgok monarchiájának felbomlása és a társadalmi rend eltolódása, tehát az aktuális politikai fejlődés, a «gyümölcséről ismeritek meg» elv alapján az érdeklődés középpontjába tolta Metternich korát, s újból megzavarta a történetírók látását.

[1] Metternich. Hochland. 1908. (VI. 2.)
[2] Gentz und Metternich. Mitteil. d. Instit. f. öst. Geschichtsforschung. XXXI. (1910.)
[3] Metternich und seine auswärtige Politik. Stuttgart, 1898.
[4] Die Orientpolitik des Fürsten Metternich (1829—33). Wien, 1913.

A világháború és a monarchia felbomlása. A rend és a tekintély elve.

A világháborút követő évek Metternich-irodalmának termékei közül Karl Groos könyvével[1] nem érdemes bővebben foglalkozni. Lehet jó lélektani tanulmány, de a történetíró számára értéktelen. Különös gondolat volt Metternichet egy jellemvonásán keresztül magyarázni, mikor ez a jellemvonás nem befolyásolta döntően a politikus vagy diplomata működését, főleg fiatalabb korában nem, amikor szelleme még hajlékonyabb volt. Azt eddig is tudta minden történetíró, hogy Metternich nagyon hiú ember volt; Groosnak azok a megállapításai, amelyek ezen az egyszerű tényen túlmennek, olyan lélektani szőrszálhasogatások, amelyeknek ismeretével a kancellár történeti alakja egy vonással sem lesz tisztább.

Annál tanulságosabb megfigyelni azt a mélységes hatást, amelyet a vérbeli történetírók merítettek a nehéz időkből. Josef Redlich, aki az osztrák állami és birodalmi probléma feldolgozására vállalkozott,[2] igen szigorú ítéletet mond Ferenc koráról. Ferenc és miniszterei által az állam gépezetté süllyedt, amely csupán az alattvalók apró szükségleteinek kielégítésére működött. A felvilágosult abszolutizmus eszmebőségének helyét a forradalom gyűlölete és az alattvalóknak szellemi téren teljes mozdulatlanságra kárhoztatása foglalta el. Az osztrák állam problémájának megoldása senkinek sem jutott eszébe, mert a hosszas napoleoni háborúk után a monarchia külhatalmának megszilárdítása tetszett főcélnak az államférfiak előtt. Az állam fogalma kimerült az uralkodóházhoz való ragaszkodásban, a nép ereje nem tudott érvényesülni az állam javára. Ferenc szerencsétlen jellemének volt a következménye, hogy a közigazgatásban elhúzódott az ügymenet s a besugások meghallgatása, a császár következetlen kabineti uralma félénkké és határozatlanná tette a hivatalnoki kart. Az egyetlen jó, ami történt, Metternich érdeme: a védvámrendszer a kor gazdaságpolitikai felfogásának magaslatára került, s az óvatos ipari és közlekedési politikában nagyvonalúság volt észlelhető. A «Metternich-korszak» szellemét és jellegét Ferenctől nyerte.

Redlich tehát, ami hasznos történt, azt Metternichnek tulajdonítja, a hibákért Ferencet kárhoztatja. Kemény ítéletében sok az igaz, de sok a meg nem alapozott is. Metternich személye iránt mutatott rokonszenve politikai belátásából folyt. Ő a monarchia birodalmi-problémájának megoldására egyedül a föderalizmust tartotta helyes megoldásnak s ebben a gondolatban találkozott bizonyos fokig az államkancellárral. Ez utóbbi mindig ellensége volt a közigazgatás központosításának s a monarchiát alkotó részek számára a hagyományaikkal és különleges fejlődési feltételeikkel számoló igazgatást sürgette.

A monarchia összeomlása folytán az egész történeti iratanyag hozzáférhetővé vált s a történetírás a siker reményében vállalkozhatott azon kérdés eldöntésére, hogy az 1848-at megelőző évtizedek balfogásaiban mi terheli Ferenc személyét s mi miniszteréit. A modern tudomány kikezdette Lorenz Ottokár abszolutistabarát elvét, az egész történeti beállítás új alapokra volt fektetendő.

Hanns Schlitter volt az első történetíró, aki aktaszerű tanulmányok alapján iparkodott a forradalmat megelőző kort megérteni.[3] Metternichről

[1] Fürst Metternich, Eine Studie zur Psychologie der Eitelkeit. 1922.
[2] Das österreichische Staats- und Reichsproblem. I. Leipzig, 1920.
[3] Aus Österreichs Vormärz. 1920.

alkotott ítélete kedvező lett, mert tanulmányai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a kancellárt a belpolitika mulasztásaiért és tévedéseiért nem terheli felelősség, vagy legalább is nem elsősorban. Ő állandóan sürgette az erős kormányzást, óvta az illetékeseket a nemzetiségek magárahagyásától kezdődő harcukban, felhívta a figyelmet a szláv mozgalom veszélyeire, Magyarországon a reformok kivitelében a kormánynak akarta biztosítani a kezdeményezést; ámde hiába volt minden Kassandra-jóslata, mert a belügy vezetése Kolowrat grófnak, halálos ellenségének kezében volt. Metternich «az utókornak írásaiban a társadalom, a rend és az állam alapfeltételeiről olyan mondásokat hagyott hátra, amelyeket az emberiség történetének legborzasztóbb szakában (1920-ban vagyunk!) evangélium gyanánt olvashatnak az emberek». (IV. 52. l.)

Schlitter csak pár év történetét dolgozta fel, anélkül, hogy mélyrehatóbban tanulmányozta volna a hatalmas birodalom lassú pusztulásának történetét. Mi vezette hát ítéletalkotásában? Fent idézett mondatát jellemzőnek tekinthetjük: a lesüllyedt, szétdarabolt, társadalmi harcoktól tépett Ausztria fia tisztelettel tekintett vissza arra az emberre, aki évtizedeken át a rendnek, a nyugalomnak, Ausztria nagyságának élő kifejezése volt.

Redlich megdöntötte azt a Lorenz-féle elvet, mintha az osztrák állami és birodalmi gondolat egyetlen lehető kifejezési formája a Metternich által fenntartott abszolutizmus lett volna, de a formák megmaradásáért és a lényeg elhalásáért a császárt tette felelőssé. Viktor Bibl, egy céhbeli történetíró, aki az egész XIX. századi osztrák történelem megértésére törekedett,[1] a birodalom végső tragikus bukásának kiinduló pontját épen az úgynevezett Metternich-féle korszakban találta meg s annak bűneiért és mulasztásaiért az államkancellárt tette elsősorban felelőssé. Alapjában véve visszatért Gervinus és Treitschke ítéletéhez, ha észre is vette túlzásaikat. Az ő ítéletmondásában Ausztria érdeke épúgy háttérbe szorul a német érdek mellett, mint a klasszikus porosz történetíróknál, s a konzervatív rendszer iránt époly kevés irgalmat tanusít, mint a többi polgáriliberális felfogású író. Nem állítja ugyan Gervinusszal, hogy Metternich korlátolt volt, sőt ügyes diplomatának tartja, s elismeri szellemességét és némi műveltségét. Hanem a kancellár erkölcsi vonásai alapos befeketítésen mentek újból keresztül. «A hazugság művészetének kiváló mértékben részese volt»; állásához görcsösen ragaszkodott hiúságból és pénzügyi okokból, s csakhogy a hatalmon maradhasson, viselte Ferenc minden bűnéért a felelősséget; keresztül-kasul frivol ember volt, az ancien régime magasabb társadalmi rétegének igazi fia (!).

A liberális-német felfogású Bibl oly kevés megértést tanusított tehát Metternich jelleme és politikája iránt, mintha a történetírás negyven év óta hiába tisztította volna meg ítéletét a napi politika befolyásától. Jellemző tünet, hogy az osztrák történetíróval szemben egy németnek kellett fellépnie, hogy az államkancellár alakját újból történetileg iparkodjék beállítani. Arnold Oscar Meyer idevágó tanulmányában[2] alig tett egyebet, mint megismételte mindazt, amit a háború előtt már megállapított egy történetileg gondolkodó nemzedék. Ő, a német író védte meg a kancellárt azért, mert az nem valósította meg a német egységet: Metternichnek e műhöz nem voltak meg a lelki feltételei, mert rajnai szétdarabolt hazájából azt a meggyőződést hozta magával, hogy Németország sohasem egyesülhet s fiatalkorában az álmok világá-

[1] Der Zerfall Österreichs. I. Kaiser Franz und sein Erbe. 1922.
[2] Fürst Metternich. 1924. (Archiv für Politik und Geschichte.)

ban létezett még a német egység. «Csak anachronisztikus történeti felfogás vetheti a szemére, hogy ő, mint államirányító, mindig csak Ausztriát és az európai államrendszert tartotta szem előtt s nem a német nemzetet.» A német nemzeti állam csak a két német nagyhatalom, Ausztria és Poroszország háborúja esetén volt megvalósítható s e hatalmak a bécsi kongresszus idején együtt küzdöttek a közös ellenség ellen. Treitschke felfogásával szemben kiemeli Meyer a kancellár politikájának nagyvonalúságát, amikor Napoleon és Mária Lujza házasságával felbomlasztja az Ausztriát megfullasztással fenyegető francia-orosz szövetséget. Metternich belpolitikájának megítélésében Lorenz és Friedjung véleményét fogadja el főbb vonásaiban Meyer. Ausztria a nemzeti eszme korában alig lehetett életképes, hiszen még a régi mechanikusan és abszolutisztikusan kormányzott hivatalnok-állam volt, egyes részeiben rendi alkotmánnyal. Ebben az államban csak az egyes örökös tartományok közötti korlátok fenntartásával, a rendi kiváltságok óvásával lehetett a belső békét és a külvilággal szemben az imponáló fellépést biztosítani, mert a nemzeti eszme ébredése a különböző fajú és hagyományú részekben az összállam bomlását jelentette. Mindamellett Meyerben is felébred a belátás, hogy Metternich mégis túlságosan az ancien régime embere volt, aki mindig az uralkodók szemszögéből nézte a világot, s akiből hiányzott minden megértés a társadalmi reformok és a polgári osztály küzdelmei iránt.

Bármennyi igazság volt is Meyer tanulmányában, nem jelentett fontos lépést Metternich alakjának megismerése felé. Nem azért, mert alapgondolatait már az előző történetírás is kifejtette, hanem, mert nem tárta fel genetikusan sem Metternich korát, politikájának meghatározó körülményeit, sem az ember lelki feltételeit. A régi Ausztria egyik legnagyobb — európai tekintélyét véve mértékül kétségkívül első — államférfiának a legutolsó évekig nem volt méltó életrajza. E hiányt volt hivatva pótolni Heinrich vagy Srbik hatalmas életrajzi műve.[1] Srbik messzemenő szellemtörténeti tanulmányok alapján iparkodott Metternich megértését előmozdítani. Felsorakoztatta fiatalkori tanítóit, Koch strassburgi professzort, akiben az európai egyensúlyról szóló tan klasszikus kifejezőre talált, míg az arisztokratikus társadalomnak, mint az abszolutizmus és az anarchiára hajló demokrácia középútjának tiszteletét Vogt történelem-tanártól, a társadalmi egyensúly hirdetőjétől tanulta a fiatal Metternich. Vegyük ez alapvetéshez még azokat a fiatalkori tapasztalatokat, az európai imperializmusra és a régi társadalom véres kipusztítására törekvő francia forradalommal, úgy megértjük, hogy Metternich későbbi rendszerének alapvonásait már közpályája elején magában hordozta.

Milyen volt az ember, akinek jelleméről annyi gyűlölettel, sőt megvetéssel tudtak írni évtizedeken át? Élete első szakában talán könnyelmű és felületes, de később kötelességtudó. Hidegvérrel áll szembe az eseményekkel, mert bízik értelme hideg józanságában ; tudja, hogy tisztán felismeri a célt s e tudat biztonságot kölcsönöz neki. Nagy optimizmusa sohasem adja fel a hitet saját tehetségében és vélt joga győzelmében. Becsületes meggyőződés él benne, hogy a jó ügynek szolgál s Istentől neki szánt küldetés a forradalom és Napoleon legyőzése és uralmuk következményének eltüntetése. Nem tartozik az igazán nagyok közé. Tudja, hogy mit akar, de nem mély és erőteljes gondolkodó s akaratereje gyenge a kíméletlen energiával való cselekvéshez. A hatalmi ösztön kevéssé van kifejlődve benne, egész beidegzése nem

[1] Metternich. Der Staatsmann und der Mensch. München.

képesíti a cselekvésre, határozott ellenállások legyőzésére. Gyengeségének a következménye, hogy az időre bízza a kérdések megoldását s nem veti meg a csalást, a valótlanságot és a cselt, mint harci eszközöket. Úgy az állami, mint a magánéletben megcsontosodott racionalista, túlbecsüli az ész uralmát és nincs érzéke az irrationalis erők: a vallási meggyőződés, a nemzeti gondolat és a szociális törekvések iránt. Nagymértékben rendelkezik az előrelátással, de öntudata mérhetetlen s ez csak erősíti benne a doktrinerségre való hajlamot. A természettudományok iránti szeretete kifejleszti benne a dogmatizmust, az emberi társadalom életében is örök természeti törvények uralmát látja.

Politikája alapvonalai fiatalkorában és késő öregségében azonosak s visszavezetnek eredetükben a francia forradalmat megelőző időkre. Külpolitikája alaptétele a népek családja, a nagyhatalmak pentarchiájára alapított béke. Az államot magasabbra értékeli a nemzetnél s a nemzeti államok létrejöttét csak ott tartja megengedhetőnek, ahol megvannak a szükséges történeti előfeltételek; egyebekben tagadja, hogy minden nemzetiségnek joga van államot alkotni. Felfogása szerint a társadalmi téren az egész rend az erős tekintély, az uralkodó tekintélye elvére van felépítve s az alkotmányos monarchia természetellenes képződmény, kivéve azon államokat, ahol történeti hagyományokon nyugodott (Anglia, Magyarország). A liberalizmus radikalizmushoz vezet, amelyen keresztül biztos léptekkel közeledik a kommunizmus és az anarchia. A politikai és a társadalmi felforgatás legbiztosabb ellenszerének a föderatívrendszert tartja; erős központi kormányzást kíván, de tiszteletben akarja tartani az egyes alkotórészek történeti jogait, a közigazgatást a részekre hagyná s óv attól, hogy a nemzetiségek egyéni kultúrájának fejlődése elé gátat vessenek.

Metternich politikájának ókonzervatív szelleme érteti meg, hogy Ferenccel együtt tudott működni. Srbik határozottan cáfolja azt a véleményt, mintha a kancellár mértéktelenül ragaszkodott volna hivatalához. Külpolitikai téren mesterien működött mindvégig, a belpolitikában azonban őt is felelősség terheli azért, hogy elveihez mereven ragaszkodva megállított minden haladást, s ahol felismerte az élet szükségleteit, még ott sem tudta keresztülvinni a szükséges reformokat, mert Ferenc és Kolowrat gróf ellenállásával nem volt képes megmérkőzni.

Kétségtelen érdeme Srbiknek, hogy az egész kiadott irodalom felhasználásával hatalmas egységben mutatta be az államkancellár egyéniségét és pályáját, továbbá, hogy mélyrehatóan felkutatta a «Metternich-rendszer» alapelveit. Értékítéleteiben azonban kevés újat és megalapozottat tud mondani. Főhibája, hogy túlsokat foglalkozik a dogmával s nem vizsgálja meg eléggé a gyakorlatot. Felhasznál és kritizál kétes értékű röpiratokat, de az aktaszerű új anyagot még a legfontosabb kérdéseknél sem kutatja fel, ahol pedig elkerülhetetlenül szükséges lett volna. Szellemtörténeti kitérései érdekesek, de nem vonható le belőlük minden esetben az a következtetés, amelyre Srbik jut: az még sem tehető fel, hogy a 16—17 éves élnivágyó, az előadásokat csak rendszertelenül látogató, nyilt eszű és nyilt szemű embert egy hosszú gyakorlati-politikai pályán keresztül elhatározóan befolyásoljanak az alig megértett tanok. Ilyen szellemi szegénységet Metternichről nem tételezhetünk fel. Egy jelentékeny politikus szellemében nem szabad feltételezni a teljes állvamaradást, még ha ő maga állítja is azt magáról, s nem lett volna szabad elhinni, hogy a 24 éves Metternich ugyanúgy gondolkodott, mint a 75 éves.

Egy nagyarányú életrajzban épen a világnézet-fejlődésnek finom megrajzolása lett volna a főfeladat.

Srbik könyvének gondolatfejlődési előnye abban áll, hogy részletesen megállapítja és méltányolja Metternich ókonzervatív rendszerét. Ő nem megy annyira, hogy megfordítaná Bibl felfogását s — Lorenzzal egyetértőleg — azt állítaná, hogy a monarchia pusztulásának gyökere a konzervatív-abszolutisztikus rendszer bomlásában keresendő, de viszont megérti azt, hogy a különböző elemekből álló monarchiában mit jelentett a rend elve, s mit jelentett — a jó külpolitika. Tárgyilagosságra törekszik, de szerelmes a hősébe, aki Ausztriát egy időre az európai államrendszer vezető hatalmává tudta tenni. E nagyszerű szerepet játszó Ausztria igézete alatt szeretettel fordul Metternich, az európai politika vezetője s a monarchia belsejében a rend erős kezű fenntartója felé. Egész felfogásában megállapítható a politikától befolyásolt érzelmi tényező.

Az a vita, amely Srbik könyve körül, ha eleddig szerény méretekben is, de mégis kifejlődött, a közel multban még egyedül uralkodó liberális világnézet s a konzervativizmus szembefordulásáról tanuskodik. Wertheimer Ede Srbik könyvéről írt nagy bírálatában[1] történelmi módszertani szempontok nevében támadta ugyan meg elsősorban Srbik művét, de főcélja annak a bizonyítása, hogy Metternich alakját a liberális történetírás helyesen rajzolta meg, azon a tudomány nem tehet lényegesebb változtatást. A kancellár gyenge, könnyelmű és egoista volt, teljes mértékben viselnie kell a felelősséget Ferenc korszakának elnyomó szelleméért.

Wertheimer mellett V. Bibl egész könyvet szentelt Srbik művének cáfolására.[2] Metternich újabbkeletű kedvező történeti megítélését — de csakis a kedvezőt! — politikai tényezők befolyásának tulajdonítja: A franciák rokonszenveznek azzal, aki Középeurópában megakadályozta az egységes német állam létrejöttét; az olaszok megértéssel fordulnak újabban a kancellár nemzetiségi politikája felé, hiszen maguk is a nemzetiségek elnyomására törekednek; Németországban pedig a parlament nehézségei fáradttá tették az embereket. Metternich mozdulatlan volt, de nem egyéni jelleme parancsára, hanem Ferenc kedvéért. Ő volt a belpolitikában is a vezető szellem s nem Kolowrat vagy Sedlnitzky. A nemzetiségi kérdésben nem ismerte ki magát, gazdasági téren keveset tett, azt is egoista érdekből. Jelleme nem képesítette arra, hogy nagy ember legyen. Felületes és megvesztegethető volt, orosz pénzért feláldozta a monarchia érdekeit Oroszországnak. A demokrácia és a német nemzeti gondolat gúzsbakötésével csak a kicsapongásokat és a forradalmi hangulatot táplálta.

Amíg tehát a világháborút közvetlenül megelőző években bizonyos egységesség mutatkozott Metternich megítélésében, s a napi politika által táplált érzelmi tényezők visszahúzódóban voltak a tudományos megismerés előtt, az utóbbi években ezek a politikai és világnézeti tényezők újból bevonultak a történeti kritikába.

* * *

A vita megoldását csak alapos részletkutatások hozhatják meg. Az államkancellár alakja abban a mértékben fog tisztulni a történelem előtt, amint

[1] Gibt es einen neuen Metternich? (Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte, XXXVIII.)

[2] Metternich in neuer Beleuchtung und sein geheimer Briefwechsel mit dem bayerischen Staatsminister Wrede. Wien und München, 1928.

egész korának története ismertté válik részleteiben is. A jövő történetírásnak, ha Metternichről helyes ítéletet akar mondani, kevesebbet kell egyelőre foglalkoznia az egyéni jellemmel, s elsősorban a politikai működés feltárására szorítkoznia. Ha már saját világnézete befolyása alól nem tudja kivonni magát a történetíró, a liberális meggyőződésű ne feledje el, hogy a konzervatív politika Napoleon leveretése után egész Európában parancsoló szükségességnek látszott, mert a világ békét és nyugalmat óhajtott; a konzervatív érzésű pedig gondoljon arra, hogy Metternich túlhajtotta a konzervatív politikát s hatalmi eszközökkel közel negyven évre megállította a monarchia fejlődését olyan korban, amikor az alkotmányos-liberális átalakulás feltételei európaszerte kifejlődőben voltak. Az ugyanis kétségtelen, hogy Metternich *is* felelős a monarchia belpolitikájában történtekért; milyen mértékben? Ezt épen a kutatásnak kell eldöntenie. Metternich az európai és az osztrák politika összhangbahozására törekedett s annyiban sikert ért el, hogy Ausztria nemzetközi helyzetét biztosabban megalapozta, mint bármelyik utóda a külpolitika vezetésében. Azt utolsó sorban szabad bűnéül felróni, hogy a külpolitikában is befolyásolni engedte magát világnézetétől. E lelki összhang nélkül eszmében és meggyőződésben szegény sarlatánná válnék. Diplomáciai művészetéről és eszközeiről csak az mondhat megértéssel bírálatot, aki megértette a XVIII. és a XIX. század felfogása közötti különbséget. Ha majd ekként az államkancellár alakja megtisztult, eljön az ideje annak, hogy a magyar történetírás is átértékelje Metternich alakját és korát.

Miskolczy Gyula.

VIHAR UTÁN.

Még ólmos, szürke felhőnyájak
Uszkálnak — párás földszag árad.
S már kukucskál a nap . . .

Orkánharag
Nem dúl tovább . . . A harcnak vége . . .
Ki-kicsillan a mennybolt kékje . . .
Bíborban áll a bércorom,
Aranykönny ring az ág-bogon,
S az erdők fellélekzenek . . .
— — — — — — —
Egy jámbor pór imát rebeg . . .
— — — — — — —
Habfodrot ver az álmatag tó —
Az égről — sugárzó íven —
Mosolygó Istenarc izen,
S szép, tarka szivárványpillangó
Bont szárnyat — szelíden . . .

Vályi Nagy Géza.

ANYÁK.

Szomorújáték egy felvonásban.

(Szabó Mária novellája alapján írta: *Somody Pál.)*

SZEREPLŐK:

PÉTER, székely parasztlegény.
ÁGNES, az anyja, megtört öregasszony.
SÁRI, szintén öregasszony.

(Szín: Fából készült székely paraszthház alacsony szobája. Hátul, a közepen kicsi ablak. Bal hátul egy kisajtó, valamelyik hátsó helyiségbe vezet. Elől a jobboldalon van a benyíló. A berendezés kopottas, régi holmi. Egyik ágy a baloldali hátsó ajtó mellett közvetlen a falnál. A másik ágy a jobboldalon. A falon Máriás kép. A mestergerendáról petróleumlámpa lóg alá. Középen asztal, mellette két szék. Az asztalon vacsora van feltálalva: szalonna, kenyér, pálinkásüveg. Minden érintetlen. — Fokozatosan hajnalodik.)

ELSŐ JELENET.

ÁGNES.

ÁGNES *(ágyban fekszik, felriad álmából):* Fiam! Édes fiam, Péter! Jaj, be rossz álmot láték! Pszt... Még felkőtöm a fiamat... *(Kimászik az ágyból, odacsoszog a másik ágyhoz.)* Péter!... Hun vagy, Péter?! Hát még most se jövél haza?!... Most se... Hol kódorogsz?! Merre? Édes egy fiam, bizonyosan a bor, meg a pályinka... Jó fiam, hát téses, mint az apád, meg az öregapád... Hát métt iszol? Mire való? Ő kemék es mindég az ital, mindég... Pedig há hogy várálak, hogy jönnél má haza, hogy levesd a katonazekét... Hogy esment idehaza légy... S az eső éccaka es elkódorogsz. Há nem baj... Mulasd magad, édes egy fiam. Örvendj, hisz fiatal vagy, erős vagy. Mosd le a bánatodat, mosd le, ha van, mosd le, édes egy gyermekem.

(Kívülről kutyaugatás.)

EGY HANG KÍVÜLRŐL: Csiba te, hogy a ráksüly csapjon beléd!
ÁGNES: Eisze, a Péter... Ő biza... Még es csak hazakerüle...

MÁSODIK JELENET.

ÁGNES, PÉTER.

PÉTER *(benyit a jobboldali ajtón):* A bitang! *(Becsukja maga után az ajtót. Látja az anyját, de nem köszön neki. Az asztalhoz megy, szó*

nélkül felhajtja a pálinkásüveget. Leül az egyik székre. Egyik csizmáját a másikkal kezdi tologatni.) Ó, hogy ájjon beléd a zsigora!

ÁGNES: Ne segíccsek-é, édes fiam?

PÉTER: Ne! *(Sikerül lerúgnia az egyik csizmát.)* No, hogy akasztották vóna fel azt is, aki csinált! *(Kínlódik a másikkal. Odaszól az anyjának):* Kerüjjön idébb, hát no! Nem lássa, hogy kínlódom!

ÁGNES: Menyek hát, hogyne mennék. *(Lehúzza a fia csizmáját.)*

PÉTER: Reggel osztán kennye meg. Lássa, milyen nehezen jár.

ÁGNES: Megkenem, meg...

PÉTER: Hát métt nem nyugszik?

ÁGNES: Hadd el, fiam... nyughatok eleget a temetőbe... Téged várálak...

PÉTER: Éngem ugyan ne várjon! Minek vár?! Akkor jövök, mikor jövök...

ÁGNES: Dehát méges...

PÉTER: Mit méges?! Öregasszonynak ágyba a helye! *(Felszisszen.)*

ÁGNES: Mi a, fiam?

PÉTER: E! semmise! *(A kalap még a fején van, de a kabátot ledobja magáról.)* Hogy szoritt eccerre ez es... *(Messze dobja a szoba másik sarkába.)*

ÁGNES *(utána megy, felveszi, visszahozza, szépen elhelyezi az egyik székre; simogatja):* Minek hányod? Kíméld a gunyát, fiam...

PÉTER *(leveti magáról a mellényt is):* Tegye hát rendbe ezt es.

ÁGNES: Teszem, fiam, teszem.

PÉTER *(észreveszi, hogy véres az inge):* Ne te, ne, méges csak megszúrt az a bitang!

ÁGNES *(összecsapja a kezét, felsikolt):* Jézus Mária, Szent József! Megszurának?! Hamar egy vizesruhát! *(Az ajtófélre akasztott törülközőért megy.)* Érezém, hogy valami baj lészen, nem tuttam nyugonni egész éccaka... *(Megmártja a törülközőt.)* Nesze a vizesruha!

PÉTER: Haggya, anyám. Nem használ a semmit. Osztán nem olyan nagy dolog e... Olyan felemás dolog csak, amilyen az olyan nyomorúttól telik. De én bezzeg ellátám a baját! El én, istenesen!

ÁGNES: Péter, csak nem ölél meg valakit?!

PÉTER *(rámordul):* Nyugoggyék le, anyám s fogja meg a száját! Senki se tuggya, mi történt, hogy történt, még csak az kéne, hogy kied kiabájja ki!

ÁGNES: Dehogy es kiabálom, fiam, dehogy es kiabálom... Csak segítteni akarnék rajtad, ha tunnék...

PÉTER: Tudhassa, hogy nem segíthet! Mit akar segítteni? Nyugoggyék le inkább!

ÁGNES: Hogy nyugoggyak én most, Péter?!

PÉTER: Akkor hát üjjön veszteg.

Ágnes: Hanem tégy valamit, fiam! *(Sírva kérleli):* Csupa vér mán a mejjed!

Péter: Minek szortyog itt, avval ugyan nem segíthet! Azér vér, hogy fojjék, ha neki erett! Sót aggyon inkább!

Ágnes: Sót-e?

Péter: Sót hát. De aggya mán, ne papoljon annyit!

Ágnes: Hozom azt es. *(Indul.)*

Péter: Támaggya süly, csak úgy vánszorog, mint a...

Ágnes *(keresi a sótartót a pohárszéken):* Nem tanálom sehutt... Ejnye, ejnye, hová a fenébe tevém?

Péter *(meglátja az asztalon a sótartót):* Hát hogy es tanálná, ha itt van az asztalon! *(Dühösen felemeli a sótartót és lecsapja az asztalra, hogy a só kiömlik.)*

Ágnes *(megfordul):* Jézus, Mária, Szent József! *(Összecsapja a kezét.)* Ne haggy el! Kidöntéd a sót, e halált hoz!

Péter: Hoz a fekete fenét! Vénasszonyok tanálták ki! Münköt az ördög se viszen el, hacsak menni nem akarunk. *(Marékkal veszi ki a sót és rászorítja a sebére.)* Hinnye, a jó Istenit!

Ágnes: Úgyé csíp?

Péter: Nem, bizserget... Hát hogyne csípne! Nem es csíp mán, hanem mar, mind a jófogú kutya a csontot. De azétt ne obégasson, nem magát marja, hanem éngem.

Ágnes: Tudom, fiam, csakhogy nekem es fáj. Hisze én vagyok az anyád... Ha téged mar, éngem es éget az a szúrás. Hisze az én vérem, ha tied es...

Péter: De métt nem áll meg? Métt nem?!

Ágnes: Méges csak rá kéne kötni azt a vizesruhát. Mingyá ellep a vér, fiam!

Péter: Ne tuggyon többet, mind én... Tuggya, hogy nem állhatom. *(Felnéz a menyezetre, az egyik sarokban fölfedez egy sürü pókhálót.)* Ott van ne! Azt bezzeg nem mongya! A pókfonál, az fáin lesz!

Ágnes: Csak azt ne, édes fiam! Apád es azt... igen... azt tevé... *(Sír.)*

Péter *(dacosan):* Az ökeme vót, én meg én vagyok! A kettő nem egy! *(Rááll az egyik székre, leveszi a pókhálót és még ott, a széken állva, a sebére nyomja. Lelép.)* E jó lesz. Na lássa-e... Mingyá jót tesz.

Ágnes: Hálá Istennek! *(A ládához siet és inget vesz ki belőle.)* Végy magadra tisztát, édes fiam.

Péter: Minek vegyem, úgyes megfogja a vér.

Ágnes: Ammián ne busujj, majt megmosom.

Péter: Hoccá há ide. *(Fogja az inget s a benyilóba megy vele.)*

Ágnes *(az ágyat igazítja):* Alig jövének haza s mingyá bicskázás a vége...

Péter *(előre jön):* Fogja meg a száját, anyám, ne kiabájja ki!

Nem látta senki! Értette?! *(Leül.)* Ha tőllünk nem tuggyák meg, a másiktól nem, az eccer bizonyos.

ÁGNES: Fiam, fiam, mit tevétek?!

PÉTER: Semmit, anyám, csak beléeresztém.

ÁGNES: Kibe?!

PÉTER: Senkibe! Tuggya meg: Senkibe! *(Nagyon elgyengül.)* Csak le ne szeggyen a lábamról...

ÁGNES: Nyugoggy le, fiam. Én majt vigyázom az álmodat. Úgyse tunnék alunni; kimosom addig az ingedet.

PÉTER *(erőtlenül):* Megnézélek... Látálak... Szép valál, mind régen... enyém valál... S osztán ő es odajőve... odahozta a rossz nyavaja... Csakhogy heába jőve...

ÁGNES *(magában):* Fehérnép mián vót, ahogy szokás... mind az apja...

PÉTER *(magához tér):* Nahát, megfogadom a szovát, ne mondhassa, hogy nem hallgatok magára. Lenyugszom. *(Ágya felé indul. Megtántorodik. Lassan odatántorog és belefekszik az ágyába.)*

ÁGNES *(odamegy; betakarja):* E lesz a legjobb. Nyugodd ki magadat.

PÉTER: Mégeccer mondom: Ne jártassa el a száját! Itthon valék egész éccaka... Egész... écca... *(Elkábul.)*

ÁGNES: Jó van, fiam... *(Nézi az alvó fiát. Aztán előre jön. Bereteszeli az ajtót. Hátramegy az ingért. Előrehozza. Beáztatja a dézsába, betakarja. Azután a falon függő Mária-kép elé térdel. Keresztet vet, imádkozik. Csak az ajk mozog, a szavát nem hallani. Nem veszi észre, hogy Péter hörög.)*

(Kint kutyaugatás.)

ÁGNES *(felijed, felkél, a dézsát beviszi a benyilóba; izgatottan az ablakhoz megy, kinéz; közben valaki rázza a kilincset, de az nem enged):* Teremtő Isten, csak nem Pétert keresik?!

HANG KÍVÜLRŐL: Ágnes!

ÁGNES *(az ajtóhoz jön; félénken kiszól):* Te vagy az, Sári?

HANG KÍVÜLRŐL: Én vagyok, én!

ÁGNES *(kinyitja az ajtót).*

HARMADIK JELENET.

ÁGNES, PÉTER, SÁRI.

SÁRI: Jó reggelt, Ágnes. *(Nézeget.)*

ÁGNES: Jó reggelt, Sári. Mi jót hozál?

SÁRI: Biz én csak magamat. Erre járék. Hát bekerüttem hozzád.

ÁGNES: Jól tevéd. Régen nem látálak.

SÁRI: Régen? Tennap, Ágnes, tennap...

ÁGNES: Az ám, ni? Csakugyan tennap...

SÁRI: Mi lelt, Ágnes? Rossz a színed.

ÁGNES: Az enyém? Pedig nincsen nékem semmi bajom. Hálá

Istennek jól vagyok. Örömbe vagyok... *(Csaknem sír.)* Megjöve a fiam.

SÁRI: Hazakerüle az enyém es.

ÁGNES: Csakhogy hazakerekedének. Asse tuttam, hová legyek örömömbe... Vártam es mán nagyon. Hálá Istennek, hogy hazajöve.

SÁRI: Úgy várám én es. Nagyon várám. Ő az utósó... Nincsen több... Ágnes, há van a fiad?

ÁGNES: Hún-e? Hát nyugoszik. Nyugszik.

SÁRI *(megkönnyebbülve):* Aluszik?

ÁGNES: Mán rég ideje. Megviselte az út. Nem kurta ám Barassóból. A tiéd tán dologba fogott?

SÁRI: Aluszik még ő es. Megviselte őt es az út...

ÁGNES: Péter még tennap este lefeküvék, úgy alszik attól fogvást, mint a téj.

SÁRI: Az enyém es eppen úgy... *(Csend. Körülnéz.)* Azt hittem pedig, hogy az éjjel mulatott a fiad.

ÁGNES *(feltámadt gyanakodással):* Má pedig az nem mulatott. Mer az egész éccaka itthon vót... Métt gondolod, hogy eppen az enyém...

SÁRI: Hogy az a nagy kavarodás vót az éccaka a házunk előtt, hát azt hivém...

ÁGNES: Miféle nagy kavarodás? Mongy má valamit!

SÁRI: Valami legények verekedhettek. Még tán bicskázás is vót... Mint ha hallám vala a fiad hangját es... Dehát, ha idehaza vót... Pedig eziránt szalatt az egyik...

ÁGNES *(lihegve szorongatja a Sári kezét):* Idehaza vót! Érted, idehaza vót! Hazudik, aki aszongya, hogy nem vót idehaza!

SÁRI: Én elhiszem, ha mondod... Csak azér jövék, hogy megnézzem, nincs-e nálatok valami baj?!

ÁGNES: Láthatod, hogy nincs! Láthatod, hogy nincsen! De valahol mégest csak baj van, Sári!... Valahol nagy baj lehet! Aszmondád, hogy az egyik elszalatt... De hát a másik?! Ki lehet az a másik, Sári?! Az, amelyik nem tudott elszalanni!

SÁRI: El tudott szalanni, Ágnes.

ÁGNES: El tudott?!

SÁRI: El... és aluszik ő es... Ő es aluszik...

ÁGNES *(sír):* Aluszik?!... Má pedig azt hivém, hogy...

SÁRI: Nem Ágnes! Nem! Nem! Érted, hogy nem?!!!

(Nagy csend. Mind a kettő sír.)

ÁGNES *(megtöri a csendet):* Szegény Sári...

SÁRI *(ugyanúgy):* Szegény Ágnes...

(Az asztalon keresztül megfogják egymás kezét. Eközben Sári észreveszi a vérnyomokat az asztalon. Rámered.)

SÁRI: Hát Péter vót!!!

ÁGNES: Péter?! Nem, nem, nem ő vót! Érted?! Nem ő vót!

E nem az ő vére! E nem is vér... Vagy igaz, hiszen én öltem... két csirkét öltem meg ma reggel, Sári... Láccik, úgy-e, hogy csirkét bonték?!

SÁRI: Ágnes, igaz lelkedre mondd meg: Csakugyan aluszik a fiad?

ÁGNES: Aluszik! Bizony Isten aluszik! Nézd meg, ha nem hiszed! *(Az ágy felé mutat, de maga ülve marad, könnyeit törülgeti.)*

SÁRI *(lassan az ágyhoz megy):* Mi a?!... Mi a?!!! *(Ráteszi a kezét Péterre.)* A mejje nem inog. *(Sírva, gügyögő szóval):* Jere, Ágnes, a fiad meghala.

ÁGNES *(nem hallja a Sári szavát):* No, úgy-e, hogy aluszik?!

SÁRI *(előrejön):* Igen, igen... Aluszik... Szegény jó fiam! Én szegény fiam! *(Az ajtó felé támolyog.)*

ÁGNES: Hálá Istennek, ő néki sincs nagyobb baja... *(Odaül az ágy mellé, mintha ringatná.)* Alugyál, csak, alugyál, édes egy gyermekem...

(Függöny lassan le.)

PACSIRTA.

Ringó vetés zöld, zsongó tengeréből
Indult csapongva — könnyű szárnyakon, —
S túl — megbénító földi árnyakon —
Azt hitte Isten trónusáig ér föl...

Beléfúródva csillámló azúrba
Libbent, röppent a Végtelen felé, —
A Mindenséget bátran átszelé,
S pazar trilláit elbódítva fújta...

Felbugyborékolt ajkán: hálaének. —
És száz és száz új, szebbnél-szebb futam:
Ó halld meg, halld meg tróntülő Uram,
Hisz bájolóbban senki nem dicsérhet!...

Megrészegült a fény s lég fűszerétől,
S halkan, halkan cifrázta a hangot —
A napba nézett és alább hanyatlott,
S ájultan, vérzőn — út kövére szédült...

Ott lelt reá egy vén szántóvető,
S kérges kezébe fogta bús szegénykét,
Elállítá — ingujjával — a vérzést,
S úgy pihegett az égiröppenő...

Alélva, bújva, félénken, sután, —
Megszégyenülten borzongott a szárnya,
S merőn tapadt a megtörpült világra:
Paraszti kézre — Végtelen után...

Vályi Nagy Géza.

SZIVÁRVÁNY AZ ÉG KAPUJA.

Regény.

Az alispán meghökkent. Ez a határozott hang meglepte. Erre nem számított. A fejében óriási utat tettek meg a gondolatai. Cikázva szaladt a főispánhoz, akinek megigérte a szerkesztő leszerelését, elvillámlott a Fiúhoz is, akit úgy szeretett, mintha a saját gyermeke lenne s aki még utóbb is valami szamárságot csinál. Ránézett aztán arra a kemény, makacs emberre és érezte, hogy nagy fába vágta a fejszéjét. De nem hagyta magát. Úgy tett, mintha nem tudna az eljegyzésről. Kedélyesen adta a meglepettet.

— Nna! Ekkora szamárságra nem számítottam. Mert fiam, az érzelem szép, de az ember mindig magához való asszonyt válasszon feleségül. Egy színésznő rendesen tönkreteszi a szerény, komoly ember életét. Egy színésznő a polgár embernek legyen olyan, mint egy álom... Szép! De elérhetetlen! Ha valaki mégis nekirugaszkodik és koldus kézzel addig hadonászik utána, amíg végül is elfogja, annak kezében lehámlik róla a cifra, aranyos ruha és ott marad a kifestett arc, a vigyorgó lárva... Te neked, édes fiam, minálunk jövőd van. A jövő évi közgyűlésen megválasztatunk főlevéltárnoknak. A fizetésed majdnem mégegyszer annyi lesz. Az új, most épülő kultúrpalotában te fogod megkapni a szép, négyszobás lakást. A kultúrkörnek főtitkára leszel. És majd gondoskodunk arról is, hogy hozzád illő, helyes, okos úri leányt kapj feleségül, aki jogosan foglalja el majd melletted a neki való helyet körünkben... Nos, édes fiam? Megértettél?

Turcsányi egészen belekábult az alispáni kegy ekkora nagy tömegébe... Idegesen, zavartan dadogta:

— Megértettem... Igenis... De bocsánatot kérek. Nem tudok még... Ilyen hamar nem tudok válaszolni...

Az alispán már nyeregben érezte magát. Még kedvesebb, még szívesebb lett.

— Természetes. Én nem is akarok tőled már most döntést provokálni. Okos fiú vagy. Gondolkozzál. Majd rájössz te arra, hogy mit válaszolj. A vezércikkeidre pedig ezentúl vigyázni fogok. El fogom olvasni őket. Most pedig, hogy lásd mennyire szeretlek, elhoztam neked a tegnap esti csendes magányom gyöngyét, egy verset. Nem a fővárosba küldöm a lapokba, hanem neked adom, a te lapodba.

Mindezt olyan nagy keggyel és olyan áhitatos hangsúllyal mon-

dotta, mint aki szentírásnak hiszi a maga sorait. Azután óriási fenséggel és magasról nyujtotta át kéziratát Turcsányinak.

Turcsányi valósággal zavartan és kivörösödve köszönte meg ezt a hallatlan kedvességet.

— Köszönöm szépen. Mindjárt le is adom, hogy még holnap jöjjön.

Az alispán már menni készült.

— Hát én bízom a te okosságodban. Remélem, hogy nem csalódom benned. A viszontlátásra fiam.

— Alászolgája alispán úr.

Az üvegajtó becsukódott mögötte. Turcsányi megdöbbenve és zavarodottan nézett utána. Teljesen elrémítette ez a súlyos vármegyei munka. Ilyen borzasztó zsarnoki lépésre nem számított. Ez valóságos oligarcha. Egy négyszáz év előtti várúr! Csak a pallos jog hiányzik. Kétségbeesetten érezte, hogy óriási harcba keveredett bele, egyik oldalon a megye, az egész hatalmas megye a rangjával, a pénzével, a hatalmával. Csupa panama és csupa ostoba gőg! A másik oldalon áll ő, a szegény, vérttelen, árva ember és azt se tudja, mihez kezdjen borzasztó fájdalmában és társtalanságában.

Nagy, vad mámor fogta el, mint a hősöket a harc előtt, egész testében kiegyenesedett és markát ökölbe fogva, fenyegetően lendítette meg a vármegyeház felé. Aztán eszébe jutott a kézirat, gyorsan a szócsőhöz szaladt és lekiabált:

— Rosner úr! Halló! Rosner úr! Siessen!... Igen. Eltalálta. Sajnos egy kézirat... Most hozta az alispán úr. Egy vers... Nem nagy, Gyorsan szedjék ki, hogy még holnap jöhessen. A Lányi Dezső úr versét tegyék félre... Igen. Annak a helyére jön... Jó, jó. Csak siessenek.

Lecsukta a szócső tetejét és elkeseredetten dobta magát egy feljajduló öreg karosszékbe.

VII.

Ilona akárhova ment, mindenütt a Fiút dicsérték előtte. Ha egy üzletbe ment, a tulajdonos bókolva jött eléje és alázatos, émelygős hangon úgy fordította a beszélgetést, hogy a Fiú került szóba. Számtalan helyen tudta meg így, hogy a fiatal báró milyen, fess milyen elegáns. Csupa szív. Csupa lélek. És a világon még egy olyan gavallér nincs, mint ő. Ha a vendéglőbe ment, ott a főpincér hajolt hozzá kedvesen és titkolódzva és elmesélte, hogy az éjjel itt mulatott a báró úr, egész éjjel ő róla beszélt s a cigányoknak csak az ő nótáját volt szabad játszaniok. Akárhová ment, mindenütt a Fiúról beszéltek, bárhova lépett, mindenütt csak a Fiúról hallott. Egész idegen emberek, akiket akkor látott először, minden átmenet nélkül a báró szolgabíróról beszéltek és öreg nénikék és fiatal asszonyok mind, mind csak a Fiúról tudtak beszélni.

Mintha az egész város összebeszélt volna, mintha még a levegő is a Fiú malmára hajtaná a vizet.

Egyszer délelőtt kint hevert a szállása udvarán, Erzsike is vele volt és olvasgatott. Öreg, toprongyos ember jött be a kapun. Imádkozva, könyörögve kért egy pár fillért.

Ilona megsajnálta, fürgén ugrott fel, beszaladt a szobájába és pénzt adott neki. Az öreg koldus így köszönte meg:

— Köszönöm, drága kisasszonykám, a jó Isten áldja meg. Az ilyen jószívű angyali teremtés igazán megérdemli a báró urat.

Ilona és Erzsike összenéztek és felkacagtak.

Itt még a kő is ugyanazt a nótát fujja.

— Már pedig csinálhat, amit akar az egész világ, én mégis Miklós felesége leszek.

— Elég bolond vagy — dörmögte Erzsike.

— Szeretem és kész. — De magában kedvesnek és mulattatónak találta a város nagy igyekezetét, hogy az ő érzelmét megváltoztassák a Fiúval szemben. Valahogy tetszett neki a dolog és hizelgett a hiúságának.

Turcsányit sem hagyták békében. Mindinkább azt vette észre, hogy az emberek kezdenek előtte beszélni a karrierjéről, hogy milyen nagyszerű poziciót érhet el, hogy gazdag ember lehet belőle, hogy mennyire szereti őt a főispán és az alispán. Még az öreg Pakáry is arról beszélt, hogy a házasságot csak úgy tudja megbocsátani, ha az harmónikus az ember pályájával, életével és környezetének óhajával.

Turcsányi észrevette lassan, hogy az egész város, minden ember az ő megtérítésén fáradozik. A fiúk a redakcióban, Rózsika, mindenki. A multkor véletlenül nem csukta be teljesen szerkesztői szobájának ajtaját, a következő párbeszédet hallotta Rózsika és Balog között:

— Úgy szeretném ennek a Miklósnak az érzelmeit megváltoztatni.

— Én is szeretném — felelte Rózsika. — De nem fog menni.

— Rajta kell lennünk, hogy eltérítsük szándékától.

— Lehetetlen.

— Nem lehetetlen. Muszáj! Ha nem sikerül, baj lesz.

— Micsoda?

— Tudjuk, hogy a Fiú halálosan szerelmes a lányba és amilyen erőszakos és ellentmondást nem tűrő ember, könnyen bolondot csinálhat.

— Borzasztó volna.

— Miklóst teljesen tönkre tenné.

— Ilyen szerencsétlenség. Hogy épen nekik kellett egy lányba bolondulniuk.

— Talán segítünk még rajta.

— Nem hiszem.

— Amit a megye akar, az megtörténik.

— Ki tudja, mi lesz ebből?

— Meglátjuk.

Turcsányi nem bírta tovább hallgatni, felkelt és becsukta az ajtót. A keze ökölbe szorult, borzasztó haraggal gondolt az egész megyére és szeretett volna belevágni az utálatos világ ocsmány arcába.

Egy este történt.

A szerkesztőség munkáját már befejezte. Ilona a színházban játszott, sétálni nem lehetett, esős volt az idő, Turcsányi hazament. Meggyujtotta az ernyős, tompafényű villanylámpát és elgondolkozva dobta magát végig a pamlagon. Mostanában ideges volt és kapkodó. Sehol sem érezte a helyét. Valahogy hatalmas sas madárnak képzelte magát, akit kalitkába zártak. Felháborodott szívvel gondolt az egész publikum munkájára, magaviseletére és érezte, hogy lázong, forrong benne az elégedetlenség. Apró vulkánok törtek fel a lelkében és forró, perzselő sugarakkal felpiszkálták a haragját. Indulatos hullámok szaladtak végig az agyán, erőszakos szavak tolongtak a szájára s a karja minduntalan vad és fenyegető gesztusokra rándult. Tudta jól, hogy itt mindenki csúnya, apró panamákban evickél. Valahogy ennek is épült háza, annak is. Egy tekintélyes ember váratlanul gyönyörű staffirunggal adta férjhez a lányát. A közutak költségeiből is sokan megszedték magukat. Úszott, az egész társadalom úszott a bőséges, idegen aranyesőben. Soha senki se kérdezte, hogy honnan jön és hová tűnik az aranypatak.

És látta ebből a korrupciós, handabandázó tömegből mohón kiemelkedni a Fiú érzéki, utálatos alakját, hogy előre nyujtott, esdeklő kezével tehetetlenül kapkod az ő gyönyörűséges álma: Ilona után. Látta, hogy az egész tömeg, mindenki, tolja, segíti, lökdösi a Fiút. Biztató, uszító, bátorító hangok támadtak mindenfelől, az egész város, mindenki a kerítő szerepét vállalta és ő tehetetlenül, sápadtan áll ugyan abban a tömegben, a kezét nem bilincs tartja vissza a cselekvéstől, hanem a nagy darab, puha, fehér kenyér, amit a vármegye nyomott oda a markába, nesze, légy boldog, egyél, de hallgass!

Eszébe jutott fiatal, végigszenvedett, végigharcolt diákélete, amikor lángoló szívvel ment neki a legnehezebb, legképtelenebb holnapoknak. Küzdött, harcolt oroszlánlélekkel és sohasem csüggedt egy pillanatra sem. Eszébe jutott fővárosi ujságírói élete is, ahol minden intrikán, minden közönyön és minden irigységen keresztül kiverekedte magának a helyét és szépen, ívben lendült felfelé a pályája. Megdöbbenve gondolta el azután, hogy itt, ebben a vidéki városban, milyen simán, milyen szépen és milyen magátólértetődően engedte leszerelni lelkének minden harcos indulatát. Érezte, hogy elfáradt. Pedig ő azért jött ide! Célja volt! Harcolni akart! Össze akarta gyüjteni a vármegyei élet lehetetlen kinövéseit, az egész rendszer tarthatatlanságát akarta bebizonyítani s íme, minden a kezében van. Lát mindent! Tud mindent! És mégis csendesen, elernyedten éli közöttük az életét. Nem tud már harcolni.

Az alispánra gondolt, erre a különös pók-emberre, aki hipnotikus erejével uralkodik az egész tömegen és a kisujja mozgatásával változtat

emberéleteken és embersorsokon. Nagy, vizes, átható szemével meglát mindent megdöbbentő erővel és akarattal hajtja a vármegye négyes fogatát és keresztül gázol mindenen, ami útban áll.

Imponált neki ez a nagy tudású, komoly, önző ember. Szinte érthetetlen volt előtte, hogy ebben a robusztus, kemény, zsarnoki lélekben, hogy bujhat el mégis a lyra, hiszen nem világrengető, de egészen elfogadható, szentimentális dalokat írt. Érezte, hogyha ez az ember valahol kint, a nemzeti életben foglalt volna helyet, ott is épen olyan kiváló lett volna, mint itt. Be kellett látnia, hogy csodálatos talentum. Tipusa a régi nagy magyar zsarnokoknak. Nagyszerű főnök.

És mindjobban kialakult benne a kép, hogy ő neki harcba kell szállni ellene ! Őneki nem szabad behódolnia ! Nem szabad engednie ! Hiszen most már nemcsak az ő egyénisége, az ő összes eddigi elvei, hanem Ilona is kockán forog.

Nem ! Ezt nem engedheti !

Felugrott. Vadul indult meg szobájában fel és le, mint oroszlán a ketrec rácsa előtt. A szeme villogott és az ujjai ökölbe rángatództak össze.

A szobában olyan nagy volt a csend, hogy fájdalmat okozott. A lámpa szerény, bágyadt ragyogással küzdött a sötét ellen. Csak egy sarkot tudott tartani csökönyös kétségbeesett erőfeszítéssel és onnan szívós megdönthetetlen erővel hajszolta vissza a sötétség ólomkatonáit.

Turcsányi járkáló testének árnyéka esetlenül és szédítő rángásokkal támolygott ide-oda. Meglapultan hallgattak az egyszerű butorok és ijedten várakozott valami hangra a csend. Bekövetkezett.

Valaki kopogott az ajtón. Turcsányi megállott. Meglepetten nézett az ajtóra és kíváncsian mondta ki a szót :

— Szabad.

Lassan, csendesen nyílt az ajtó és belépett Lakatos Pál. Szerényen, halkan köszönt.

— Jó estét.

Turcsányit annyira meglepte Lakatos látogatása, hogy megdöbbenve, szótlanul nézte és elfelejtett még visszaköszönni is.

A vendég alacsony, sovány ember volt. Valami nagy, lemoshatatlan elkeseredés tapadt az egész alakra, mint az agyag. A fején összevissza kuszált őszülő haj csavarodott csomóba. Szeme kicsit félénk és alázatra kész volt s mégis az egész megjelenésből sugárzott az okosság, a szellem és az erő.

Turcsányi már többször látta őt messziről, de sohase elemezte meg így az egész embert, mint most. Ő szólalt meg.

— Ugyebár szerkesztő úr, meglepte önt a látogatásom ?

Kellemes, bársonyos hang volt. Nem is ebbe a testbe való. Jól ápolt, szép kezű, egyházi szónokok viselték ezt a hangot és uralkodtak vele áhitatos lelkek ezrein.

Végre megszólalt Turcsányi. Kicsit rekedt volt és elfogult a hangja.

— Igen. Meglepett. Parancsoljon helyet foglalni.

Leültek és nézték egymást. A két pár szem kereszttűzéből nem érződött ki a harc, a küzdelem. A szemsugaraknak ebben a párbajában a békés kíváncsiság villogott a szelíd rokonszenvvel.

Valahogy valami közösség és meleg együttérzés ömlött ki közöttük és Turcsányiban semmi, de semmi sem volt meg az eddigi hideg, tartózkodó gondolatokból.

— Mit parancsol Lakatos úr ? Valószínüleg nem ok nélkül keresett fel ?

Csendben, szeretettel nézett az öreg ujságíró a fiatal kollégára s a szép hangja baráti érzéssel volt tele, amikor megszólalt.

— Szerkesztő uram. Én úgy éreztem, hogy ezekben a napokban ön nagyon egyedül van és nagyon árva. Ugy éreztem, hogy nagyon vágyódik egy rokonlelkű emberre, valakire, aki megérti és úgy gondoltam, hogy el kell jönnöm magához.

Turcsányi megdöbbenve nézett rá.

— Mért gondolta ?

— Olvastam a vezércikkeit szerkesztő uram. Minden sorát olvastam, amit írt, a legelejétől kezdve, mert érdekelt, mert már az első írásában hatalmas tehetséget fedeztem fel. S a vezércikkeiből egy magával nem bíró, lázadó lélek elszólásait, egy nagyszerű, harcos, ellenzéki szellem feljajdulásait olvastam ki. Tudtam, hogy ebben a városban mi ketten egyformán gondolkozunk, ön a hivatalos lap szerkesztője és én az ellenzéki lap szerkesztője.

Turcsányi csak ennyit tudott mondani :

— Csodálatos.

— Már régen gondoltam arra, hogy eljövök önhöz, de vártam. Vártam erre az időre, amikor szüksége lesz rám, amikor örül majd, hogy eljöttem, amikor majd vár . . . És most eljöttem . . .

Tompán, őszintén felelt Turcsányi.

— És igaza volt . . . Örülök, hogy eljött, jól esik . . . Vártam . . .

Nem komédiáztak, nem hazudtak. Mind a két ember érezte, hogy ruhátlanul kell összeölelkezni a lelkeiknek. Nem takargatták a sebeket, nem titkolták a fájdalmukat. A kis, kiaszott emberből folyékonyan, szépen és egyforma szárnyalással szállt a hang. Körülrepdeste a szobát és mint egy ezerszínű pille szállt rá a Turcsányi lelkére.

— Szerkesztő uram, én tudom, hogy a maga lelkében most sorakoznak ki a sötétből a harc, a küzdelem katonái. Most fujt riadót az ijedt kétségbeesés és most döbbent fel a lelke a szolgai életre, a cseléd tehetetlenségére, a koldus alázatára. És azért jöttem most. Hiszen az élet olyan, mint egy rossz paraszt szekér. Komisz, gödrös, kátyus az út. Zörög, csörömpöl és zakatól a szekér. Majd kirázza az ember lelkét. Ilyenkor az ember leszáll róla és elindul gyalog. De gyalog olyan rossz egyedül menni. Különösen ha hintók vágtatnak el az ember mellett és arcába fröcskölik a sarat. Ilyenkor jól esik, ha az ember megfoghatja egy másik

ember kezét és úgy mennek együtt hallgatagon, csendesen és érzik, hogy ami bennük sír, az a másikban is sír és érzik, hogy ami bennük fáj, az a másikban is fáj. Szerkesztő uram eljöttem, hogy odanyujtsam a kezem. Fogja meg. Jobb együtt, mint egyedül . . .

Turcsányi egyre meglepettebben hallgatta öreg vendége csodálatosan egyszerű és bölcs szavait. Szemét elfutotta a könny, felkelt, Lakatoshoz lépett és kemény erős fogással rázta meg a gyenge erőtlen kezet.

— Valamikor én is ilyen harcos és fiatal voltam, mint maga szerkesztő uram. Lángoltam én is a fiatalságtól és lelkesen dobáltam a szívemet az égre, mint egy gummi labdát, hogy mindenki lássa és kedvet kapjon mindenki a szelíd, boldog játékra. De belerúgtak! . . . Nem baj. Magában, kedvesem, több az erő és több az akarat. Magának talán sikerül az, ami nekem nem sikerült. Ne csüggedjen. A megye most utálatos és csunya gazságra készül maga ellen. El akarják rabolni a maga kincsét, a maga boldogságát. Elakarják rabolni a maga szép szerelmét és mint egy finom, inycsiklandó eledelt, szépen szervirozva fel akarják tálalni a családi asztalra, hogy ott egy csunya falánk állat, a Fiú jól lakhassék belőle. Noshát, nem tudom, mi lesz és nem tudom, hogyan alakul mindez, nem tudom, maga mire határozza el magát szerkesztő uram, én azonban biztosítom, hogy valaki mindég lesz ebben a városban, aki magával érez, valaki mindég lesz, aki magával tart és akármi történik, rám mindig számíthat. Amit tehetek, mindent megteszek ha kell, a maga oldala mellett.

Turcsányi lelkében, mint a hirtelen szabadba tört forrás, úgy buzogott fel a meleg, jóleső érzés és a köszönet. Meghatottan és szeretettel nézett a kis, gyenge emberre, akinek szeméből csak úgy sugárzott feléje a rokonszenv hatalmas érzése. Nem így képzelte el ezt az embert. Kegyetlennek, gonosznak és rendkívül szellemesnek gondolta, aki előtt nincs tekintély, nincs rang és nincs positió. Azt hitte, hogy ez az ember a modern sátán, aki a szellemével gyilkol és kacag a haldoklókon.

S ime egy megroskadt, szomorú ember áll előtte. Érezte, hogy neki kell megszólalnia és nem esett nehezére.

— Minden, amit mondott Lakatos uram, célba talált. Nemcsak én nyertem most egy jó barátot, hanem ön is. Igaza van. Ezekben a napokban nagyon egyedül éreztem magam és engedje elmondanom, hogy milyen kellemesen csalódtam önben. Nem ilyen embernek gondoltam. Egészen másnak.

Mosolyogva válaszolt Lakatos :

— Természetes. Ilyennek engem még nem is látott senki. Én kint a városban vidám vagyok és hangos, szeszélyes és kegyetlenül szatirikus, mint egy népszerű cirkuszi bohóc . . . Valamikor azonban szerettem volna nagy és komoly író lenni s lehettem volna. Mert a lelkem mélyén nekem is ott rejtőzött az ehhez szükséges forrás, a könnyek kiapadhatatlan forrása.

Turcsányi önkénytelenül kérdezte :

— Sohasem próbált valami nagyot és valami szépet csinálni ?

— Mindenem kiégett a harcban. Nem baj. A szépet és nagyot maga fogja megcsinálni. Én már elkéstem. Nekem csak egypár tréfára van még szükségem, hogy vegyék a Tiszát és éhen ne haljak.

— Szeretnék segíteni magán, Lakatos úr.

— Nem fiatal barátom. Ne rajtam akarjon segíteni ! Magán ! Saját magán segitsen! Mert az asszonya forog veszélyben. Ne hagyja magát. Egy asszony, ha szerencsés kézzel ölelte magához az ember, már fél győzelmet jelent az életben. Mert nincs igazuk azoknak, akik lebecsülik az asszony szerepét. Ahhoz, hogy egy hajó elinduljon a vízen, régen vitorla kellett. A férfi életének a hajóján ez a vitorla mindég a szoknya volt. Vigyázzunk. Az asszony a férfi életében mindig szent és mindig missziót teljesít. Ha ezt tudnák az asszonyok, jobban vigyáznának magukra. Mert ha ez a hit, ez az áhitat egy férfi lelkében romba dől, ezt a pusztulást mindég maga az asszonykéz okozta. Ilyen csunyán, ilyen kegyetlenül és ilyen barbár módra rombolni csak az asszonyok tudnak.

Kicsit elhallgatott. Szép, fáradt hangja vergődve röpdösött a szobában s egy percre megpihent a csend karosszékében. Turcsányi ámult lélekkel hallgatta a harcok és szenvedések öreg bölcsét. Olyan húrokat pendített meg benne ez a csodálatos ember, amik már régen érzéketlenül porosodtak ott. Lakatos folytatta.

— Most maga arra gondol, hogy az én lelkemet is összerombolta egy asszonykéz. Hát igen. Rom vagyok. Valamikor régen én is síkra szálltam az asszonyomért. Kihagytam síklani a kezemből. Ezt a könnyelmű pillanatot szenvedtem meg egész életemben. S a tragédia az, hogy ezek fölött a romok fölött egész életembe kacagnom kellett. Kacagj Bajazzó ... Nem baj ... Most itt van maga. Látom büszke, harcba induló lelkét. Maga győzni fog ! Maga nagyszerűen fog verekedni. Mert itt van maga mögött az öreg rom, aminek megvetheti a lábát s ahonnan serkentő, biztató, figyelmeztető szavakat fog hallani. Kedves fiatal barátom ne csüggessze el magát egy modern Bajazzó ostoba vallomása ! Nézzen előre ! A cél az asszony. Az élet ! A diadal ! Én itt vagyok maga mellett és büszkén várom a nagyszerű előretörését, a hangos, vakmerő csatakiáltást ! A jó Isten áldja meg ! Jó éjtszakát !

Csendesen, észrevétlenül ahogy jött, úgy el is tünt. Turcsányi még szóhoz se tudott jutni, már sehol se volt. Itt maradt utána a kacagásba takart könny és a könnybe fojtott nevetés és itt maradt utána a csend, ami fájt és ami olyan volt, mint a legrettenetesebb lárma. Itt maradt utána az üszök !

A színházban Ilonának az egész felvonáson keresztül semmi dolga nem volt a színpadon. Ezt a felvonást könyvet olvasva szokta öltözőjében tölteni. Most is kényelmesen, kellemes érzésekkel fogott hozzá egy jó könyv olvasásához, amikor egy színházi szolga lépett be az öltözőjébe.

— Az igazgató úr hivatja a kisasszonyt.

Ilona kelletlenül fogadta a hírt és kedvetlenül kelt fel a székből, ahol olyan jól befészkelte magát és a direktor szobájába ment. Gyönyörű volt fehér parókás, krinolincs, rokokó jelmezében.

A direktor rendkívül kedvesen fogadta.

— Szervusz kislány. Ülj le. Akarsz cigarettát ? Nem ? Ja igaz ! Te nem dohányzol. Persze snapszot se iszol ugye ? Micsoda nagyszerű lány vagy. Bár az én feleségem lenne ilyen. De ő ellopkodja minden szivaromat és kiissza az összes snapszomat.

Ilona nem akarta megmondani, hogy a szivaroknak legalább a fele a kis hősszerelmesnek kell, dehát mit bánta ő a más baját.

— Azért hivattalak édesem, mert beszélni valóm van veled. Nagyon fontos és nagyon okos beszélni valóm.

Ilona kíváncsi volt. Ha a direktor azt mondta, hogy okos beszélni valója van, azt úgy hallotta, hogy mindég vagy fizetésemelést, vagy egy jó szerepet jelentett.

— Tessék dirikém ! Itt vagyok ! Beszélj !

— Tudod kislány, te már igen kinőttél a második primadonna szerepeiből. Valahogy olyan hirtelen és olyan nagyszerűen indultál neki a növésnek, hogy nem illenek rád a másodrangú szerepek ruhái.

Ilona szívét elöntötte a boldogság.

— Szép is vagy, jó színésznő is vagy. A publikum szeret. Népszerű is vagy. Hát mi a fenét akarsz még? Azt mondd meg, mit akarsz még?

Ilona felkacagott.

— Én igazán nem akarok többet, dirikém.

Az igazgató elkomolyodott.

— Látod. Ez a baj, hogy nem akarsz többet. Mert egy színésznőnél sohase elég az, ha szép, ha jó, ha szeretik és ha népszerű. Akkor még mindig hiányzik valami.

— Ugyan micsoda? — kíváncsiskodott a lány.

A direktor nagyon komolyan és nagyon fontoskodva súgta :

— A barát !

Ilona megdöbbent. Valami rossz érzés fogta el. Sejtett valamit. Érezte, hogy mindezt felsőbb befolyásra mondja a direktor. Ez a megye munkája. Várt.

— Jó barát nélkül sohase egész egy színésznőnek az élete. Mindég suta és mindég könnyen dobálható. Egy színésznőnek a súlyát a barátja adja meg.

Kicsit zavartan krákogott a direktor.

— A barát olyan, mint a rózsának a karó. Csúnya, de szükséges. Mert a legelső szélvihar összetörheti a rózsát. Érted kicsikém?

Ilona elszédült. Nagy, elszomorodott szemével nézte maga előtt ezt az embert, akinek a szája sarkában mindég ott ült a szivar. Nézte szép, szellemes, karakteres arcát, a jószívre mutató duzzadt, előkelő száját és azt hitte, hogy rögtön sírva fakad. Hát ő is? Ő is csak úgy, mint a többi, beállt csatlósnak? Halkan, csendesen megszólalt :

— Akkor én sohase leszek primadonna.

Az igazgató meglepetten nézett rá. Kicsit megsajnálta. Legyintett a kezével.

— Szamár beszéd. A következő operettünk primadonna szerepét neked szántam. Nagyszerű szerep. El kell játszanod.

Ilona felkapta a fejét.

— És a diriné?

Az igazgató halkan maga elé mormogta :

— Öreg már. Én tudom, hogy milyen öreg. Elég volt belőle. Nemcsak a publikumnak, de nekem is. Egyszóval ezt a szerepet te fogod játszani.

Ijedten kérdezte a lány :

— És?

— Mit és? Nincs tovább !

Hitetlenül kérdezte tovább Ilona :

— És a barát?

Hetykén és könnyedén felelt az igazgató, mintha nem is érdekelné a dolog.

— A barát? Hja? Te arra gondolsz? Hát édes fiam, az a barát csinálja meg nálad a maga karrierjét. Én nem állok be kerítőnek. Van rangja, van pénze, csinos is, gavallér is, a többi az ő dolga. Nekem semmi közöm hozzá. Te mindenesetre megkapod a szerepet, el is fogod játszani és én tudom, hogy nagy sikered lesz. Aztán, hogy mit csinálsz a barátoddal, az már a te dolgod. No, szervusz. Hamar adj egy puszit.

Ilona boldogan, ragyogó szemmel ugrott fel és gyorsan egy hangos, csattanós csókot adott a direktor arcára s nem láthatta, hogy annak száját milyen csúnyán húzta félre egy gúnyos, sátáni mosoly.

A harmadik felvonást jókedvűen, lelkesen játszotta végig, nem győzött hajlongani a tomboló, ünneplő publikum előtt.

Otthon, mint rendesen színház után, együtt vacsoráztak ő, Erzsike, Balog és Turcsányi. Csendesek voltak. Ilona nem szólt arról, hogy primadonna szerepet kap és Turcsányi se szólt arról, hogy Lakatos volt nála. Valami csendes, nehéz titok furakodott közéjük. Elgondolkozók voltak és hallgatagok. Nem is vették észre, hogy Erzsike és Balog milyen jól megértik egymást, mennyit tréfálnak, mennyit bolondoznak és egy-egy hosszú pillantásuk melegen akad meg egymáson.

VIII.

Az üszök Turcsányiban taplót fogott. Innen is, onnan is hallotta, hogy a Fiú minden eszközt felhasznál arra, hogy meghódítsa a menyasszonyát. Hallotta, hogy az ő akarata folytán fogja játszani Ilona a következő operettben a főszerepet és fájt neki, hogy mindezt másoktól kell meghallania. Az esti vacsoráknál Ilona soha egy szót se szólt, sem az operettről, sem a Fiúról. Felháborodott lelkében egyre terjedt a tűz.

Redakciói munkáját teljesen elhanyagolta. Semmi kedve se volt a lap tárgyilagos, hivatalos hangjához. Ő kiabálni és ordítani szeretett volna. Nagy szavak és nagy hangok születtek a lelkében és a szemében kiült az elégedetlen, forrongó emberek lobogása.

Rózsika és a fiúk ijedten csináltak meg mindent a lap körül. Szorongva lesték a szerkesztő szavát. Napról-napra várták a kitörést és aggódva rezzentek össze, valahányszor Turcsányi kijött hozzájuk a szobából. Minden munkát lerázott magáról, újabban már vezércikkeket sem írt.

A levéltárban azonban sokat beszélt Pekáry bácsival, a régi korok történetéről és lelkében mindjobban és jobban kialakult egy mult századbeli forró, gárdistaszerelem regénye. Ezekben a lüktető napokban jól esett gondolatban néha az ő szép, lassan érő regényének témájához vissza-visszatérni.

A várost pedig túlfűtötte az izgalom. Nem elég, hogy estéről estére gyönyörködhettek a színpadon a különféle szerelmek nagyszerű történeteiben, a szemük előtt, az életben is tanui lettek egy előttük lejátszódó históriának és izgatottan, idegesen találgatták, hogy mi lesz a vége. Patakzottak a pletykák innen is, onnan is és hallatlanul viharos tóvá folytak össze a kisváros éhes és rosszindulatú társadalmában.

A fiatalság Turcsányi mellett állott. A nagy tömeg, az érdek azonban a Fiú oldala mellé szegődött és nem törődött két szerelmes szív vergődésével.

Nehéz és fojtott volt a levegő.

Lakatos, mintha sűrűbben, kegyetlenebbül és komolyabban támadta volna lapjában a megyét. Sohase mulattak annyit nagyszerű ötletein, mint mostanában és sohase voltak olyan kíváncsiak rapszódikusan megjelenő újságjára, mint most.

A nyári nap pedig, mintha nagy aranyszakajtóból dobálta volna a parazsat a földre, úgy öntötte a meleget a lihegő fákra, a szenvedő fűre. Valahol a rengeteg erdő szűk sarkában, ott rekedt a szél s a mozdulatlan levegő felforrt, hatalmas tömege írtózatos súllyal nyomta két vállra az ájult életet.

(Folytatása következik.) *Büky György.*

Széchenyi és Kossuth vitája. *(Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal.* Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Viszota Gyula. I. rész. [1841—3.] Budapest, 1927. CLXXVIII + 846 l. A M. Történelmi Társulat kiadása.)

Publicisztikai irodalmunk történetében kevés oly érdekes fejezet akad, mint az, amely szabadságharc előtti közéletünk két vezető alakját mutatja be szellemi csatározásuk közben. Széchenyi és Kossuth szembekerülésének politikai indítékai és következményei sokkal ismeretesebbek, hogysem itt részletezni kellene. Az elvi különbség miatt amúgy is éles küzdelembe azonban — úgy látszik — személyes mozzanatok is vegyültek, úgyhogy a támadt szakadék idővel némi egyéni ellenérzés folytán is mélyült. Az így nemcsak történeti, hanem lélektani szempontból is okulást igérő kérdés az anyag terjedelme és szétszórtsága folytán mostanáig csak nehezen volt megközelíthető. Bizonyára ez a magyarázata, hogy a Széchenyi-irodalom e pontra nézve még nélkülözi a részletekre is kiterjeszkedő nagytávlatú összefoglalást.

Ennek lehetőségeit igen elősegíti most az a körülmény, hogy az egész problémát megvilágító írott emlékek első fele már könnyen hozzáférhető abban az ezeregynéhány lapra terjedő műben, melyet a Magyar Történelmi Társulat Magyarország Újabbkori Forrásai című kiadványsorozatának egyik köteteként dr. Viszota Gyula tett közzé és látott el jó tájékoztatóval.

A rendkívül érdekes kiadvány a címben jelzett három év vitaanyagának legnagyobb részét közli, kivéve a *Kelet népé*-t s a vele kapcsolatos iratokat, melyek külön kötetben már előbb jelentek meg. A bevezetés azonban, nagyon helyesen, ezek ismertetését sem mellőzi, úgyhogy a két kötetre tervezett mű a tájékoztató révén teljes képét fogja nyujtani a kérdés történetének.

A már közzétett első kötet «Szöveg»-része az 1841. évi nov. 9-i pestmegyei közgyűlésre vonatkozó cikkekkel kezdődik s a *Garat*-tal, továbbá Széchenyi *Akadémiai beszéd*-ével, meg néhány időszerű hírlapi közleménnyel folytatódik. Az utóbbiak közül különösen heves összetűzésre adott alkalmat Széchenyinek *Wesselényi* és *Kossuth* című, több ízben megismétlődő támadása, mely a végén Kossuthot annyira kihozta sodrából, hogy 1843 febr. 19-én igen keményen utasította vissza ellenfele szemrehányásait. Széchenyinek — naplójegyzetei szerint — akkor valaki azt ajánlotta, hogy az nap ne olvassa el a Pesti Hirlapot. («Er ist so grob, so persönlich.») Az ugyancsak Széchenyitől származó *Adó* felírású cikksorozattal végződő Szöveg-részt — a nem kevésbbé lenyügöző — «Függelék» zárja be, melyben a vita főszereplőitől eredő vagy őket illető levelek s egyéb jellemző iratok olvashatók. Közülök főleg Kossuthnak 1883-ból való visszaemlékezései, meg Széchenyinek Kossuthra és írói harcára vonatkozó naplójegyzetei kötik le az érdeklődést.

Ezek az egymást rövid időszakokban követő tömör följegyzések szubjektív közvetlenséggel tárják fel írójuk véleményét ellenfeléről. Mindjárt az első (1836 május 28) elárulja, hogy Széchenyi kezdettől fogva aggódva nézte Kossuth szereplését s tervei és alkotásai szempontjából veszedelmesnek látta közéleti tevékenységét. Ez az őszinte aggodalma még arra a társadalmi érintkezésben szokatlan lépésre is képessé tette, hogy Kossuthot lebeszélje a tőle alapított Nemzeti Kaszinóba való belépésről. Az említetthez hasonló személyes élű, többnyire németnyelvű széljegyzettel kíséri még a naplóíró azt a hírt is, hogy Fáy levelezőtagnak ajánlotta Kossuthot az Akadémiába; továbbá Metternich intelmét, mely szerint Magyarországon nem tanácsos fáklyával járkálni. «Igen — teszi hozzá Széchenyi — igen. Nem kell megengedni, hogy Kossuth hírlapot szerkesszen.»

Mindezeket a többé-kevésbbé fontos följegyzéseket s az egész publicisztikai vitaanyagot megfelelő kortörténeti megalapozással részletesen ismer-

teti a «szöveg»-et megelőző «bevezetés», amelynek végén «Megállapítások» címen nagy tárgyilagossággal állapítja meg a szerző az egész vitából levonható tanulságokat. A rövid összefoglalás igen világosan mutat rá Széchenyi, Wesselényi és Kossuth politikai álláspontjának egymáshoz való viszonyára. E szerint mindhárom politikus a magyarság boldogulásáért harcolt; politikájuk lényegileg abban különbözik egymástól, hogy Széchenyi figyelembe vette az Ausztriával való kapcsolatot, Wesselényi és Kossuth pedig nem. Azt is jól látja a bevezetés írója, hogy a vitatkozók támadó erélye egyre fokozódott. Széchenyi a Kelet népé-ben ellenfelének főleg modorát kifogásolja, Akadémiai beszéd-ében nemzetiségi felfogását teszi szóvá, hírlapi cikkeiben pedig egész politikai és publicisztikai tevékenységét.

De Kossuth védekezésében is megállapítható a lendület erősödése. Mikor észreveszi, hogy udvarias elhárító mozdulatai hatástalanok maradnak, ő is kíméletlenebb lesz.

Végeredményben kétségtelen, hogy «a magyarságnak senki sem hirdette határozottabban az önmegismerés szükségét Széchenyinél». Az efféle tanácsot azonban — igaza van a könyv sajtó alá rendezőjének — soha nem szeretik, de különösen a lendület és szenvedély korszakában hagyják figyelmen kívül. Innen van, hogy Széchenyi sem talált megértésre.

A kritikai megfontolással közölt szöveg rengeteg jegyzetéből kitűnik, hogy a kötet sajtó alá rendezése nagy körültekintéssel történt s ahol ennek dacára valami sajtóhiba esett vagy egyéb hiány mutatkozott, ezeket a tartalommutató előtti «Hibák és pótlások» felírású jegyzék mind kiigazítja. Végül, hogy a kutatók minél könnyebben találhassanak meg minden fontosabb vonatkozást, arról a kiadvány végére helyezett harminc lapra terjedő részletes név- és tárgymutató gondoskodik.

Mindezekből látható, hogy a szóbanforgó kötet révén a Széchenyi-irodalom egy, a művelt olvasókra és tudós érdeklődőkre nézve egyaránt igen becses művel gazdagodott.

Baros Gyula.

Pakots József: Az ember, aki útvesztőbe jutott. Athenaeum. — Szaniszló egyetemi tanár tengerparti tüdőbeteg-szanatóriumába kerül halálos kórral Romhai György, a Károlyi-forradalom egyik főszereplője. Kiábrándult forradalomból, életből, mindenből. A professzor felesége szerelmes lesz belé, de fél ettől az érzéstől. Romhaiban, aki eddig nem törődött a nőkkel, rendkívüli szenvedély gyullad fel az asszony iránt. De Lujza nem lehet az övé. Romhai öngyilkos lesz. A professzor mindent ért és mint természetes dolgot, mindent megbocsát. A tárgygondolat igen sikerült: a tragikus témában sok lehetőség van a művész számára. A szenvedélyek koncentráltfigyelmű elemzőjét különösen érdekelheti az a nyugtalan és végzetes szerelem, a közeli halál és a titkos bűn kettős árnyékában: sok élet és érzésproblémát fejthet ki egyszerű, de nagy érzés-feszültségű tárgyából. A cselekvény puritán szerkezetét nem szabad fölösleges epizódokkal díszítgetni, a két főalak közel-perspektiváját mellléklényekkel bántani, a szenvedélyt állati mechanizmussá sülyeszteni, a halál gyötrő érzését langyossá átlirizálni: ez a téma ezekkel a törvényekkel született, ezeket állítja az író elé. Kár, hogy Pakots regénye inkább a kitünő lehetőségek, mint a biztos megoldások könyve. A hősnő a legsikerültebb. Igaz, hogy inkább a «tépelődő másodszerelem» típusa, az a nő, aki az első szerelem öntudatlan mámorából fölébredve éretten és tudatosan akar szerelmet választani magának — tehát már ismert típus, akinek vonásai nem igen változtak Pakots kezében. A professzor nem elégít ki teljesen. Fölényeskedése nem kelti a komoly férfi benyomását, elmélkedései a «nagy professzor»-hoz képest úgy gondolatban, mint fogalmazásban, bágyadtak. Annyira, hogy a szerző kénytelen beláttatni a doktorral, hogy «a minap is, amikor Lujzával az egyéniségről tartott gyermekes előadást, érezte, hogy rossz vágányra siklott.» Egyáltalában kár, hogy a szereplők gyakran szeretnek bölcselkedni. A könyv valóban a szenvedély regénye lehetne: szinte fullasztóvá lehetne fűteni a légkört. Helyette sok elmélkedést kapunk, amelynek eszmei nívója nem mindig feledteti a hiányt. A szereplők fejtegetnek, elemeznek, olyan kérdéseket vetnek fel magukkal szemben, amilyeneket az írónak kellett meghányniavetnie, mikor ehhez a lélektani témához fordult. Főleg Romhait nem tudja Pakots eléggé kiemelni a Krisztus-szakállú sztereotip forradalmár típusszintjéről a plasztikus egyéniség művé-

szibb fokára. Sem blazirtsága, sem szenvedélye nem tudja eléggé megközelíteni a tárgyban rejlő, sejthető, hogy úgy mondjuk, ideális formákat. Nem volt a legszerencsésebb gondolat sok epizódalakot felvenni és ha már mellettük döntött a szerző, azokat a főtörténettel összefüggésbe nem hozni. Az olasz ujságíró sokat beszél és erkölcsi felháborodását nagyon is erkölcstelenül elégíti ki. A francia tanár félig karrikatura, félig lélektani melléfogás. A svájci lány züllöttsége brutálisan hat: mintha a Bródy-dogma visszhangját hallanók. A cselekvény-vezetésben van drámaiság. Az útvesztőbe jutott szerelem nyugtalan rajzában szerzőt gyakran segíti stílusa, bár föl-fölmerül a napilap-irodalom rutinjának veszedelme. *Szentkúthy Miklós.*

Paléologue Maurice: Cavour a nagy reálista. *Ford: Ignotus és Szini Gyula.* Bpest, Genius. Az életrajz átmenet a történelemből a regénybe. Nemcsak azért, mert írója kénytelen sokkal több gondot fordítani a magánélet apróságaira, mint egyéb történeti műfajokban, hanem azért is, mert az egy személlyel való hosszas foglalkozás elfogulttá teszi az írót hősével szemben s ez a szubjektivitás nem történetírói érdem.

Irónk, Paléologue Maurice francia diplomata. Nem hivatásos történetíró, hanem amateur. Munkájának értékéből ez semmit sem von le: a hivatásos történetkutatók közt épúgy akad kontár, mint a nem hivatásosak közt sarlatán, viszont jeles műkedvelőktől gyakran tanulhatnak szakbeli tudósok a tudományok összes ágaiban. Történeti munkánál az író személyi viszonyai különösen fontosak, amint Paléologue könyvéből láthatjuk. Ő Cavournak francia rokonságát emeli ki és teljesen elhallgatja azt, hogy Cavour családja német eredetű, amire pl. Houston Stewart Chamberlain igen büszke lett volna. Mint francia ember, dehogy hallgatná el Cavour szerelmeinek történetét, sőt megszerzi a többi szereplők eseteivel. Hőseit francia történeti személyekhez hasonlítja s ezzel pl. a magyar olvasónak nehézségeket okoz. Az csak természetes, hogy szó sem esik a könyvben Cavournak Széchenyire és Kossuthra emlékeztető vonásairól, pedig a selyemhernyótenyésztésről írt munkája minden magyarnak eszébe fogja juttatni Széchenyi tanulmányát a «lovakrul»; vasúttervei Széchenyin kívül Kossuthra is fognak emlékeztetni. Szenvedélyessége teljesen Kossuthé, csakhogy természetesen kedvezőbb körülmények közt, mert Cavour háta mögött a magyarnál háromszorosan számosabb olasz népen kívül az önálló Piemont szervezettsége és hatalmas külső szövetséges állott.

A diplomatát elsősorban az udvarok intrikái érdeklik, és a háborúk; a belső fejlődés rajza háttérbe szorul. Műve így «könnyebbé» válik, de ez nem az érdekesség rovására megy. A francia diplomata igyekszik csekély fontosságúnak föltüntetni az olasz kérdésnek a párisi kongresszuson történt szóbahozatalát. «Egyenes eredmény dolgában az 1856 április 8-i viharos ülés jelentősége kevésre csökken. Először történt, hogy Olaszország szenvedései megbeszéltettek egy európai kongresszuson s ennek egy, bár színtelen jegyzőkönyvben nyoma is maradt. Ennyi az egész.» Egy vérbeli történetíró, Oncken Vilmos, ugyanerről az eseményről Cavournak erről tett nyilatkozatával kapcsolatban így írt évtizedekkel a Páris környéki békekötések előtt: «*Cavour paizsemelését földrengés követte a lelkekben.* A sajtó hadjáratot indított, melyben Ausztria tapasztalta, hogy mi *a tarthatatlan viszonyok átka: a megtámadhatatlanságig védhetik kétségtelen érvényű szerződések és törvények, védheti őket a legfölényesebb állami és fegyveres hatalom, egyet mégsem bírnak ki: nyilvános leírását azoknak a tényeknek, melyek elárulják szellemüket és jellemzik lényegüket.*»

Paléologue fölfogása ránk nézve sokszor fájdalmas, de el kell ismernünk, hogy munkája élvezetes és hasznos olvasmány. Megismerjük belőle Cavourt, a gyermeket, a katonát, az önérzetes liberálist, aki lemond katonai előhaladásáról és inkább mezőgazdaságra adja fejét, de elveiből nem enged. Megismerkedünk III. Napoleon olasz politikájának bizonytalanságával, melyet olyan merészen tudott Olaszország javára fordítani Cavour. És látjuk a tragikus bukást: a hős azért bukik el, mert túlságosan szerette hazáját. Hazaárulással, Nizza és Savoya eladásával vádolja Cavourt, az olasz egység atyját a legnépszerűbb szabadságharcos: Garibaldi. Ez a súlyos támadás dönti sírba Cavourt, aki második Mózesként már nem érhette meg a Kánaánnak, az Itália unitának teljes meghódítását.

A fordítók közül Szini Gyula laikusnál érthető hibát nem tekintve becsületes

munkát végzett. A másik fordítónak, Ignotusnak furcsa utószavával külön kell foglalkoznunk. «Cavour minden bizonnyal... a polgári vezénylet legnagyobb mestere, ki minden Periklesznek, Napoleonoknak s Bismarckoknak fölébe emelte a maga nevét, már csak azzal a mondásával s eszerint való gyakorlatával is, hogy: kivételes eszközökkel minden szamár el tud kormányozni.» Súlyosbítja nyilatkozatát Ignotus három ponttal, így: ... Már most lássuk Cavour gyakorlatát Paléologue leírása szerint: «A régi királyságnak ez a minisztere összeesküszik az Isten kegyelméből való királyok ellen, hogy fölkeléseket, lázadásokat, fegyveres támadásokat, pártütéseket, zavarokat keltsen országaikban». (159. l.) A villafrancai fegyverszünet után ilyen «nem kivételes» (?) párbeszédet folytat királyával Cavour:

— «Akkor, felséges uram, mondjon le!

— Hallgasson! Ne felejtse el, hogy én vagyok a király!

— Nem, az igazi király ebben a percben én vagyok!»

Garibaldi népszerűségétől fél, meg akarja őt előzni Nápoly meghódításában, evégből «kölcsönveszi a forradalmak minden eszközét: az erőszakot, a cselt, a hitszegést, a szédelgést, a csábítást, a csalást. Nincs többé semmi skrupulusa, nem szégyel többé semmit.»

Mindezeket Paléologue írja, aki Ignotus szerint «a történetíró átlátásával az író alakító-, a költő beleélőképességével a szakbeliséget egyesíti». Ha valaki azt találná mondani, hogy hiszen forradalom, összeesküvés stb. mind nem «kivételes eszköz», még arra az esetre is gondoskodott Paléologue, hogy fordítója utószavát megcáfolja. Idézi Cavournak egy másik mondatát: «*Bölcs ember sohasem fogja elítélni azt, aki kénytelen volt rendkívüli eszközökhöz és cselekedetekhez nyúlni hazája magasabbrendű érdekében*». De ez már a munka 242. lapján olvasható, Ignotus pedig csak a 81-ig jutott el a fordításban, tovább Szini Gyula folytatta.

Van Ignotus utószavában egyéb csodabogár is elég. Az nála természetes, hogy az idegen nevek helyesírásában nem az iskolában és közéletben végre egységesen elfogadott akadémiai szabályokat követi, ő maga talál ki szabályokat, ezek szerencsére meglehetősen egyeznek az akadémiaiakkal. Saját szabályainak megerősítését nem efféle ósdi «tekintélyekkel» támogatja, nem is holmi barbár magyar fordítók, pl. Kazinczy, Babits, Kosztolányi stb. példájával igazolja, hanem azzal, hogy a művelt franciák és olaszok: Cavour és Paléologue is így tettek volna.

A szabályok mondom jók, de követésüket nem látom. Nem számítom a sajtóhibának tekinthető hibákat: Thonvenel-t, Bonnechore-t, Korent-et szedtek Thouvenel, Bonnechose és Rouen helyett, de a fordító hibájából szerepel Doire folyó (a középiskolások előtt is jól ismert Dora helyett) és Essellon (Esseillon helyett), Alpesek (Alpok helyett).

Mulatságosak műfordításai: «Az öreg Domrémont grófnő, *a tábornok özvegye, aki a Konstantin résnél esett el*». Napoleon azt szeretné, hogy a pápa legyen majd keresztapja «a kis trónörökösnek, *akit a császár váróban van*». A császárnak fáj a francia politikán fordítnia a nagy cél kedvéért, «mely szerencséjét *van csakhamar megkoronázandó*».

Szerencse, hogy ennek a szerencsétlen fordításnak a mű kisebbik része esett áldozatul.

Török Pál.

ZICHY MIHÁLY LEVELEIBŐL.

ZICHY MIHÁLY levélírói készsége közismert. Talán Kazinczy óta nem volt ilyen lelkes munkása a levélirodalomnak. Rengeteg mondanivalójában a lelke szólal meg. Kitünő stílusérzéke, szókimondó egyénisége erre predesztinálják szinte. És valóban elemében van, ha levelet ír — pedig tudjuk, hogy más az ő eleme — hanem, amikor ott messze a hazától, a hideg, testvértől, rokontól magányos pompás külsőségekben gazdag, de belső lelki melegtől annyira lázári világban igaz honszeretettől fűtött énje megszólal, olyan varázst kap, mely mind az utolsó időkig, biblikus korának ernyedő napjaiban is megifjítja és csodálatosan frissé teszi. Tagadhatatlan, ebben része van annak is, hogy testestől-lelkestől művész. Épen annyira a szív, mint amennyire az ész embere. Sokat érez és sok mondanivalója van. Mindenki iránt udvarias világfi, europaer (ebben szakít nemzeti sajátságunkkal), válasz nélkül nem hagy levelet. Igy aztán hihetetlen nagy száma van a tőle származott leveleknek.

És ő maga csodálatos érzékkel bír a levelek iránt — nemcsak súlyt helyez a levélírásra, de gondos a hozzá intézett levelekkel szemben is.

Szentpétervárott, lakásában egy levéltár-szekrény állott, abban nyalábokban — fasciculus — feküdtek a levelek ábécé rendbe szedve, úgyhogy minden percben kéznél volt a levél, amelyre épen szüksége volt. Ha a művészet és rendetlenség egy anyaméhből született, akkor Zichy Mihály nem volt művész. Inkább úgy mondjuk, hogy akkora művész volt valójában, hogy reá az általános vonások nem voltak érvényesek.

Rendkívüli értékű levelezése végrendelete értelmében pétervári pompás lakásának teljes berendezésével, vázlatkönyveivel, félig kész és befejezett műveivel egyetemben tanítványa, majd háztartása vezetője, gondozója s ápolója Gusewa Anna kisasszony tulajdonába ment át.

Mi egy időben a kellő úton lépéseket tettünk, hogy a magyar művészi és társadalmi viszonyokra oly jellemző és becses magyarországi levelezést valamely hazai gyüjtemény számára megszerezzük. Igyekezetünk azonban hiábavaló volt. Gusewa kisasszony részben kegyeletből, részben pedig mivel még akkor nem tudta, mitévő legyen a hagyaték eme részével, az informativ jellegű kérdésre nem-mel válaszolt, így hát az egész anyag Pétervárott maradt.

Most — úgy halljuk — a hihetetlen egyenlőtlenül külsőségekre dolgozó szovjet a mester hagyatékát egybegyüjtve — Zichy-múzeumot állított fel s a levelezést — állítólag — ide szállították át.

Az alább közölt levelek egyikében azt írja, hogy *életművét*, a császári ház kiomikáját, a közönség csak akkor látja meg, ha előbb a cári palotát könyvtárával légbe röpítik. Amikor ezt a mondatot leírta, ki sejthette volna, hogy a jövendő mit rejt méhében? Nem a cári palotát röpítették légbe, de az egész cárizmust, az egész fehér Oroszországot, a fehérből vörös lett . . . Az akkor hihetetlennek gondolt, íme ma valóra vált s a légberepítés után — az orosz közönség, akinek ott kedve van az ilyes időtöltésre — nézegetheti a kiomikát.

A lehetetlen lehetőre vált, ó, mennyire lehető az, hogy az a Zichy-múzeum sem lesz a vörös őrület tüntető külsősége, hanem az egész világ számára egyformán hozzáférhető gyüjtemény, melyet a régi orosz társadalmi rend, a vörös tébolyalkotások egészséges megújításával fog biztonságba helyezni s akkor a megértés talán hozzájuttatja Magyarországot a Zichy-kéziratok ránk vonatkozó részéhez.

* * *

E sorok írója atyafiságos viszonyban állott a mesterrel.

Családomnak a Bonyhádi Perczelekkel való rokoni kapcsolata révén bizonyos távoli rokonságba jutottam vele, ami azt következményezte, hogy 1900-ban levéllel kerestem fel s azóta haláláig tartó levelezés és igen érdekes viszony állott fenn köztünk.

Erős magyarsága abban is jelentkezett, amit Arany *A fülemüléb*en úgy mond : a rokonság csupa jóság. Nagy érzéke volt a rokoni fogalom iránt s mint ahogy természetszerűleg szerette a vendéget, úgy szerette a rokonát is. Hogy néhanapján — amit bizonyos, ma már egy nagy nemzeti közgyüjteményünkben elhelyezett leveleire vonatkozólag kénytelen vagyok itt szóvá tenni — erősebben kitört családja egyes tagjai iránt, ez korlátokat nem ismerő, nagyszerű művészi egyéniségéből következik. De e kitörések igen rövid időre töltötték el érzésvilágát. Gyakran voltak — különösen anyagi jellegű — differenciák közte és családja között, de ezek igen rövid ideig tartók voltak.

Nagy vagyonú, előkelő úri család sarja volt, aki úgy hagyta el a zalai otthont, hogy búcsút csak a kapufélfától, no meg a kedvenc vizslájától vett. Belevetette magát a nagy világba — boldogulásának biztos tudatával, de pénz nélkül. Ez a nincstelen állapot aztán sokáig kíséri fényes pályáján, hiszen, mint a cár udvari festőjének is aránylag igen csekély fizetése volt, csak a rendkívüli értékű ajándékok, amiket pénzzé tenni egy udvari levegőben élő grandseigneurnek bajos volt, tették a jövedelmet naggyá.

Emlékezem arra, hogy egy alkalommal, midőn Bécsen át a Rivierára utazott Feledy Tivadar festő feleségét — az ő Zsófia leányát — oda kérte, hogy ott találkozzanak. Ez alkalommal egy jókora ládát adott át neki, ami rengetegül nehéz volt.

— Ezt a ládát vidd magaddal — mondta. — Nekem nagyon az utamban van . . .

— Mi van benne?

— Mindenféle ócska pénzek.

Otthon megnéztük ; hát igen, mindenféle ócska japán, kínai, perzsa, orosz aranypénz volt benne. Isten a megmondhatója, hogy mennyi.

A lánya aztán írt neki :

Mit csináljak ezzel a kinccsel? Még majd megtudja valami csirkefogó és megöl érte . . .

De a mester erre sem felelt, az útjában volt láda kérdését már elintézte, azt a rablógyilkos csirkefogót pedig nem tartotta komoly dolognak . . .

Anyagi kérdésekben sokszor volt fennakadás nála, de azért — mindég adott. Pénzt — nem, de nem kopogtatott ajtaján senki — hiába. Mindjárt igent mondott, azonnal igért egy képet, ami egy-kettőre készen volt. De olyanok is kaptak tőle, akik nem kértek. Igy kapott a budapesti ágostai evangélikus egyház és a debreceni evangélikus-református egyház egy-egy hatalmas rajzot. S ha barátai vagy tisztelői kértek egy kis vázlatot, azt mindig hamarosan megkapták.

Kedves kedélyességének emléke az a kis rajz, mely az Ernst-múzeum ezévi Zichy Mihály emlékkiállítás 62. sorszám alatt kiállított s itt «Tessék!»-nek nevezett kép. A mester Zsófia leánya, Feledy Flesch Tivadarné, egy levelében azt írta atyjának, hogy kis Mária leánya nagyon elégedetlen a nagypapával, mert az még nem küldött neki képet. A jó nagypapa legközelebbi levelében már kérdést intéz kis unokájához, hogy mi legyen azon a képen? Mária óhaja: cirkuszi jelenet, amikor a pojáca abroncson ugrik át. Ez lett a kép — a nagypapa azzal küldi meg, hogy: «Tessék!»...

Aki szívesen rajzol mindenkinek, az szívesen is felel a levelére; innen van aztán, hogy Zichy Mihálytól óriás számú levél maradt.

E levelek mind jellegzetesek és értékesek. Intimusaihoz írt leveleiben rendkívül sok az a közlés, mely a művészettörténet, a pszichológia keretébe tartozik s a kevésbbé jelentős leveleiben nem egyszer fordulnak elő olyan részletek, amelyek bizonyos tekintetekből maradandók.

Úgy halljuk, hogy e leveleket összegyüjtik és kiadják. Ez nagy munka lesz, de hálás munka.

* * *

Én 1900 tavaszán kerestem fel levéllel. Bizonyos kiadásról vetettem fel előtte egy gondolatot. A Miethke-féle Album, melyet magyarul Szana Tamás bevezetőjével az Athenaeum adott ki, hiányos volt és egyáltalán nem adott képet a mester munkásságáról. Ekkor néhányan egy ilyen célzatú album kiadásáról folytatván eszmecserét, hozzá fordultam, miként lehetne ezt világra deríteni?

Készségesen adott választ, ha nem is sok reménnyel kecsegtetve bennünket a lehetőségek szempontjából. Elég sokszor szenvedett már hajótörést ilyen szép szándékokkal s most sem remélt az ügytől semmit.

Válasza különben szóról-szóra ez volt:

Sz. Pétervár 2. Julius 1900.

Kedves öcsém!

Fogjunk kezet és kössük meg a barátságos frigyet azon régi jó emlékek fölött, melyeket leveledben előidéztél. Ezek engemet 25 évekre vissza vezetnek, mikor Párisban rue de Renne Nagyapád házában és családjában a legszívélyesebb, legmagyarosabb vendégszeretetet élveztem. A sors arra a kemény próbára tett engemet, hogy jó barátaimat túl éljem. Már-már úgy állok, mint az utolsó Mohi-kán. Ezen elszigeteltségben igen jól esik, ha elhúnyt barátaim nemzedékénél a régi barátságok nyomára találok.

8. Julius.

E félbeszakításnak az oka a perzsa Schach ő Felségének tiszteletére adott ünnepélyek hála Istennek már vége felé járó sora.

Zsófia leányom igazat mondott avval, hogyha már rá szántam magamat arra, hogy számot adjak, vagy inkább bemutassam az ez iránt igen keveset érdeklődő közönségnek az én művészi tevékenységemet, az a lehető legnagyobb teljességgel történjék, nem pedig úgy megherélve (pardon du mot!), mint az a Miethke-féle kiadás.

Szégyenlve vallom be ezen hiúságomat. De a tapasztalt fiasco egyrészt, másrészt pedig Miethke habozásai elijesztettek. A kiadást mi halb part kosten — halb part Gewinn bocsátottuk ki. E mai napig nézhetek az e célra haszontalanul kiadott pénzem után. Én személyesen

ezentúl illyen veszteséges ügybe nem vegyülök. Ez nem művésznek való és illő dolog.

Művészi ügyeim kezelését én vőm, Flesch Tivadar halála után Miklós fiamra bíztam. A szegény gyerek valószínűleg megunta ezen háladatlan foglalatosságot. — Én örömmel beleegyeznék abba, hogy az Athenaeum társulat egy complet kiadást rendezzen és még jobban örülnék, ha ez a Te közreműködéseddel létesülne. Akár mi legyen, én Tégedet csakis Miklós fiamhoz utasíthatlak. A Zalán heverő fényképi üvegek nagyobb része alig használható. A legteljesebb gyüjtemény az én munkáim után készített fényképi másolatokból egy nagy Albumban van, melyet szinte Miethke használatára leküldöttem választás végett. Ez az Album jelenleg hol van, azt nem tudom. Ezt az Albumot én már több évek előtt Mária leányomnak ajándékoztam. A Miethke-kiadás után ezt neki kézbesíteni kellett volna.

Itt Péterváron is vannak körülbelül *hatvan* darab negatívok. Ösmert és nem ösmert sujetokról. Ezeknek kiaknázását *Oroszországban* én az én tanítványomnak, Guszewa kisasszonynak ajándékoztam. Mutatónak az egész csomagot (értem a lenyomatokat) leküldhetném. Esetleg evvel a kisasszonnyal az átengedés végett az Athenaeum társulat értekezhetne.

Vannak még: *27 darab* eredeti rajzaim a «párduc bőr» című gruzin eposhoz. Ezeknek zincographikus kiadása, gruzin szöveggel a Kaukazusban igen elterjedt. Úgy vélem, hogy a Gruzin jó barátaim szívesen beleegyeznének, hogy Rusztavelli költőjük remek műve Európában is ösmeretes legyen. Ezen eposnak van egy orosz fordítása.

12 darab «Etudes de femmes».

Ezeknek néhányát Miethke a Zichy-Albumban közölte. A 300 darabból álló kiadás teljesen el van adva, csak az én kezemben maradtak körülbelül 20 darab példányok.

Vannak még *106 darab* erotikák, mellyeket a legkomolyabb figyelemmel folytatok és «etudes psychologiques sur la bête humaine» cím alatt majd halálom után kiadhatnak. Addig talán a színlelt szemérmetesség és úgynevezett erkölcsiség eltüntek. Azon hézag, mely eddig a lángoló szerelem vonzalmát és a terhes asszonyt, az anyát a köztiszteletben elválasztja, azaz a c—s is teljes szépségében és nemességében el lesz ösmerve.

Van még egy roppant nagy vállalatom, ez az én kedvenc orosz költőm, Lermontow regénye «Mary hercegnő» az e regényhez nagyobb részt már kész illusztrátiók száma a *200-at felül* mulja.

Elfoglaltságom miatt félbe kellett szakítanom egy terjedelmes «Faust» illustratiót. Eddig *21 lapok* készültek el, de Margit még nem szerepel a rajzokban. Szóról-szóra, lépésről-lépésre követtem Goethe költeményét. A rajzok tulajdonosa folytonosan kéri tőlem a folytatást. De erre igen kevés a kilátás, mert az én Felséges Uram követelései is napról-napra szaporodnak. A császári ház kiomikája, melyben a rajzok száma az ezrekbe megy, az én valóságos életművem — 47 évi munkám! — No de ezt, ha csak a cári palotát, könyvtárával a légbe nem röpíttik a közönség látni nem fogja. Majd száz évek után a búvárok fürkészhetnek benne, hogy azon félszázad évek történetéhez hiteles adatokat találjanak.

Ezt a hosszú epistolát kedves Öcsém csak azért írtam, hogy igazol-

jam azon állításomat: «a Miethke-Album csak megherélve mutatott be a közönségnek».

Ami a Skót vadászatot illeti — a szöveget németül írtam és elküldöttem a Walesi hercegnek. — Olga leányom egy szép broche-ot is kapott ajándékul a leírási fáradságért a hercegtől. Antal bátyám a cikket magyarra fordította és a «Vadász és Versenylap»-ban közölte is. Az illusztrációk közzétételére a walesi herceg határozott engedélyét kell kikérni. Ő Fensége ezt nagyúri szeszélyből komolyan megtiltotta és azzal fenyegetett, hogy *az én rajzaimat elégeti*, ha ezek másolatban megjelennének.

A herceg engedélyét ki lehet talán kérni, ha az ő intim emberéhez fordultok:

S. Exc. le Général Arthur Ellis, Écuyer de S. A. Royale le Pce de Galles London, Marlborough house.

Ha, amint reménylem, vagy személyesen felkeresed, vagy levelezésbe lépsz Miklós fiammal tőle még sok mindenfélét megtudhatsz, ami ezen úgy is hosszú és zavaros levelemet még hosszabbítaná.

Mára elég!

Nyujtott kézszorítással híved Zichy Mihály.

Magyarázat — úgy hisszük — nem kell e levélhez.

Aki Zichy munkásságát figyelmére méltatta, e levél minden adatáról tud. A Rusztavelli *Párducbőrös lovagj*át, Lermontow *Mary hercegnő*jét, a *Liebe* címen megjelent kalózkiadást mindenki ismeri és sokan ismerhetik *Faust* illusztrációit is, amelyekből húsz lap fényképi másolata birtokomban van s azokból tizenkettő annakidején meg is jelent.

A skót vadászati képek — ismeretlenek, de ezekkel egyszerre készült az a három rajz, mely az elejtett szarvas megtalálását és a hegyről való leszállítását örökíti meg s amelyek a Miethke-Athenaeum-Albumban is láthatók (34—36 l.).

E levélre adott válaszomat levélváltás követte. Az érdekes levelek egyikét-másikát, ha nem is teljes szövegében, hadd ismertessük itt:

1901 december 3-án Szentpétervárott beléfog a levélírásba, de a levél keltezésénél és a «*Kedves Öcsém!*» megszólításnál tovább nem juthat. «*Elfoglaltságom olly iszonyúan szaporodott, hogy alig maradnak néhány percek a levélírásra*» — írja aztán, hogy 12-én folytatja a megkezdett missiliot.

Ez a levél munkáiról tartalmaz néhány közlést. Irja, hogy «a művészeknél szokásos *fond de boutique*» nála nem létezik, a jó és a közönség gusztusának megfelelő képeit szerencsésen eladta s most bánja csak igazán, hogy akkor nem fényképeztette le azokat, mert a képből most semmije sincs, hiszen skizzeket sem szokott csinálni s a tulajdonosaiktól már nem tudja újra megkapni műveit.

Ebben a levélben *A párducbőr* illusztrációiról is emlékezik, de úgy sejti, hogy e huszonhat darab kép a «*mi hazai közönségünket keveset érdekelhetik*». A képek különben pétervári lakásának falait díszítik s «*berendezésének harmóniáját*» rontaná el, ha azokat megbolygatná.

Zár alatt pedig — folytatja — az erotikák tetemes gyüjteményét őrzöm. 120 lapok! — de ezeknek méltányolására a jelenlegi emberiség még nem elég érett.

Tudjuk, hogy ezekből egy sorozat megjelent — itt Budapesten. Egy egészen elhibázott prospektust küldött szét egy társaság, mellékelvén hozzá két rajzot heliogravirceben; a felhívás kezébe kerülvén egy szenzációéhes riporternek, arról fulminans cikket írt egy krajcáros lapba s akkor a kiadás elmaradt.

Rövid idő multán mégis csak megjelent, de nem a felhívásban tervezett formában és tökéletességben.

Ma a kiadmány elég ritka az amateurök — ritkábban a művészetkedvelők — keresik és nagyon megfizetik.

A Guszewa kisasszonynál levő képek albumba való gyüjtése 1901 tavaszán ismét szóba került közöttünk. Akkortájt a mestert meglátogatta néhai Fischer Jenő s vele is tárgyalt, de e tárgyalások folytán a terv rossz vágányra futott. Fischer «*jóakaratú, de nagyon vérmes reményű* volt s bizonyos összegeknek eleve való beküldését is igérte, amit a kisasszony nem kapván meg, félt a kilátástalan költségektől, kedvét, hitét veszté és azóta «*határozottan vonakodik az egész gyüjteményt zur gefälligen Ansicht elküldeni*».

Igy lett semmivé az új *Zichy-Album* terve.

E Szentpétervárott 21 Márczius 1901. keltezett levélben meglehetős keserűséggel szól nagyobb festményeinek sorsáról. Ekkortájt volt a Nemzeti Szalonban első önálló Zichy-kiállítása s ekkor folytak a tárgyalások abban az irányban, hogy az állam megveszi azokat. Elég hosszú huza-vona előzte meg a vásárt. Kammerer Ernő a Szépművészeti Múzeum igazgatója, eleve látta, hogy e képek egyikének-másikának megvétele ellen bizonyos irányból felszólalások fognak következni, ami valóban nem is maradt el. Kammerernek utóbb egy interpelláció alkalmából a Házban védelmeznie kelletett a vásárlást.

E huzavonára tér ki a levélben Zichy:

> Az én nagyobb vásznaim eladása ügyében is egy igen érzékeny fordulatot veszek észre. Az én művészi hiúságom nem oly nagy, hogy engemet valami nem nobilis vagy nem lojális lépésekre csábíthatna. Ha az ügy nem megy símán, akkor nem kell kierőszakolni és a kísérleteket erre meg kell szüntetni.
>
> [Bizonyos dolog] megrongálta az én családom financiális állását, de azért még nem vagyunk koldusok és jó hírnevemet nem fogom kockáztatni. Ezeknek a képeknek tagadhatatlan kritikája be van bizonyítva avval, hogy vevőre nem találván, a nyakamon maradtak. Vox populi!
>
> — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
>
> Az egyedüli megengedhető reclame az én részemről csak az lehet, hogy mentül hamarább elpatkoljak. Az ez után bekövetkező boncolásnál talán ráakadnak némi elismerhető részletekre.

E levéllel egyidejüleg a mester egy viaszos vászonba fűzött füzetet küldött nekem.

A kis negyedrétű füzet címe:

A pétervári hajtóvadászatok élvezetei és nyomorúságai.

Ebből a címből aztán irónnal történt kijavítás után ez lesz:

Egy pétervári hajtóvadászat élvezetei és nyomorúságai.

E cím felett ugyancsak irónnal:

(Sonntag's Jäger.)

A 101 oldalán beírt szöveg első fejezete (I.) 12 oldalon tentával, a többin ismét irónnal van írva s oly sűrűen, tömötten, hogy az egyes fejezeteket jelző római számok a sorokba vannak beírva. Látszik, hogy hevenyészve írta. — A 101 oldal legfelső sora a szöveg vége — s azt ott névaláírásával látta el.

Ez az érdekes és kedves vadászleírás nem ismeretlen a magyar közönség sportkedvelő része előtt. Évtizedek előtt egy előkelő sportlapunk, ha nem is teljes egészében, de közölte. Ezekről a most idézett levelében ezt írja:

A vadász tárcák.

Valóságos célom ezekkel az volt, hogy Miklós fiamat, aki ezen irányban kísérleteket tett, további foglalkozásra buzdítsam. Mellék célom pedig az volt, hogy ezeket előnyösen ki is aknázhattuk volna. Nem kételkedek most se, hogy ezen cikkek a kellő rajzokkal felcifrázva a hazai Nimródok közt elkeltek volna. No, de ezen rajzok elkészítésére sok idő kellene és ezzel nem rendelkezhetek. Szerencsére a cikkek első vázlatai megvannak s ezennel el is küldöm Neked. Hasonlítsd össze azon átiratokkal, melyeket Miklósnál találtak. Reménylem, hogy ebben megtalálod a tárca végét, amely nélkül az egész egy farkaveszített kutyához hasonlítana. Őrizd meg ezt a kéziratot. Valamikor talán felhasználhatjuk.

Évek előtt leírtam a Walesi herceg kíséretében látott skóthoni szarvasvadászatot. Ez meg is jelent a «Vadász és Verseny» lapban Antal bátyám magyarra fordításában némi kisimításaival, amelyek elrontották a vadászati elbeszélésnek jellemző nyerseségét. Ezekhez a rajzokat is elkészíttettem, melyeknek eredetijei a sandringhami kastélyban vannak. A fényképi másolatoknak nagy része pedig abban a nem tudom, jelenleg kinek kezeiben levő Albumban vannak.

Az orosz vadászatok minálunk keveset ösmert igen érdekes témául szolgálhatnának. A legérdekesebb tárgy pedig az én saját életem és sorsom leírása lenne, mely négy Cárok életéhez van csatolva.

Az orosz közönség már többször szólított fel, hogy memoirejaimat leírjam.

Éjfél után kettőre jár az idő. Jó éjszakát!

Ölel híved Zichy Mihály.

A levélben szó van a művész fiának vadász-elbeszéléseiről, amelyekről nem tudunk. 1914 áprilisában jelent meg Szinnyei *Magyar Irók*-jának az az íve, amely a Zichyekkel foglalkozik, de Zichy Miklós nevét hiába keressük benne.

A skóciai vadászatok leírása 1871-ben látott napvilágot (Vadász és Versenylap 447 s köv. lapok) a következő címen : *Tíz nap a walesi herceg vadászatain.* Ezt a szöveget nem vethettük össze az eredeti kézirattal, de ismervén a *pétervári hajtóvadászat élvezeteit és nyomorúságait* fogalmunk lehet arról, hogy milyen friss, temperamentumos leírás lehetett az, amelyet a tudós, komoly Zichy Antal akadémikus felfogása lehetőleg letört ; bár a walesi herceg társaságában történő vadásznyerseségeket ajánlatos is volt — kihagyni a leírásból.

Zichy Mihály e levelei egész tömegét tartalmazzák a művészettörténeti adatoknak. Nagy érték minden sora, különösen abban a tekintetben, hogy maga szólal meg művészi munkásságáról.

Zichy életrajzának megírója mindent meg fog találni a mester hozzáférhető leveleiben, csak össze kell kapcsolnia a szerte eső részleteket.

Kevés olyan bölcsen gondolkozó művész élt eddig, aki önéletrajzot írt és így saját intenciója szerint olvas róla a világ.

Zichy Mihály leveleiben írta meg önéletrajzát. E levelek révén, majd ha napvilágot látnak, ő maga fog szólani a késői idők olvasóihoz.

Rexa Dezső.

Színházi szemle.

Az első szó legyen a kegyeleté! A lefolyt két hónap alatt a magyar színjátszásnak két érdekes egyénisége ment el «álmot játszani».

Az egyik Kassai Vidor, a majdnem harminc éve nyugalomba vonult operettkomikus. Ő rá a ma élők közül már csak az idősebbek emlékeznek, a férfikorban levő nemzedéknek legfeljebb egy-két elmosódott gyermekkori benyomása van róla. Amit azonban egykorú feljegyzések, különösen pedig Verő Györgynek a Népszínházról írt monográfiája színészi ábrázoló modoráról fenntartottak, Kassai Vidor számára igen előkelő helyzet biztosítanak a magyar színészettörténet Pantheonjában.

Az alsóbb drámai műfajokban dolgozott, de játékának jellemzetessége, szatirájának hegye, megfigyelőképességének éles világossága és technikájának finomsága nagyon föléje emelik mindannak, amit operettkomikum címen színpadon látni szoktunk. Játékmodora erősen részletekbe ható volt. Aprólékos gondossága, pedantériáig menő részletmunkája nem is érvényesült egész változatosságában a Népszínház nagy színpadán és tágas nézőtere előtt. Mikor egy télen át a Népszínház társulata a kis méretű, intim hatású Várszínházban játszott, akkor ragyogott csak igazán Kassai Vidor művészete.

Legnagyobbat a *Lili* nagybácsijában produkálta. Egy külsőképen egyre fiatalodó, lelkileg pedig egyre jobban vénülő groteszk öregember átalakulását kellett bemutatnia. Kassai alakításában az volt a bámulatos, hogy nem percenként váltogatva játszotta meg ennek a két fejlődésnek mozzanatait, hanem minden mozdulatában, minden hangsúlyában egyszerre érvényesült mindakettő.

Ez a különös kicsi ember mint egyéniség is rendkívüli módon érdekelte környezetét. Komor tépelődései, fanyar világfelfogása és bizarr eszméi egyedülálló jelenséggé tették pályatársai között. Életének főproblémája a halál volt. Félt tőle, küzdött vele, gyűlölte mint valami áldáz ellenséget. Nem akart meghalni.

Jó öreg Kassai bácsi! Vajjon most, amikor a halál mégis «megrekesztette», s amikor mégis ő is «elment meghalni», vajjon tudatára ébredt-e annak, hogy ő győzedelmeskedett. Hogy a halál végkép és mindenestül mégsem tudta elpusztítani? . . .

A magyar színjátszás másik halottja — Bakó László — a színpadi ábrázolásnak épen az ellenkező pólusán dolgozott. Igazi területének a koturnusos tragédiát tartotta, s voltak, akik elindulásakor ő benne látták a leendő nagy magyar tragikust, az Egressy Gáborok és Lendvay Mártonok utódját. Természeti adományaiban volt is sok olyan, ami szinte predesztinálta erre az örökségre. Hatalmas alakja, erőteljes organuma, temperamentumának lendülete, lelkesedésének forrósága mind valóban értékes tulajdonságok voltak. Hogy nem lett az, amivé fejlődnie lehetett és kellett volna, azt főkép elmélyedésének hiánya okozta. Ebből következett, hogy temperamentumát ritkán tudta művészi fegyelembe szorítani, s hogy deklamációjának modorosságán sem iparkodott segíteni.

Az utóbbi időben volt egy-két olyan alakítása, amelyek nem tartoztak megszokott szerepkörébe, s amelyek színpadi egyéniségének új irányba való fejlődési lehetőségét csillantatták meg. Egy-két népies-magyaros alakot, vagy Wesselényi alakját a *Híd*ban, és egy tagbaszakadt, komikumában nehézkes famulust Surányi *Halhatatlan emberé*ben igen ötletesen fogott meg és ügyesen ábrázolt.

Hogy vajjon ez új irányok felé való indulásának lett volna-e folytatása, azt persze lehetetlen megmondani.

A mi koszorúnk Bakó László sírján elsősorban a forró nemzeti érzésű, lelkes *magyar ember*nek szól.

*

Az elmult színházi év dúsabb volt eseményekben mint értékekben. Mindamellett a legszigorúbb mértékkel mérve sem mondhatjuk eredménytelennek, mert a bemutatott magyar és külföldi darabok között mégis akadt egy-kettő, amelyeket érdeklődéssel néztünk, s a magyar játékstílus fejlődése is tett egy-két — bizonyára nagyon szerény — lépést előre.

A magyar bemutatók közül ez összefoglaló szempont számára csak négy darab jöhet tekintetbe: Csathó Kálmán *Lillá*ja, Zilahy Lajos *Szibériá*ja, Móricz Zsigmond *Úri muri*ja és Molnár Ferenc *Olympiá*ja.

Csathó darabja az idén nem hozta meg azt a sikert, amelyet a Nemzeti Színház e népszerű szerzőtől minden esztendőben várni szokott. Pedig Csathó

most lélekábrázolás tekintetében mélyebbre törekedett mint egyébkor: Lilla alakjában igen finoman elgondolt női lelket akart festeni. Sajnos, azonban szándékát szinpadilag nem tudta értékesíteni. Technikai fogyatkozásai miatt ez a legbágyadtabb Csathó-darab.

Zilahy Lajos *Szibériája* e pályáján egyre fejlődő drámairót ismét kitűnő miliőábrázolónak mutatta. Ezenkívül talán ő a legmelegebb szívű valamennyi színpadi szerzőnk között. Technikai tudása is imponáló. Nem csoda, ha ilyen kvalitásokkal felszerelve a Nemzeti Színház idei évadjának legnagyobb sikerét ő aratta.

A Vígszínház az idén csak egyetlen magyar bemutatóval áldozott az igazi irodalomnak. Móricz Zsigmond *Úri muri*ja ennek az eredeti és erőteljes írónak roppant érdekes és a kunsági magyar életet gyökerében megragadó alkotása. Kár, hogy a darabon léptennyomon érzik a regényíró elgondolása. Mozaikszerűen egymás mellé illesztett képei és lassan haladó cselekménye sehogysem tudnak igazi drámai élettel megtelni.

A Magyar Színházban előadott Molnár-darab, az *Olympia* épen az ellenkező sajátságokat mutatja. Témájában léha, meséjében és lélekábrázolásában hazug alkotás. Megírása azonban virtuózan színpadszerű, felépítése biztos kézzel véghezvitt. Nagy sikerét nem valami mélyebb kvalitások, hanem technikájának kiforrottsága indokolja.

A külföldi darabok közül Galsworthynak érdekes, de e jeles író többi alkotásaival nem versenyző *Életre halálra* c. színműve a Nemzeti Színház színpadán elvérzett. Annál tartósabb sikert aratott a Kamara-színház színpadán Paul Raynalnak *A férfi szíve* c. finom lélek ábrázolású darabja. Ezzel a művel ismét erősödni láttuk az újabb francia drámairodalomnak azt a nagyon értékes fejlődési tendenciáját, hogy lemondva minden felesleges epizódról, minden a mondanivaló lényegéhez nem tartozó naturalista aprólékosságról a lehető legkevesebb személlyel bontakoztatja ki az ábrázolt akciót.

E fejlődési tendenciának megnyilvánulása miatt volt érdekes a Vígszínházban bemutatott Jacques Deval-vígjáték, az *Őnagysága őrangyala* is. Komikumában nem valami mélyre hatoló bohó ötlet az egész, de kompozíciójában, megformálásában egészségesen újszerű.

Játékstílus és rendezés tekintetében ez esztendő is alig tudta színházainkat kényelmes maradiságukból kimozdítani. Legkonzervatívabbnak érezzük e tekintetben a Vígszínházat, s még a leghaladóbbnak a Nemzetit. Pedig megfordítva kellene lenni. A magánszínházaknak volna kötelessége az új irányok kipróbálása, s a Nemzetié a bevált, kiforrott megoldások alkalmazása. Hogy e téren mégis a Nemzeti Színház a vezető, az szomorúan jellemző a budapesti magántársulatokra.

Ami most már a klasszikus játékstílust illeti, a Nemzeti Színház az idén jelentékeny lépést tett az *Antigone* felújításával az új, *nagy* stílus felé. E stílus már-már kivesszni látszott a Nemzeti Színház játékából. Reméljük, hogy a kezdeménynek folytatása is lesz.

Épen e nagy stílusnak tovább építése érdekében szeretnők, ha a Nemzeti Színház a maga műsorának változatosabbá fejlesztésével szinte kényszerítené magát a színészi ábrázolás magasztossága felé. Mert Shakespeareet — bizonyos erőszakossággal persze — még el lehet képzelni a legközelebbi színészi multnak hagyományai alapján a nagyvonalú stílus nélkül, de a görög és a francia klasszikus tragédiát semmiesetre sem. A Nemzeti Színháznak egyrészt a műsor teljessége, másrészt játékstílusának gazdagabbá fejlesztése érdekében kultiválnia kellene ez elhanyagolt klasszikusokat.

Ami a lefolyt esztendő egyes művészi teljesítményeit illeti, sok kiváló színészünk derék munkája közül úgy érezzük, hogy ki kell emelnünk Ódry Árpád Gabriel John Borkmannját, Bajor Gizinek a *Vén lányok* és a *Krétakör*beli szerepeit és meg kell említenünk Szabó Margitot, akinek színpadi munkájában ugyan még a kezdőre valló több botlást érzünk, de egyúttal olyan határozott lépést is a várva-várt új nagystílus irányában, hogy sok reménnyel tekintünk további fejlődése felé.

Galamb Sándor.

A másik. Multkor megírtam, hogy milyen egy jól szabott regényhős s megígértem, hogy máskor majd leírom a másikat.

Lássuk szegényt!

Azzal kezdem, hogy míg a hős képe meglehetősen egységes, addig az Istenadta másik már több alcsoportra osztható.

Egyik alcsoport. Nevezzük Antalnak. Filiszter szegény. Hosszú, meggörnyedt alak. Arca szeplős és sápadt. Rövidlátó savószínű szeme mindig gyulladt. A vörhenyesbe menő szőke haja rendesen gyér, de mindig csapzott. Kalapja rendesen be van ütve, készen vett nyakkendője ferdén áll. Ruhája vagy jó, vagy rossz szövetből készült, de mindig rossz szabású, felöltője vállban feltétlenül szűk. Cipőjéről jobb nem beszélni. Néha van foglalkozása. Pénze vagy van, vagy nincs. Ha nincs, szánalmas figura, ha van, nevetséges, mert nem tud vele mit csinálni, semmiképen sem tudja urasan elkölteni. Akármilyen jómódban él is, mindig zavarban van, ha Artúr meglátogatja s a kredencből csak némi hideg húst és sajtot tud előbogarászni, amihez egy maradék üvegből gyanús színű és zavaros borral udvarol.

Viszont boldog, mert megtiszteltetésnek veszi, ha Artúr pénzt kér tőle kölcsön «holnapig». A baj csak az, hogy a rendesen tekintélyes summát «félszeg mozdulattal» nyujtja át.

Mindezek tetejébe olcsó és rosszszagú szivart szív, leharapván (mindig leharapja) a végét.

No tessék! Hát nincs jó dolga Artúrnak. Ha engem Edmée-nek vagy Piroskának hívnának, én sem haboznék egy percig sem a választással.

Hiszen tessék csak Artúrt meg Antalt összeereszteni. Nem lehet kétes, de nem is nagy kunszt, hogy ilyenkor Artúr marad győztesként a porondon. És mégis! A nyájas olvasó szíve Artúr üdvéért dobog. Ha összeütök egy hőmérőt, meg egy csizmahúzót, cseppet sem csodálkozom rajta, ha a hőmérő törik el. S a naiv olvasó mégis Artúrért remeg, az ő érdekében drukkol feleslegesen. Pedig szegény Antal sorsa meg van pecsételve. Vele szegénnyel csak háromféle dolog történhetik.

1. Ott marad a küzdőtéren «arcán groteszk fintorral», senkitől meg nem könnyezve. 2. A harmadik kötet végén elveszi Piroskát, akit Artúr még az első kötetben cserben hagyott. De ők nem forrnak össze egy hosszú, édes csókban. Piroska mindössze «szelíd megadással» hajtja fejét Antal keskeny vállára, miközben sikerül egy leperdülő könnycseppet eltitkolnia. (Alkérdés: Ha sikerült eltitkolni, honnan tudjuk, hogy legördült?) 3. Egyszerűen és nyomtalanul eltűnik a balfenéken, miután Artúr közismerten páratlan nagy- és nemeslelkűségével megkegyelmezett neki. Senki sem sajnálja az Istenadtát.

Most nézzük meg közelebbről Artúr vetélytársainak egy másik reprezentánsát.

Rövid, vastag úr. Feje, mint a billiárdgolyó kopasz, de azonfelül mindig izzad, úgy hogy állandóan törülköznie kell, amihez igen nagy és kockás zsebkendőt használ. Szeme néha élénk, olykor ravasz, máskor buta, de mindig kicsiny. Mérete az egyenlítő tájékán túlnagy, óralánca mindig túlvastag. Drága, vastag szivarokat szív. Ujjai rövidek, vastagok, sok gyűrűvel ékesek.

Többnyire jó ember, fát lehet a hátán vágni. Ezért a harmadik kötet végén vagy elveszi a szakácsnéját, vagy idejében megüti a guta. Ha a második kötetben bonyodalomba keveredik, valami tréfás látványt nyujt, amint rövid, vastag lábait szaporán szedve, nagy lihegéssel menekül. Egyáltalában nem érdekes ember.

A riválisok harmadik csoportjának képviselője egészen más legény.

Elsősorban is feltétlenül sovány. Szemei mélyen ülnek üregeikben. Amúgy rendesen szép ember, de szépsége vagy a borbély- és fodrász-mesterek kirakataiban látható férfiszépségekre emlékeztet, vagy az, amit ördögien szépnek nevezünk. Keresett, sőt túlzott elegánciával öltözködik. Modora megnyerő, sőt sokszor megvesztegető. Olykor oly ügyesen végzi a

dolgát, hogy csak a második kötet közepén jövünk vele tisztába. Itt már feltétlenül követ el hibákat. A hiba néha mindössze annyi, hogy gonosz fény gyúl ki szemeiben. A gonosz fényt néha csak «félre» veti, de a gyakorlott olvasó felhorkan. Aha! Ha olyan ügyetlen, hogy éjnek idején a hátsó udvarban a házigazda egy elcsapott lovászával pusmog, hát akkor már Micike is rögtön tisztában van vele. Pedig Micike a második polgáriba jár s Elemér történetét a pad alatt olvassa, mialatt Irén néni a növények szerkezetét magyarázza.

No mindegy, Elemér azért soká tartja magát. Artúrnak sok baja van vele, legkivált, mert látja, hogy Adelaide-t már-már lesiklatta az egyenes útról. De azért nincs baj. Mikor a regény eléri csúcspontját, amikor Micike már azt sem veszi észre, hogy Irén néni a háta mögé került és figyeli, akkor kisüti Artúr, hogy Elemér szökött fegyenc, akit Marseille-ban egy tönkretett asszony és nyolc gyerek átkoz. Eh, el vele! Még nagyon kegyelmes az író, ha megelégszik Elemér öngyilkosságával.

Hogy pedig mindezt miért írtam meg? Hát azért, hogy embert, sárból-napsugárból összegyúrt embert kérjek az íróktól. Cirkuszi, mindig a komikumra vadászó, mindig ízléstelen mutatvány az, amikor egy gigászt összeeresztenek egy hektikás törpével. Hát a regényekben mégis miért teszik meg unosuntalan az en-gros regényírók, kik kiloszám alkusznak meg a kiadóval?

Napoleon csak egy volt, a Bayardok pedig úgy látom, csaknem egészen kihaltak. Dobják hát, kérem, sutba azt az olvasmányt, amelyikben — más néven bár — mégis ezek szerepelnek.

Tudja Isten! Az én felfogásom szerint nem is érdekesek az ilyesmik. A csizmahúzó és a hőmérő fent tisztelt összeütközésének eredménye nem probléma, tehát hidegen hagy. Hiába ugrat Artúr a film második kilométerén egy felhőkarcoló tetejéről habzó paripán egy robogó vonat elé, csak nevetek, mert ha baja történnék, nem volna még tizennyolc kilométer hátra.

Közkeletű mondás, hogy nincs jobb regényíró, mint az élet. Már pedig az élet által megirott történeteknek átlag emberek a szereplői. Tehát nem félistenek, de nem is ördögök. Arany János írta meg valamikor, hogy mi az ember: «... önző, falékony húsdarab, mikép a hernyó, telhetetlen, mindig előremász és harap.» Hát ez az, kérem!

Eszembe jut Byronnak két versszora is:

«Én láttam asszonyt, hús-vérből, ki mellett
Kőideálon csak kacagnom kellett!»

Tessék az asszony helyett a férfi szót, a kőideál helyett pedig a regényhős szót helyettesíteni és megvan az, amit mondani akartam.

Ecco! *Nagytoronyay György.*

A tánczról és a színházról száztíz évvel ezelőtt. A napokban egy könyvismertetés akadt a kezembe. 1823-ban íródott névtelenül. A könyv címe: *Az időt töltő mulatságok, és különös figyelemmel a játékszín erkölcsi tekintetben. Irta: P. Török Damascenus Conventualis Minorita Miskolczon, 1818; Miskolczon, nyomtattatott Nemes Szigethy Mihálynál. 71 old. 8.* — A jámbor minorita atya könyvének elején a jókedvről és a hasznos időtöltésről beszél és mint mulatságos és vígságot okozó időtöltések nemeit említi fel a tánczot, kártyát, kockát, sakkot és a biliárdot. Igen érdekes, amit a tánczról mond: «A Táncz kinyilatkoztatása az örömnek, és ha annak természetére tekintünk, ugymint a musika mértékje szerint a testnek ide, és oda sétálására, vagy ugrására; nincs okunk kárhoztatni a tánczot, mely meghigittya a vért, az inaknak gyorsaságot, díszességet ád, és igy a testet tökéletesbbé teszi, s az egészségnek használ. A musikás tánczok, ugrálások, magok valóságok szerint középszerüek; azaz: rosszaknak, vagy jóknak erkölcsi tekintetben nem mondattathatnak, nézvén azoknak természetes mivoltokat. Ártalmasok lehetnek a mértékletlenség, s a környülállások által. Igy, ha a társaság, a hely, nem elég tisztességes az ember állapottyához képest: illyenkor mind a böcsület, mind a jámborság veszedelemben forognak. A táncz, ha gyakoroltatik, vágyódást támaszt az emberben, és hivatalbéli kötelességének gátot vet; a testet erőtleniti; a nappalt sokszor éjszakává változtattya. Azért ammint előre bocsátám, maga valóságára nézve nincs erkölcsi rosszaság abban; ha csak a mértéktelen gyakorlás, és a tisztaságnak, s szemérmetességnek lest hányó alkalmatosságok azt rosszá nem teszik». — Azután a kártya és kockajátékról ír és megjegyzi, hogy «most

is a pénzben való veszedelmes kártya, koczka játékok tiltatnak, mellyek által az üdőtöltés szine alatt sok emberek egymást csak nem vagyonokbul kiforgattyák. Különösen az úgynevezett szerencsejátékok, mellyekben az egész győzedelem csak a szerencsétül függ, és amellyekkel sokan már jószágaikbul, s házi kincseikbül is kipusztították magokat s maradékjaikat. És valóban a szomorú példák tanittyák, hogy sokan ma is ama régi verssel sóhajtoznak:

Bővelkedtem hajdan, s birtam gazdasággal;
De most nyomattatom nagy nyomorusággal;
Három gonosz dolog nekem kárt okozott.
Koczka, Bor, és Asszony szegénységre hozott.»

Azután a szerző a «Schach» játékról beszél, innen a biliárdra megy át és azt ismerteti. «A többi játékok közül — úgymond — ez legalkalmatosabb, s hasznosabb a sokat ülő, olvasó, író, és gondolkodó embereknek: mivel az elmét nem fárasztya, a testet pedig mértékletes mozgásba hozza.» Azután hosszasan a «Játékszinrül szóll» a szerző. Ismerteti a színészet történetét és panaszkodik, hogy «a szinjátékok valósággal ma is ártalmasak az erkölcs tisztaságának, minekutánna a tapasztalásból tudgyuk, hogy közönségesebben ollyan játékok adatnak a játékszinekenn, mellyekben az állati gyönyörüségre hajló gyengéje az embernek táplálékot talál, és tüzet kap az a tapló, mely veszedelmes füstyével a lelket, s a jó hirt, nevet bekormosittya, és sokszor az erszényt kiüresiti.» Megállapítja, hogy akár «Tragoediát», akár «Comoediát» játszanak «nem más» a tárgya, hanem a szerelem, és végezete a párosodás. Ezeket pedig a testnek olly mozgásaival játszák, és ollyan édes, ujalkotású, tündér és kisértő szavakkal, vagy énekekkel fejezik ki, hogy majdnem lehetetlen az ártatlan, gyenge, annyival inkább már az illyenekre hajlandó ifjúság szívének fel nem buzdulni, meg nem romlani. Tüz az ifjúság, olaj a szerelmet mutogató jel». És szomorúan állapítja meg, hogy «ez történik ma közönségesebben a játékszinekben».

A névtelen könyvismertető így ír a könyvről: «A XIX-dik Században, midőn a mesterséges mulatságok a csinosabb világnak szinte inségévé váltak, Hazánkba pedig különösen a Szinjátékok kivánása elhatalmasodott, éppen üdejében jelent meg e müdarab, mellyben az Ig. Tiszt. Szerző az Erkölcstudománynak e tárgyakat ügyelő tanitására emlékezteti hazafitársait, hogy az emlitett mulatságokban a módot és határt, mellyenn tul és innen a virtus meg nem állhat, át ne hágják». Dícséri a szerző «sükeres, értelmes, egyszersmind érzékenyitő» előadását és a könyvismertetést ezekkel az önérzetes szavakkal fejezi be: «Melly tiszta, melly emberséges tanitást foglal pedig magában a könyvecske; a tanitást melly észgyőző okerőkkel támogattya, melly szivérzékenyitő hangon hirdeti — mert édes anyanyelvünk koránt sem olly darabos, olly müveletlen, mint némelly hálátlan, elfajult, tudatlan Magyarkák gyalázzák».

Igy védte a mi édes, szép magyar nyelvünket a névtelen könyvismertető 1823-ban, Petőfi születési évében.

Vál. *Németh László.*

Sajtóhiba. A Napkelet 1928. évi 16. számában a 311. lapon a Dehány név helyett *Dehény* olvasandó.

A gyönyörü hegyvidéken fekvő szentendrei református polgári iskolai fiúinternátusba és a külön épületben lévő leányinternátusba havi 70·— P díj fizetése mellett tanulók felvétetnek. Prospektust küld az igazgatóság.

A Napkelet minden közleményéért írója felel. A folyóirat szerkesztője: Tormay Cecile; főmunkatársa: Hartmann János. A kiadásért felelős: Hegedüs István.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.